

KÜLTÜR BAKANLIĞI

Ziya Gökalp Yayınları : 6

I. Seri : 6

ZİYA GÖKALP

TÜRK TÖRESİ

Hazırlayan : HİKMET DİZDAROĞLU

KÜLTÜR BAKANLIĞI
Ziya Gökalp Yayınları : 6

1. Seri : 6

ZİYA GÖKALP

TÜRK TÖRESİ

Hazırlayan :
Hikmet DİZDAROĞLU

BİRİNCİ BASILIŞ

DEVLET KİTAPLARI
1976

Doğumunun 100. yılında Ziya Gökalp'ın bütün eserlerini hazırlama kurulu :

Prof. Dr. **Nihat Nirun** (Başkan)

Hacettepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Başkanı

Prof. Dr. **Hikmet Tanyu** (Üye)

Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi

Rıza Kardaş (Üye)

Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesi Başkanı

Şevket Beysanoğlu (Üye)

Avukat - Ziya Gökalp Derneği Başkanı

Kültür Bakanlığının 27/1/1976 gün ve 110 sayılı kararıyla birinci defa 30.000 adet bastırılmıştır.

Güneş Matbaacılık T. A. Ş. — 1976

ÖNSÖZ

Bir İmparatorluk coğrafyasının bir doğu (Diyarbakır) şehrinde (1876 yılının 23 Mart'mda) doğup, bir batı ucunda (Selânik'de) fikir dünyasına (1911'de) Gökalp adıyla katılarak, Türkiye'yi ve bütün Türkleri «mefkûre» ateşiyle ısıtan büyük mürşidi, doğumunun 100. yılında bütün eserlerini yayımlamanın gururu ve titizliği içinde minnet ve rahmetle anıyoruz.

Gökalp, (48) yıllık kısa süreli ömrü içinde çok renkli ve cepheli şahsiyeti ile mefkûreci bir şair olarak Türkü ve Türkçülüğü dile getiren, dürüst ve üst seviyede bir siyaset ve devlet adamı olarak milliyetçilik fikriyatını yapan, bir «içtimaiyet müderrisi» (sosyoloji profesörü) olarak ilgili ilk kürsüyü kurmak suretiyle metodolojisini batı ölçüleri içinde tanınan, bir mütefekkir olarak da «Türkçülüğün Esasları» nı modern mânâsı içinde yorumlayarak geleceğe ışık tutan, bir fikir ve gönül adamımızdır.

Fazilet ve feragat abidesi olan hayatı ve şahsiyeti de, bizzat öğretiminde bulunduğu «mefkûre»si gibi, gelecek nesillere örnek olarak gösterilecek olan Gökalp, hazırlık ve tahsil devresini henüz bitirmiş, bir büyük terkipler devrine

gelmiş bulunduğu bir çağda aramızdan ayrılmıştır. (25 Ekim 1924)

Bununla beraber, Ziya Gökalp'ın eserleri, Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet'te de başarıyla uygulanan bir çok inkılâpların prensip, ideal ve değerleriyle doludur. O, doruklarda tutuşup ufku baştan başa aydınlatan ateşler gibi, Türklüğün bağrında mefkûre ateşini yakıp aydınlatan bir rehberdir.

Gökalp, hasta hayvanların tedavi usûllerinin öğretiminin yapıldığı yerde öğrenim görmesine rağmen, «hasta-adam»ın tedavisinde faydalı olacak metod ve düşüncelerle işe koyulmuş ve eserlerinde çağdaş, Türkiye'nin sosyal değişmesi ile ilgili değer ve istikametleri bakımından çok şûmullü bir kültür sentezi taslağı hazırlayarak, tarihî tekâmül çizgisi içinde Türk cemiyetinin en tesirli düşünce mihraklarından biri olarak kalmayı başarmıştır.

Ziya Gökalp, gerçekten yakın tarihimizin en tesirli ve güçlü insanlarından biridir. Bu bakımdan Gökalp, modern Türkiye'nin siyasî ve fikrî gelişmeler içerisinde bir nirengi noktası olarak değerini korumaktadır. Zira, Gökalp'in fikirleri ve düşüncesinin yapısı, aksettirdiği çeşitlilikler, Türkiye'nin gelişme istikametiyle ilgili hemen hemen her şeye ışık tutacak mahiyettedir. Bu bakımdan, Gökalp'ın eserlerinde ağır basan müteferrik hüviyeti, kendi çağının fikriyatına katkısı yönünden bir ışık olmuştur. Nitekim, «Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak» sentezi Gökalp'ın eseridir.»

O'nun düşünceleri, Cumhuriyet devrinin yarım yüzyılı boyunca yaşar ve nesillerden nesillere intikal ederken, fikirlerinin ve fikriyatının bazı cepheleri, belki de tarihî şartlar müsait bulunmadığı için, fazla uzun ömürlü kalamamış veya vaktini tamamlamış görünümü içinde olabilir. Bununla beraber, O'nun sosyolog hüviyetiyle koymuş olduğu prensipler ve sosyal değerler hükümleri, gerçekten bugünün anlayışı içinde de kendine has kavî mantığının tutarlı sentezi olarak dikkati çekmekte ve tarihteki yerini heybetiyle doldurmaktadır.

Gerçi Gökalp'ın, millî devletin temeli saydığı halk kültürüne giderken, aynî cemiyetin eseri bulunan, o çağın şartlarının icabı bir çeşit «tehzip» edilmiş şekli demek olan yüksek Osmanlı kültürünün reddi zımmında tavır takınması, sistemin bütünlüğü içinde çok büyük zaaf olarak değerlendirilmemelidir.

Ana fikirleriyle reddedilmez bir mütefekkir olan Ziya Gökalp'ı asılmağa açık bir fikir adamımız olarak, doğumunun 100. yılında bütün eserleriyle, kendi çağdaşları arasında, onda Türk atalar ruhunun hususiyetlerini ortaya koyan, kahramanca sukûnet ve ruh kuvvetini ve Türk millî ruhunun hasletlerini görüyor ve böylece eserlerindeki terkibin sağlam ve tutarlı yapısı için, özlü bir muhtevanın temsilciliğini de yapmakta olan bu büyük insanı, elli yıldan beri hâlâ sahasında neden hem «ilk», hem de «tek» olduğunu daha iyi anlamış oluyoruz.

Prof. Dr. Nihat NİRUN

Doğumunun 100. yılında Ziya Gökalp'ın
Bütün Eserlerini Hazırlama Kurulu Başkanı

NOT :

Dört seri halinde tertiplenen «Ziya Gökalp Yayınları»nda, asıl metne mâna ve ifade bakımından sadık kalınması prensip olarak benimsenmiş olup, hususiyle izafet ve sıfat terkiplerine giren kelimeler ile aruz vezniyle yazılmış şiirlerde geçen kelimeledeki imlâ da, aslına uygun şekilde korunmuş, ancak alışılan kelimelerde buna uyulmamıştır.

«Ziya Gökalp Yayınları»nda, genellikle, her eserin sonunda yayındaki mânâya uygun bir sözcüğe yer verilmek suretiyle gerekli kavram açıklamaları yapılmıştır. Ancak belli bir sözlüğe gerek bulunmayan yayınlarda bu husus, dip notlarda gösterilmiştir.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

Başlangıç

BİRİNCİ KİTAP

ESKİ TÜRKLERDE DİN

Birinci Mebhas

İkinci Mebhas

İl Dini

Üçüncü Mebhas

İlhanlık Dini

Dördüncü Mebhas

Eski Türk Kozmogonisi ve Menkıbeleri

Aşk Üstûreleri

Beşinci Mebhas

Türk Destanlarına Dair Müteferrik Malûmat

TÜRK TÖRESİNE DAİR TAHARRİLER

B a ş l a n g ı ç

1. TÖRE NE DEMEKTİR?

Selçukîlerle ilk Osmanlılar devrelerinden kalma teamüllere **Oğuz töresi** derlerdi. **Lûtfi Paşa Tarihi** (*) Osman Gazi'nin Oğuz Beyleri tarafından hanlığa intihabını şu suretle anlatıyor : «Siz **Kayı** neslindensiniz! Bu, Oğuz Han'dan sonra Oğuz Beylerinin ağaları ve hanları idi. **Gün Han** vasiyeti, Oğuz töresi mucibince Oğuz neslinden kimse olmayınca hanlık ve padişahlık **Kayı** soyu var iken özge boy soyuna düşmez.» ([1]).

Her ne kadar kulaklarımız **töre** kelimesini, «Oğuz» ismiyle beraber işitmeye alışmışsa da, **töre**, yalnız Oğuzların teamüllerinden ibaret değildir. **Orhun Kitabesi**'nde de bu kelimeyi görüyoruz (**) : «İkin ara idi oksuz Kök - Türk anca olurur ermiş. Bilge Kağan ermiş, alp kağan ermiş. Buyrukı yime bilge ermiş erinç, alp ermiş erinç. Begleri yime budunı yime tüz ermiş. Anı üçün ilig ança tutmış erinç. İlig tutup törüg itmiş.» ([2]).

(*) Lûtfi Paşa (1488 - 1563)'nın eserinin asıl adı **Tevârîh-i Âl-i Osman**'dır. (H.D.)

(Ziya Gölkap'ınkilerden ayırmak için, tarafımızdan eklenen dipnotları, yıldız işaretiyle gösterilmiştir.)

(1) Ahmet Rasim, **Osmanlı Tarihi**, c. I, s. 41.

(**) Ziya Gökalp'ın verdiği metinde hem okunuş, hem dizgi yanlışları bulunduğundan, Prof. Muharrem Ergin'in yayımını esas aldık (Muharrem Ergin, **Orhun Âbideleri**, İstanbul, 1970, s. 51)

(2) Thomsen, **Inscriptions de l'Orkhan**, p. 98.

Şu ibareyi bugünkü Türkçeye çevirirsek, şu şekli alır : «İkisi arasında Gök Türkler efendisiz (yani hür ve müstakil olarak) oturuyordu. Bilici hakanlar idiler, kahraman hakanlar idiler. Bütün buyrukları bilici idiler, alp idiler. Bütün beyleri, bütün halkları doğru idiler. Bunun içindir ki, bu kadar büyük bir devleti idare edebiliyorlardı ve devleti idare ederken kanunlar yapıyorlardı.» (***).

Thomsen buradaki **törüg** kelimesini «kanun» diye tercüme etmiş. Halbuki başka bir yerde **müesseseler** (les institutions) manasına almış : «Türk Oğuz Beyleri, budun eşidin. Üze Tengri basmasar, asra yir telinmeser, Türk budun, ilingin törüngin kim artatı?» ([3]).

Şimdiki Türkçeye nakli : «Türk Oğuz Beyleri ve halkları işitiniz! Yukardan gök basmadıysa, aşağıdan yer delinmediyse, sizin devletinizi ve müesseselerinizi kim yıktı?»

Törü ve **el** kelimelerini bu misallerin birincisinde, **törüg** ve **ilig** şekillerinde kef'lı (**g**'li), ikincisinde **törün** ve **ilin** şekillerinde nun'lu (**n**'li) görüyoruz. Bunlardaki **g** ve **n** harfleri, lâhikalardan ibarettir.

Töre kelimesinin Şark Türkçesinde **törü** şeklinde olduğunu bize **Dîvânü Lûgat-it-Türk** de gösteriyor : Bu kitabın

---

(***) **Orhun Yazıtları'nın** doğu yönündeki bu metni, Prof. Muharrem Ergin şu biçimde bugünkü Türkçeye çevirmiştir :

«İkisi arasında pek teşkilâtsız Gök Türk öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku yine bilgili imiş tabiî, cesur imiş tabiî. Beyleri de, milleti de doğru ims. Onun için ili öylece tutmuş tabiî. İli tutup töreyi düzenlemiş.» (**Orhun Âbideleri**, s. 4).

([3]) **A. g. e.**, s. 105.

üçüncü cildinin 167. sayfasında (*) **törü** maddesini şu tariflerle görüyoruz :

«**Törü** - Resm (kaide). Şu darb-ı mesel bu manayı [ifade] eder : «El bırakılır, törü bırakılmaz.» (**). Bu mesel ataların âdetine riayetin lüzumu mevkiinde darb olunur. Manası, «Devlet yahut ülke terk edilebilir, hars terk edilemez.» Türklerin düşman eline geçen yerlerden millî töresinin hakim olduğu yere göçmesi, bu meselin hâlâ ifade edilmeksizin ruhlarda yaşadığına delâlet eder.

Yukarıki misaller, bize **töre** kelimesiyle **il** kelimesinin ekseriya beraber kullanıldığını da gösteriyor. **İl** «devlet» manasına, **töre** «kanun» manasına olunca bu ikili kelimenin ekseriya beraber zikredilmesi tabiî olur. Bununla beraber, töre kelimesinin medlûlu «kanun» kelimesi gibi mahdut değildir. Yazılmış yasalardan başka yazılmamış teamüller de törenin içindedir. Hatta, hukukî töreden başka, dinî ve ahlâkî töreler de vardır. O halde Türk töresi, eski Türklere ata-

---

(*) Ziya Gökalp'ın sözünü ettiği baskı, **Divan'ın** eski harfli baskısıdır.

Divanü Lûgat-it-Türk'ün Arap harfleriyle baskısı, üç cilt halinde, hicrî 1333 - 1335 (milâdî 1915 - 1917) yılları arasında yapılmıştır. Birinci ve ikinci ciltler 1333 (1915), üçüncü cilt ise 1335 (1917) yılında yayımlanmıştır.

Ziya Gökalp'ın cilt ve sayfa numarasını verdiği baskılar bunlardır. Biz, denetlemeyi ve bulmayı kolaylaştırmak için, yeni harflerle yapılan, Besim Atalay çevirisindeki cilt ve sayfa numaralarını da ekledik. Parantez içindeki cilt ve sayfa numaraları, yeni baskı ile ilgilidir.

(**) **Törü** maddesinin Besim Atalay çevirisi şöyledir :

törü : Görenek, âdet. Şu savda dahi gelmiştir : «İl kalır, törü kalmaz.» (Vilâyet bırakılır, görenek bırakılmaz.) Bu sav, geçmişlerin göreneklerine uymakla emr olunan kişi için söylenir.» (**Dîvânü Lûgat-it-Türk Tercümesi**, Ankara, 1941, III, s. 221).

larından kalan bütün kaidelerin mecmuu demektir. Töre kelimesinin, Türk kelimesiyle bir cevherden olması da hatıra gelebilir. Başka yerlerde de yazdığım veçhile, **Soğdak** kelimesi «Soğdlu» manasına olduğu gibi, **Türk** kelimesi de «töreli» manasına olabilir. Kaf **(ka)** harfi gibi kef **(ke)** harfi de, nisbet ve vasfiyet edatıdır. Bu faraziyeye göre, **Türk** kelimesi **töre** kelimesinden çıkmıştır. Mamafih, bu faraziye henüz Türkiyatçılar tarafından kabul edilmediği için şahsî bir fikirden ibarettir.

2. TÜRK, KENDİSİNİ BAŞKALARINDAN NASIL AYIRIYORDU?

İslâmiyetten evvel, Türk, kendisini iki nokta-i nazardan sair halklardan ayırıyordu : 1) Lisan nokta-i nazarından, 2) Din nokta-i nazarından.

Türk, lisan nokta-i nazarından kendisine benzemeyenlere yani Türkçeden ayrı bir dil konuşanlara **Sumlım** adını veriyordu. **Divanü Lûgat-it-Türk**'te bu kelimenin manası, şu veçhile gösteriliyor :

Sumlım Tat- Asla Türkçe bilmeyen İranlı. Bundan başka, Türkçe bilmeyen her ferde de **Sumlım** adı verilir [1].

O halde, Arab'ın nazarında Acem ne ise, Türk'ün nazarında da **Sumlım** odur : Türkçe konuşmayan bütün kavimler **Sumlım**'dırlar.

Türk, din nokta-i nazarından kendisine benzemeyenlere de, **Tat** adını veriyordu. **Divan'**da bu kelimeye şöyle mana veriliyor :

---

(1) C. I, s. 403 (I, 486).

«**Tat**- Bütün Türklere göre Farsî yani İranlı. Şöyle bir darb-ı mesel vardır : «Tat'ın gözüne vur, dikeni kökünden çıkar.» (*) Bu mesel Tatlar'ın vefasızlığını gösterir. Dikenin hakkı kökünün çıkarılması olduğu gibi, Tat'ın hakkı da gözüne vurulmasıdır. Başka bir meselde de şöyle deniyor : «Tat'sız Türk olmaz, başsız börk olmaz.» (**). Yani Fars Türk'süz olamaz.

«**Tat**- Yağma ve Tuhsl kabilelerine nazaran, «Uygur kâfirleri» demektir. Onların diyarında bunu işittim. Bu hususta birçok sözler vardır. **Tat Tawgaç** tabirleri beraber kullanıldığı zaman manası, «Uygur ve Çinli» demektir.» ([1]).

Bu ifadelerden anlaşılıyor ki, Farsîlere **Tat** denildiği gibi, o zaman Buda dininde olan Uygurlara da **Tat** deniliyordu. Demek ki Türk olanlar da başka dinde bulununca, **Tat** tabirine lâyık görülebiliyordu. O halde, Tat olanlar, Türk'ten lisanca farklı olanlar değil, belki dince ve törece ayrı olanlardı. Arap nazarında **kâfir** ne manaya idiyse, Türk nazarında da **Tat** o manaya idi.

Tat ve Tawgaç terkibinden de Çinilere **Tat** nazariyle bakılmadığı anlaşılıyor. Demek ki eski Türklerle Çinliler arasında, dinî ve medenî bir müşareket vardı. Çinli, harsça Türk'ten ayrı olduğu için, ona Türk denilemezdi. Medeniyet-

---

(**) Bu savın **Divan**'daki metni şöyledir : közre, tikeniğ tübre.» (Tat'ın gözüne vur, dikeni kökle, kökünden çıkar.) Bu savın yorulması böyledir : çünkü onlar vefasızdır. Dikenin hakkı kökünden kazılmak olduğu gibi, Uygur'un hakkı da gözüne vurulmaktır (II, s. 280-281).

(**) Bu savın **Divan**'daki metni şöyledir : «Tat'sız Türk bolmas, başsız börk bolmas.» (Tat'sız Türk, başsız börk olmaz.) (I, s. 349-350; II, s. 281).

([1]) C. II, s. 224 (II, 280).

çe Türk'le müşterek olduğu için ona, Farsîler gibi **Tat** da denilemezdi. Bundan dolayıdır ki Çinliler, **Tawgaç** adıyle ikisinden de ayırt ediliyordu. Tawgaç kelimesi **Divanü Lûgat**'a göre Çinli manasına geldiği gibi, kadîmden kalma azîm masnuat manasına da gelir. Bundan başka, mülkü azîm ve kadim olan hükümdara da **Tawgaç Han** denildiğini söylüyor.

O zaman Türkistan'da telâkki bundan ibaretmiş. Fakat İslâm diyarında **Tat ve Tawgaç** tabirini, Farsî ve Türk manasına telâkki ederlermiş. **Divanü Lûgat,** birinci telâkkinin doğru olduğunu, fakat ikisinin de güzel olduğunu söylüyor ([2]).

Tawgaç kelimesi **tew** cevheriyle **-gaç** vasfiyet edatından mürekkeptir. **Tew** kelimesi **Divanü Lûgat**'a göre «mekr ü hile» manasınadır ([3]).

Bu suretle (***) **Tawgaç** kelimesi «fendli» manasına gelir. **Orhun Kitabesi**'nde, Çinlilerin fendiyle Türklerin birbirine geçtiği anlatılırken «fend» manasına **teb** kelimesi kullanılmıştır; Thomsen bu kelimeyi «câzibe ve füsun» (aménité et charme) suretinde tercüme etmiştir ([1]).

İslâmiyetten evvel, Türkler, Çinlileri yegâne olarak «ayık ve bilgili» tanıyorlardı. **Orhun Kitabesi,** Çinlilerin Türklere kendi «ayık» ve «bilig»lerini verdiğini söylüyor. Thomsen, **ayık** kelimesini «medeniyet», **bilig** kelimesini «bilgi» suretinde tercüme etmiştir ([2]).

([2]) C. I, s. 378 (I, 454).

([3]) C. I, s. 278 (I, 332).

(***) **Türk Töresi**'nin eski harfli metninde, «Bu savtta» biçimindedir (s. 6). Bunun bir dizgi yanlışı olduğu meydandadır.

([1]) **Orhun Kitabeleri,** s. 99.

([2]) **A. g. e.,** s. 116.

Orhun Kitabesi'nde Gök - Türklerin Çinlilerle siyasî münasebetlerden başka medenî rabıtaları da olduğu anlaşılıyor. Çin imparatorunun kitabelerin yazılması ve **barkların** yapılması için sanatkârlar ve **yuğ**'lara mümessiller göndermesi de bunu gösterir. Uygurlar ise, Çin medeniyetine daha büyük kıymet verilerdi. **Kitâbü İlm-in-Nâfi'** (*), bu ciheti güzelce aydınlatıyor :

«Uygurların eski edebiyatından pek az şey kalmıştır. Avrupa âlimlerince malûm olan Uygur lehçesinde yazılmış bu az miktarda elyazılarının hepsi, İslâmiyetin kabulünden sonra yazılmıştır. Ve malik bulunduğumuz en eski elyazısı birinci milâdî asra kadar çıkabilir. Ma-Tuan-Lin adlı bir Çin müellifinin, alâkadar bir velâyetin (autorité), milâdî 1200 tarihine doğru yazdığı bir takriri evvelce görmüştük. Bu takrir bize diyor ki Uygurlar da Çinlilerin **Şi - Kingler, Lokaylidler** (Lokaylidler?), **Hiyao - Kingler** namındaki kitaplarıyle sülâlelerin, şairleri ve müverrihleri mevcuttu. Uygur gençliği ve reislerin oğulları terbiyelerini mektepte alırlardı. Bunlar yalnız okumayı öğretmekle kalmazlardı. Beyitler ve şiirler ibdaına da muktedir olurlardı» ([3]).

(*) Kitabın tam adı, **Kitabü İlm-in - Nâfi' fi Tahsil - is - Sarf-i Nahv-it - Türkî**'dir.

Paris Asya Cemiyeti üyelerinden, İngiliz bilgini Arthur Lumley Davids tarafından yazılarak II. Sultan Mahmud'a armağan edilmiştir. Büyük boy 208 sayfadır, 1832 yılında Londra'da basılmıştır. Fransızca çevirisi 1836'dadır.

İngilizce olan kitapta, Uygur, Çağatay, Kazan ve Osmanlı Türkçesiyle yazılmış eserlerden alınan örnekler vardır ve bunlar, eserin dört yan bölümünü meydana getirmektedir.

([3]) Sahife XVIII.

Türklerin Çinlilerle münasebeti milâttan iki yüz sene evvel hüküm süren Hiung-nu yani Hun namındaki Türk devleti zamanında da mevcuttu. Milâttan 174 sene evvel, Çin'den Türk hükümdarına bir prenses getirmek üzere Türk sarayına gelen Chung - hang Yüeh ismindeki Çinli sefir, Türklerin Çin medeniyetine karşı gösterdikleri taklit temayülünü Türk hayatı için muzır gördü. Bu zat, Türkleri sevdiği için Türk sarayında kaldı, bir daha Çin'e dönmedi. Bu zamanda Türkler muzafferiyet ve millî ittihat neticesi olarak zenginleşmişlerdi. Önlerinde Çin harsı gibi âlâyişe, debdebeye dalmış yeni bir dünya görüyorlardı. Bu harsın yiyecekleri, giyecekleri, modaları yavaş yavaş Türklerin arasına girmeye başlamıştı. Çinli vezir, bu halin tehlikelerini gösteriyor, onları uyanmaya davet ediyordu. Türk'ün bütün işi gücü ya sık ağaçlı ormanlarda ava gitmek yahut ovalarda sayısız sürülerini otlatmaktı. Böyle bir hayat yaşayanlara, Çin'de dokunulan ipekli kumaşlar değil, kendilerinin yaptıkları deriden ve kürkten elbiseler elverişli idi. Yoğurt, kımız, peynir, tereyağı, kaymak gibi sütten yapılan yiyecekler, leziz av etleriyle sürülerinin besili hayvanları Çin yemeklerinden daha faydalı ve güzeldi. Eğer Türkler, Çinlilerin âdetlerine uyarlarsa, onların hububat ve zahirelerine, ipekli elbiselerine alışacaklarından, bir gün Çin devletinin hakimiyeti altına girmeyi o kadar fena görmeyeceklerdi.

Çinli sefir, daima, hükümdara, Türk elinin, atalardan kalma törelerden ayrılmamasını öğüt veriyordu. Çünkü bu törelerdir ki o şanlı ataları yenilmez kahramanlar derecesine çıkarmıştı. Bu öğütlere başka nasihatlar da ilâve ediyordu. Hükümdar, tebaasının ne kadar nüfustan ibaret olduğunu, muhtelif boyların, obaların ne kadar sürüleri bulunduğunu bilmeli idi. Çünkü, nüfus ve emvalin miktarı malûm

bulunursa, bir gün Çin aleyhine sefer açıldığı zaman, büyük ve mühimmatlı ordular toplanması mümkün olacaktı.

Çinli sefir, Çinlilerin gururunu kırmak için Çin elçilerine fazla azamet göstermesini de Tan - Ju'ya (Türk hükümdarına) tavsiye ediyordu. Çin imparatoru, Tan - Ju'ya mektup yazdığı zaman böyle başlardı : «İmparator, Hiung - nuların Tan - Ju'sundan ihtiramla rica eder ki...» Varakanın büyüklüğü muayyen bir kıtada olurdu. Çinli sefir, Tan - Ju'ya, mektup yazarken, bundan daha büyük kıtada varakalar kullanmasını ve mektubun başına : «Gök ile Yer'in doğurduğu, Güneş'le Ay'ın tahta geçirdiği Hiung - nuların büyük Tan - Ju'su, Çin İmparatorundan rica eder ki...» diye yazmasını tavsiye etti. Chung - hang Yüeh, her fırsatta, Tan Ju'nun sarayında bulunan ve bilhassa Çin İmparatoru tarafından bir memuriyetle gönderilmiş olan Çinlilere karşı, Türklerin faziletini övüyordu, Türklerin harsça Çinlilerden daha yüksek olduğunu söylüyordu. Çinliler ona itiraz olarak, «Türklerin ihtiyarları hakir gördüklerini» beyan ediyorlardı. Sefir cevaben, «Çin'de birçok hizmetlerden sonra geçinecekten mahrum bırakılmış nice ihtiyarlar bulunduğunu» söylüyordu. «Eğer, Türkler yalnız muharebe ile meşgul iseler, bu, milletin selâmet ve sadeti içindir. İhtiyarlar ve zayıflıktan dolayı harbe gidemeyenler yaşamak levazımına malik bulunurlar ve düşmana karşı emin bir vaziyettedirler. Baba ile evlâtlar karşılıklı olarak birbirini tutarlar. Binaenaleyh, Türkleri ihtiyarlara hakaret etmekle itham etmek haksızdır.»

Çinliler, Türklerde babalarla oğulların aynı otağda utanmaksızın beraber yattıklarını, babanın vefatında oğlunun üvey annesini alabilmesini, biraderin vefatında kardeşinin, yengesini alabilmesini zikrederek Türkleri zemmediyorlardı.

Chung - hang Yüeh ise daima, Türklerin Çinlilerden üstün olduğunu isbata çalışıyordu. Diyordu ki : «Türkler hayvan etlerinden başka bir şey yemezler, sütten başka bir şey içmezler. Deriden başka bir şey giymezler. Sayısız sürülerini otlaklarda, ırmak kıyılarında gezdirirler. Mevsimler değiştikçe onlar da da yerlerini değiştirirler. Yiyecekleri kalmadı mı, derhal ata binerek ava giderler. Bolluk içinde iseler, keyiflerine bakarlar; hiçbir şeyin kaygısını çekmezler. Kaidelerini değiştirmekten hoşlanmazlar. Bir oğulun, üvey annesiyle, kardeşinin, yengesiyle evlenebilmesi, ocakların zürriyetsiz kalarak sönmemesi içindir. Şimdiye kadar Hiung - nular arasında, bu kadar karışıklıklar çıktığı halde, hiçbir zaman, eski sülâle yerine, başka bir aileden bir beğin tahta geçirildiği işitilmemiştir. Çin'de ise bilâkis, öteden beri sülâleler birbirini boğazlamakla uğraşmışlardır. Daima yeni bir mütegallip çıkarak, eski sülâleyi kaldırmış, kendisi yeniden bir imparatorluk hanedanı kurmuştur.

Bundan dolayıdır ki Çin'de, daima bütün eski kaidelerin yıkıldığını görüyoruz. Çinliler halkı düşman tehlikesinden emin bir hale koymak için, surlarla tahkim edilmiş şehirler yapıyorlar; fakat, halk hücuma uğradığı zaman, yine surlar yüzünden kendisini müdafaa edemeyerek teslim bayrağı çekmeğe mecbur oluyor. [1].

Bu ifadeler bize Türklerin, Çin'den medeniyet almaya tehalük gösterdiklerini; fakat, Türk harsının yerine Çin harsını ikame etmekten sakındıklarını gösteriyor. **Orhun Kitabesi'**nde Bilgeg Kağan, kendi milletine bu gayeyi ne güzel anlatıyor :

---

[1] De Guignes, c. I, Kısım : 2, s. 37.

«Ey Türk milleti, eğer o ülkeye gidersen öleceksin. Fakat, içinde ne zenginlik, ne de keder bulunmayan **Ötüken** ülkesinde kalarak, kervanlar ve kafileler gönderirsen, ebedî bir saltanatı muhafazada devam edeceksin!» ([2]).

Şüphesiz, Türklerin Çin'e gitmeleri, Çin harsı içinde bel'olunmaları demekti. Halbuki **Ötüken**'de kalarak kervanlar, kafileler göndermeleri, millî Türk harsını kaybetmeden, Çin medeniyetinden faydalanmayı temin ederdi.

Türklerin millî hars hakkmdaki bu endişeleri, menkıbelerde, efsanelerde bile görülür. Bogu Han Menkıbesinin nihayetinde Yulun Tigin adlı bir Türk Hakanının **Kut Dağı**'nı, oğluna verilen Çin prensesine mukabil, Çin İmparatoruna hediye ettiğini ve bundan dolayı üzerinde oturdukları toprağın, hükümdarla beraber milletini üzerinde oturmaktan men'ederek göçe icbar ettiğini ifade ediyor ([3]). O zaman Türk devletinin zafer tılsımı tanılan bu **Kut Dağı**'nı, millî harsın bir timsali sayarsak haksızlık mı etmiş oluruz?

LÂHİKA

Tatar kelimesi, **Tat - Eri** tabirinden murahham olsa gerek. **Dede Korkut Kitabı**'nda **Tat Eri** tabiri var. Türkler Tatar sıfatını, cahil yani töresiz olan Moğollarla Tunguzlara isnat ederlerdi. **Tat** ile **Tatar** arasındaki fark, Arap lisanında **kâfir** ile **cahilî** arasındaki gibidir. Tatarlarda kan davası, gazve gibi aşîret âdetleri henüz yaşıyordu. Türk'ün cahiline, **Tatar** denilip denilmediğini bilmiyorum.

([2]) Thomsen, **Orhun Kitabeleri,** s. 117.

([3]) **Kitâbü İlm-in - Nâfi'.** s. (**)

3. İÇTİMAÎ TASNİFLER

Geçen fasıldaki sözlerden anlaşıldı ki İslâmiyetten evvel, Türkler, Farsîlere kâfir nazariyle baktıklarından, Iran medeniyetine kıymet vermiyorlardı. Çinlilere karşı ise, bir nevi ihtirazkâr hürmetleri vardı. Türklerin Çinlilere gösterdikleri bu temayül, Çin harsı ile Türk harsı arasında müşterek bazı müesseselerin bulunduğunu îmâ eder. Milletler arasında müşterek müesseseler ve başka tabirle müşterek bir medeniyet var mıydı? Böyle bir medeniyet varsa, başka milletler de buna dahil olmamışlar mıydı?

Durkheim ile Mauss'un **L'Année Sociologique**'in altıncı cildinde neşrettikleri «Tasnifin Bazı İptidaî Şekilleri» ünvanlı makale, bize Çinliler, Moğollar, Tibetliler, Kamboçlular, Siyamlılar arasında müşterek olan birtakım iptidaî tasnifler bulunduğunu göstermektedir. Vaktiyle **Millî Tetebbular Mecmuası**'nın üçüncü sayısında neşrettiğim bir tetkiknamede, Türklerde de bu tasnifin bulunduğunu ve hatta Sibirya'nın Koryaklar ve Şukşalar gibi iptidaî kavimlerinde bunun izlerine rasgelindiğini göstermiştim.

Bu iptidaî tasnifler, ilk nazarda ehemmiyetsiz görünür. Bir medeniyetin temelini böyle esâtîre merbut tasniflerin teşkil edemeyeceğini itiraz olarak ileri sürenler bulunabilir. Fakat Durkheim ile Mauss, bu tasniflerin yalnız mevcudiyetini haber vermekle kalmadılar, bunların bir taraftan o zamanki içtimaî mantığa esas olduklarını, diğer cihetten de içinde teşekkül ettikleri zamandaki içtimaî teşkilâtların doğru bir ma'kesleri bulunduklarını meydana koydular. Bilâhare, Durkheim, **Dinî Hissiyatın İptidaî Şekilleri** adlı kitabında, Mauss da Hubert'le müştereken neşrettikleri **Din Tarihine Dair Tetkikler** namındaki eserde bu meseleyi

tamik ettiler. Lévy-Bruhl de **İptidaî Cemiyetlerde Ruhî Üf'û leler** adlı kitabında bu tasniflerin vücuda gösterdiği iptidaî mantığı tahlile ve bundan ilmî mantığa nasıl geçildiğini göstermeye çalıştı.

Bu iptidaî tasnifler, Çinde halk Taoizminin esasını ve **Yi - King** adlı mukaddes bir kitabın da mevzuunu teşkil eder. Çinliler eski zamandan beri **teknik'ler** yani **fenniye'ler** itibariyle çok ilerlemiş bir millet olduğu halde, bilgi nokta-i nazarından bugün bile iptidaî bir seviyededir. Çünkü, Çin bilgisi, hâlâ bu iptidaî tasniflerin çerçevelerinden kurtulamamıştır. İleride görüleceği veçhile, bir bina yapılacağı, bir mezar yeri intihap edileceği, bir yolculuğa çıkılacağı zaman hangi hareketin uğurlu yahut uğursuz olduğunu ancak bu tasnifler gösterir. Çinliler bu falnameye müracaat etmeden hiçbir işe başlamazlar.

Türklerin eski kitapları kaybolduğu için, bunlarda da bir falnamenin bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Fakat, Türklerde içtimaî teşkilât tamamiyle bu tasniflere uygun olduğu gibi, Türklerin dinî, hukukî, ahlâkî töreleri de bu tasniflerden müteessirdir. Ben bu kitapta, İslâmiyetten evvelki Türklerin: 1) Dinî töresini, 2) Hukukî töresini tetkik edeceğim. Bu töreleri tetkik ederken, Aksâ-yı Şarka (Uzak Şarka) mahsus olan bu müşterek tasniflere tesadüf ettikçe, medeniyettaş olan kavimlerin tasnifleriyle mukayeseler yapacağım. Türklerin vaktiyle dahil bulunduğu bu müşterek medeniyete **Uzak Şark Medeniyeti** denilebilir. Türkler, İslâmiyetten sonra, bu medeniyeti bırakarak, **Şark Medeniyeti**'ne girdiler. Tanzimattan beri de **Gar p Medeniyeti**'ne girmeğe çalışıyorlar. Demek ki Türk harsının tarihini yapabilmek için, evvelâ onun bu üç medeniyetle ayrı ayrı teşkil ettiği mütekabil intibakları tetkik etmek lâzım!.

BİRİNCİ KİTAP

Eski Türklerde Din

Birinci Mebhas

1. TSİNLERİN DİNİ

Tsinlerin dini, dörtlü tasnife istinat eder. Aşağıda göreceğimiz veçhile Çinliler buna merkezi de ilâve ederek, **Beş Unsur** sistemini vücude getirmişlerdir. Bu itikadın menşeini arayan Edouvard Chavannes, bu tasnifi, merbut bulunduğu dinle beraber Türklerin vücude getirdiğini ve Tsin Türklerinin bunu Çin'e ithal ettiğini, şu suretle bildiriyor:

«**Beş Unsur** nazariyesi, Çin'de doğmamıştır. Kable'l-mîlâd 370-335'te Wei ülkesinin hükümdarı Tchou zamanında ya şayan Tseou-Yen'dir ki Çin memleketinde ilk defa bundan bahsetti. Fakat bunun telkinleri aks-i sadasız kaldı, Çinli ruhuna derin bir surette nüfuz edemedi.

Unsurlar akidesi Çin tarihinde ancak Che-Houang-ti'den sonra ehemmiyetli bir mevki alabildi. Filhakika, bu hükümdar Çio [Chi'ih-yo] unsurunun bereketiyle hüküm sürdüğünü ilân ve bütün ölçüleri ve kanunları bu unsurun hassalarına göre tayin ve takrir etti. Bununla beraber bu hükümdar atalarının misalini takipten başka bir şey yapmadı. Çünkü, unsurlar nazariyesinin esası Toin hükümdarlarının çok eski bir zamandan beri yukarıdaki dört hükümdara

kestikleri kurbanlarda mündemiçtir : **Yeşil Han, Sarı Han, Kızıl Han, Ak Han.** O *halde, unsurlar nazariyesinin* pek eski bir zamandan beri Tsin memleketinde mevcut olduğu görünür gibi oluyor. Fakat Tsin ülkesi yabancı bir devlet olduğundan Tseou-Yen tarafından kendilerine öğretilinceye kadar Çinliler, bunun cahili kaldılar ve ancak Tsin prensleri bütün Çin'e hakim olduktan ve hariçten getirdikleri bu fikirleri bunlara zorla kabul ettirdikten sonradır ki, kat'î surette kabul ettiler.

Maamafih, Çinliler bunu tebdil ettikten sonra kabul ettiler. Filvaki Tseou-Yen, daha bidayette beş unsurdan bahsetti ve ondan sonra, daima unsurlar beş sayıldı. Fakat, pek eski zamanların itikatlarını değiştirmeden muhafaza eden din, Tsin ülkesinde *yalnız yukarıdaki Dört Hana* ibadet edildiğini haber veriyor. O halde, o zaman yalnız dört unsur bulunduğu anlaşılıyor.

Vaktâ ki Han sülâlesinin müessisi olan Çinli Lieou-Pang Tsin ülkesini ele geçirdi, Tsin beylerinin yukarıdaki Dört Hana ibadet ettiklerini gördü (kable'l-mîlâd 205), taaccübünü bu suretle ifade etti : «Ben, Gökte Beş Sultanın bulunduğunu öğrenmiştim. Halbuki burada dört *taneye inanılıyor.* Bunun hikmeti nedir?» Kimse bu meseleyi izah edemediği için, kendi şu yolda cevap verdi : «Anladım, bunların beşe bâliğ olması için, ben bekleniyordum.» E. Chavannes, bu sözleri söyledikten sonra, semadaki Hanlar, unsurlar manzumesinin hususî bir hali olduğunu, *unsurlar* Türklerde dört iken Çinlilerin ona bir beşinci unsur ilâve ettiklerini, Tsinlerin Türk olduğunu (1), Türkler dört cihete merkezi karış-

---

(1) Edouard Chavannes, **Le Cycle Turc de Douze** Animaux Leide, **1906, page : 18-50.**

tırmazken, Çinlilerin bu ananeyi Türklerden alarak dört cihete merkezi de ilâve ettiklerini anlatıyor ([1]).

Bu tasnifin tafsilâtını Çinlilerin **Taoizm'in**de görürüz. **Tao**, Çince «tabiat» yahut «yol» demektir. Taoizm bir nevi tabiatçilik (naturisme)'tir. Bu din, birbirine tedâhül etmiş birtakım manzumelerden mürekkeptir. İstinat ettiği en esaslı umdelerden birisi, fezanın dört aslî cihete göre taksimidir ([2]).

Bu cihetlerden her birine, onun idaresine müekkel olan bir hayvanın ismi verilir :

Şarkta	:	Gök Ejderha
Cenupta	:	Kızıl Kuş
Garpta	:	Ak Kaplan
Şimalde	:	Kara Kaplumbağa

Her cihet, kendi hayvanının adını alır ve muhtelif hallere göre uğurlu yahut uğursuz sayılır. Fezayı idareye memur olan timsalî hayvanlar, sema gibi yeri de idare ederler. Bir tepe yahut coğrafî bir teşekkül, bir ejderhaya ben-

---

([1]) Tsinler, **Tuhsiler** olabilir. Bu kelimelerin **tüzün - tosun** kelimesine ircaı da farz olunabilir. **Çin** ismi **Tsin** unvanından husule gelmiştir. (Ziya Gökalp'ın tüzün «?» kelimesini nereden aldığını bulamadık. **Divan**'da «yumuşak **huylu**» anlamındadır (I, 221, 414, H. D.)

([2]) **L'Anneé Sociologique** c. VI. s. 56.

ziyor mu? O halde ejderhadır ve şarktadır. Bir yerden göç edildiği zaman etraftaki eşyaya bakılır. Eğer bunlar kendi cihetlerine muvafık şekillere malik iseler, meselâ garpta bulunanlar kaplana, şarkta olanlar ejderhaya benziyorlarsa bu göç, uğurlu demektir (1).

Fezanın dört ciheti, birer birer senenin dört mevsimine tekabül eder (2) :

Şark	İlkbahar
Cenup	Yaz
Garp	Sonbahar
Şimal	Kış

Fezanın merkezi de nazar-ı itibara alınınca dört cihetle beraber mecmuu beş olur. Bu suretle beş unsurdan her biri bu beş semtten biriyle irtibat peyda eder. Bunun bir misalini Tibet ananelerinde görüyoruz :

«Bu hususî ilâhların fevkinde, bulutların ve ihtimal ki umumî bir surette muzlim semanın taşahhusundan ibaret olan **Gök Ejderha** vardır ki, fırtına koparır, hayırkâr yağmurlar yağdırır, suları tuğyan ettirir; tâunlar, salgın hastalıklar gönderir. Bu, tamamiyle Moğolların ve Çinlilerin ejderhasıdır. Bunun yeryüzünde bir düşmanı vardır ki **Kızıl Kaplan'** dır. Bu kaplan ekseriya beş timsal ile irae olunur: Biri **serkerdedir** (x) ki toprağı temsil eder. Diğerleri dört cihette olup ağaç **gök**, maden **kızıl**, ateş **ak**, su **kara** renklerindedir.

---

(1) A. g. e., c. VI., s. 56.

(2) Lévy Bruhl, **Les Fonctions Mentales Dans Les Sociétés Inferieurs**, p. 222.

(x) Kelimenin buradaki kullanılışından bir anlam çıkmıyor. Bir dizgi yanlışı olup olmadığını bilmiyoruz.

Bunlar Türkler, Moğollar, Çinliler, Annamlılar nazarında müştereken muhterem tanılan beş unsurdur.»

«Bu beş unsur hâlâ, resmî sâhirlerin âyînlerini icra ederken taşıdıkları beş yaprakta, Sa-Kia-Pa lamalarının kendi zaviyelerini telvin ettikleri beş renkte ve bilhassa Buda'nın tecellileri olan Beş Efendi'nin müteakip zümrelerinin izlerini muhafaza eidyor.» ([1]).

Seyyarelerden her biri de, bu beş unsurdan birerine merbuttur: **Zühre** madenin, **Merih** ateşin ilk yıldızlarıdır ([2]). Bu beş unsur da beş semt gibi uz ve yavuz, kuvvetli ve zayıf, vâlid ve mevlûddurlar ([3]). Acaba dört cihetin bu unsurlarla, renklerle, mevsimlerle, dört hayvanın isimleriyle ne münasebetleri vardır? Edouard Chavannes'ın kitabındaki kısa bir fıkra, bize bu muammanın anahtarını veriyor: **«Li-Ki' nin** Yne Ling sayfasındaki alış emirleri diyor ki. Semânınoğlu, ilkbaharın üç ayında **koyun,** yazın üç ayında **horoz**, senenin ortasında **öküz,** sonbaharın üç ayında **it,** kışın üç ayında **domuz** eti yer.» ([4])

Bundan anlaşılıyor ki Tsinler daha aşîret hayatı yaşarken, aşîret, dört batından mürekkepti. Her batın, ordugâhın bir cihetini kendisine tahsis ettiği için, cihetler, batınların timsalî renkleriyle mülevvendir. Her batnın bir totemi var ki bir hayvan ismidir. Her batın kendisine bir mevsimi mukaddes zaman ihtiyar ettiğinden, kendi totetimini hususî mabuduna, ve yine kendine has olan mevsimde kurban eder. Unsurlardan her biri de, batınlardan birinin timsali-

---

([1]) Grenoird, **Le Turkestan et Le Tibet, p.** 902.

([2]) **L'Année Sociologique, t : C.,** p. 58.

([3]) **A. g. e.**

([4]) **A. g. e., s. 33.**

dir. Umum aşîretin totemi ise **öküz**'dür; bundan dolayıdır ki, senenin ortasında dört mabudun babasına öküz kurban edilir.

Bu izah, Durkheim'ın yukarıda zikrettiğimiz iki eserinde kabul ettiği izah tarzından alınandır. Durkheim, iptidaî cemiyetlerdeki dinî tasniflerle içtmaî teşkilâtı karşılaştırarak, birincilerin ikincilerden doğduğunu ispat etmiştir.

Dört unsurun temsil ettiği mabutlara, **Orhun Kitabesi**'nde **Yer-Sular** adı veriliyor. Radloff'a göre, Altay Türklerinde 17 had vardır. Bunların en merkezde bulunanı **Ugan** adını taşıyor. **Ugan'ın** iki oğlu vardır ki birisi **Demir Han,** diğeri **Su-Han'dır** [1]. İki unsurun mabutluğunu bu isimlerde görüyoruz. Bidayette **Ağaç Han** ile **Od Han'ın** mevcut olduğu, bu iki isimden istidlâl olunabilir. Zaten Yer-Suların bidayette dört iken, sonradan üçe, daha sonra sekize ve en sonra da onyediye nasıl çıktığını sebepleriyle beraber göreceğiz. Chavannes diyor ki, bu dörtlü tasnif, Türklerde başka, Çinlilerde başka türlüdür. Çünkü, evvelâ, Çinlilerde unsurların sayısı beş olduğu halde, Türklerde dörttür. Saniyen Çinlilerde garbın unsuru **maden** olduğu halde Türklerde **rüzgâr'**dır. Türklerin dört unsuru, Hintlilerin unsurlar tasnifine de benzemez. Çünkü Hintlilerde ağaç unsuru yerine toprak unsuru vardır. O halde bu unsurlar manzumesi halis Türk manzumesidir.

Bu tasnifte Türklerin dört hayvanı da, Çinlilerin hayvanlarından başkadır.

---

[1] Oğuzlarda **Ugan'a Gök Han, Demir Han'a Dağ Han, Su Han'a Deniz Han** adları verilir.

Türklerce	Çinlilerce	Cihetler
Koyun	Ejderha	Şark
Horoz	Kuş	Cenup
Köpek	Kaplan	Garp
Domuz	Kaplumbağa	Şimal.

O halde, Türklerin dörtlü tasnifi, şu veçhile icmal edilebilir :

Cihetler	Mevsimler	Yer - Sular	Unsurlar	Hayvanlar
Şark	İlkbahar	Gök Han	Ağaç	Koyun
Cenup	Yaz	Kızıl Han	Ateş	Horoz (tavuk)
Garp	Sonbahar	Ak Han	Demir	İt
Şimal	Kış	Kara Han	Su	Domuz

2. TÜRK MANTIĞININ MAKULÂT—I ERBAASI

— Zihnin Müdîr Umdeleri —

Yukarıki tasnifler gösteriyor ki eski Türklerce, cihetlerin, mevsimlerin ve ilâhların renkleri vardı. Bu telâkkinin izlerini şimdiki lisanımızda görebiliyoruz. Cihetlerin renklerini deniz adlarında görebiliriz :

Şimalde	Karadeniz
Garpta	Akdeniz
Cenupta	Kızıldeniz (Bahr-i Ahmer)
Şarkta	Gökdeniz (Bahr-i Azrak)

Mevsimlerin rengini, **karakış** tabirinde görüyoruz. Milâttan 199 sene evvel Hiung-nu Türk devletinin hükümdarı Mete, Çin İmparatorunun karargâhını dört yüz bin süvari askerle muhasara etti. Mete bu askeri, dört livaya taksim etmişti. Her biri dört cihetten birine ikame edilmiş olan bu dört süvari livası, Türk mantığına tevfîkan teşkil edilmişti :

Şark cihetindeki süvarilerin atları : Gök (Baklakırı)
Cenup chetindeki süvarilerin atları : Kula (Açık sarı)
Garp cihetindeki süvarilerin atları : Kır (Beyaz)
Şimal cihetindeki süvarilerin atları : Yağız (Siyah)
renklerinde olmak üzere intihap edilmişlerdi ([1]).

Yakutlarda, küçük Şamanlar çoktur. Fakat, baş-şamanlar, her biri dört cihetten birine hakim olmak üzere yalnız dört olabilir ([2]).

Kutadgu Bilig dört fasia mükasemdir ki, mevzuları şunlardır : **Adalet, Kudret, Akıl, İtidal.**

Bu dört meleke, dört şahıs vasıtasiyle temsil edilmiştir :

1. Adalet : Kün Togdı İlig Han.
2. Kudret : Ay Toldı Okturuş (Hanın veziri).
3. Akıl : Ögdülmüş (Vezirin oğlu).
4. İtidal : Odgurmuş (Vezirin kardeşi).

Kitap bu dört şahsın mübahase ve münakaşasını muhtevidir ([3]).

Ordunun tabiyesi de bu tasnifi gösterir :

	Karavul	
Sağ-Kol		Sol - Kol
	Çağdavul	

Tasavvuftaki dört **Kutup**, dört **Yer - Su**'yu andırır. Eski Türklerde, büyük hukümdarların oğulları yahut kardeşleri dörttür ve bunlardan Meselâ **Türk Han**'ın dört oğlu vardır:

([1]) De Guignes, c. II, s. 29.

([2]) **L'Année Sociologique, c. VII, s. 223.**

([3]) **Kitâbü İlm-in-Nâfi, s. 111.**

1. Çigil
2. Barsacar
3. Tutuk
4. Amlak

Moğol Han'ın da, dört erkek evlâdı vardır :

1. Kara Han
2. Or Han
3. Kür Han
4. Küz Han

Bogu Tigin'in dört kardeşi vardır ki hepsinden **beş-Balık** vücude gelmiştir :

1. Or Tigin
2. Kotur Tigin
3. Yukak Tigin
4. Sungur Tigin

Bogu Tigin Menkıbesinin bu dinin zuhuriyle alâkadar olduğunu aşağıda göreceğiz.

Bu eski mukaddes tasnifin izleri bilhassa buradaki dört rengin tetkikinden anlaşılır. Evvelâ başka renklerin lisanımızda müteradifleri olmadığı halde, bu dört rengin kadîm isimlerine sonradan müteradif ilâve edilmiştir :

Gök	:	Mavi
Kızıl	:	Kırmızı
Ak	:	Beyaz
Kara	:	Siyah

Meselâ **sarı, yeşil, mor** gibi diğer renklerin, ikinci isimleri yoktur.

Saniyen, bu müteradif kelimelerin manaları arasında âşikâr bir fark vardır . **Gök, kızıl, ak, kara** kelimeleri, eski klişeler müstesna olmak üzere, maddî renkleri, manevî keyfiyetleri ifade ederler. Bunların müteradifleri ise maddî renkleri ifade içindir. Zaten bu dört rengin kadîm isimleri, hakikî manalarını kaybederek, mecazî manalara delâlet ettikleri içindir ki, bu müteradiflerin teşkil ve ibdâına ihtiyaç hasıl olmuştur. Çok kimseler bu çift kelimeleri tamamiyle müteradif sanırlar : Bu zan doğru değildir. Meselâ **yüzü ak** tabiriyle **beyaz çehreli** tabiri aynı manaya değildir. Nasıl ki **yüzü siyah** tabiriyle **yüzü kara** tabiri başka manalardır. Çünkü siyah çehreli bir adamın yüzü ak olabilir. Beyaz çehreli bir adamın yüzü kara olabileceği gibi.

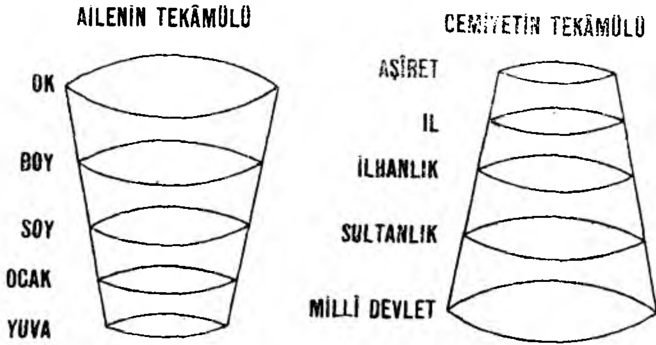
Bu ifadelerden anlaşılıyor ki **aklık** manevî ve mecazî bir beyazlıktır, **karalık** ise manevî ve mecazî bir siyahlıktır. Fakat **Karagöz, Karahisar** gibi klişeler tabiî müstesnadır. Çünkü bu klişeler icat edildiği zaman **siyah** ve **beyaz** kelimeleri henüz lisanımızda umumîleşmemişti.

Bunun gibi **Kızıl Elma** tabiriyle **kırmızı elma** tabiri de aynı manaya değildir. Nasıl ki mecaz olarak **kızıl sosyalist** denilebilir, **kırmızı sosyalist** denilemez. Bunlar gibi **Gök Tanrı** ve **Gök - Türk** denilebilir. **Mavi Tanrı** ve **Mavi Türk** denilemez.

Bu dört renk tabirleri, vaktiyle birer ayrı kutsiyetin timsalleri idiler. İlk zamanlarda aşiret, dört batna münkasimdi. Her batnın ayrı müşterek vicdanı, ayrı tesanüdü, ayrı mefkûresi vardı. Bu ayrılıkları, cihetlerden, mevsimlerden, unsurlardan, hayvanlardan, renklerden ittihaz edilen dört nevi timsallerde görüyoruz. Bu dört batından her birinin ay-

rı bir kutsiyeti vardı. Kutsiyetin dört nevi, bu dört çeşit timsallerden tecelli ederdi.

Batın, yani ailenin en eski ve büyük dairesidir. Nasıl ki **aşîret** de cemiyetin en eski ve en küçük dairesidir. İçtimaî tekâmül bu iki daireden başlar, fakat, bu daireler makûs bir inkişaf takip ederler :

Bu iki şema gösteriyor ki içtimaî tekâmül esnasında **cemiyet,** aşiretten başlayarak gittikçe tevessü' ettiği halde, **aile ok (phratrie)**'dan başlayarak, gittikçe küçülmektedir.

Bundan anlaşılıyor ki Tsinlerin dini bilhassa aile tesanüdünü vücude getiren ve kuvvetlendiren bir dindir. Her **Yer-Su,** kendi batnının hususî hâmîsi, Rabb-i hâsıdır.

Bu din bir taraftan, aileye ve totemizme merbut olduğu halde, diğer cihetten de **maderî neseb'**e müstenittir. Buna, kadın unsuruna bahşettiği imtiyazlardan dolayı **kadın dini** ünvanı da verilebilir. Bu kadın dini sistemi, bilâhare erkek dini sistemiyle birleşerek **il dini**'ni vücude getirmiştir. İleride göreceğimiz veçhile, Avrupaların **Şamanizm** dedikleri

din, Türklerin yalnız bu kadın dini sisteminden, yani dörtlü tasnife istinat eden Tsin dininden ibarettir.

4. TSİN DİNİNİN ESASI

Tsin dini — Bu dine, **Şamanizm** adı da verilir. Bu dinin ruhanîleri **Kamlar** yahut **Kaman'**lardır. **Şaman** kelimesi bundan çıkmıştır. Şamana, Yakutlarda **Oyun** namı verilir ki Oğuzlardaki **Ozan** kelimesiyle aynı asıldandır. Bu suretle ozanın da, kadim zamanda şaman olduğu anlaşılıyor. Yakutlarda kadın şamana **Odakan** derler.

Erkek şamanlar da, yaptıkları dinî yahut sihrî âyinlerde muvaffak olmak için kadın gibi saçlarını uzatırlar, kadın elbisesi giyerler, ince sesle konuşurlar, hatta kendilerinin gebe kaldıklarına, birtakım balık, karga ilh... gibi şeyler doğurduklarına kail olurlar. Bu haller gösteriyor ki bu dinin kuvve-i kudsiyyesi kadında mütecellîdir. Şaman, kadına ne derece çok benzerse manevî kudreti o kadar çok olur. Bu kadınlaşma mecbûriyyet-i dîniyyesi şamanları makûs cinsiyete kadar sevkettiği söyleniyor. Zaten gebe kalmak, doğurmak vâkıaları da bunu gösterir.

Şananizmin kadın unsuruna istinat ettiğini gösteren bir cihet de, şamanların totemleriyle **müz'**leridir. Yakutlarda her şamanın **İye Kila** adlı bir totemi vardır **İye** «ana» demektir. **Kila** «hayvan» demektir. Bu suretle **İye Kila** «ana hayvanı» manasınadır ki maderî totem demektir (*).

(*) Abdülkadir İnan, ZiZya Gökalp'ın **İye Kila** biçiminde yazdığı kelimenin doğrusunun **İje Kıl** (ana hayvan) olduğunu bildirmektedir («Gökalp ve Türk Folkloru», **Tünk Kültürü** dergisi, Sayı : 36, Ekim 1965, s. 69).

Mamafih bu maderî hâmiyeler şamanlara mahsus değildir. Yakutlarda laiklerin de birer **İye Hezit'i vardır** (*). Bu tabirde **iye** «ana» demektir. **Hezit** bir edattır ki **—ci** manasınadır, **—ci**'ye, Yakutçada ekser kelimelerde ilâve olunan **t** harfi ilhak edilince bu edat husule gelebilir. O halde bu nun da şimdiki Türkçede mukabili **anacı**'dır. Bu da dişi bir ruhtur ki laik olan ferdin hâmiyesidir. Görülüyor ki Şamanizm teşkilâtındaki gerek totemler, gerek hâmi ruhlar hep dişidir. Bu dinin kadın dini olduğu, bununla da sabit olur.

Altay Türklerinde iki türlü kurban âyîni vardır. Biri huş ağacına mahsus bir ormanda icra olunur. Bu âyinde yalnız erkekler bulunabilir. Kurban edilecek hayvanın da açık renkli olması şarttır. Halbuki evde yahut mezarlıkta icra edilen diğer bir kurban âyîni daha vardır ki bunda kadınlar hazır bulunabilir. Görülüyor ki birinci nevi kurban âyîni erkek dinine, ikince nevi ise kadın dinine aittir.

Kırgızlarda ve Kâşgar Türklernde, evin ocağında iki peri yaşar ki biri dişi, diğeri erkektir. Birincisine **Od Ana,** ikincisine **Od Ata** adlarını verirler.

Moğolistan Türklerinde her evde iki sanem vardır ki, biri inek memeli, öteki kısrak memelidir. Birincisi odanın sol tarafına, ikincisi sağ tarafına asılıdır. Soldakine **ev sahibesinin kardeşi,** sağdakine **ev sahibinin kardeşi** namları verilir. Bu perilerden ve sanemlerden birincilerin kadın dinine, ikincilerin erkek dinine ait olduğu anlaşılıyor. İleride

(*) Abdülkadir İnan, Ziya Gökalp'ın **Ayzıt** ya da **İye Hezit** biçiminde yazdığı bu kelimenin doğrusunun, **Ayısıt** olduğunu söylüyor («Ziya Gökalp ve Türk Folkloru», **Türk Kültürü** dergisi, Sayı : 36, Ekim 1965, s. 68. Ayrıca bkz. Abdülkadir İnan, **Şamanizm,** Ankara, 1965, s. 34, 35, 37. 38, 41, 167, 168.)

beyan edeceğimiz birçok vâkıalar daha vardır ki bunların hepsi, ayrıca bir kadın dini bulunduğunu, bu dinî sistemde yalnız kadınlarm hâkim ve müessir olduğunu teyit edecektir.

4. TÜRK TAKVİMİ

Türk takvimi de Tsin dininde doğmuştur. Tsin Türkleri her on iki seneye **çağ** (cycle) namını verirlerdi. Bu on iki seneyi on iki hayvanın isimleriyle ifade ederlerdi. Bu hayvanların isimleri **Tavuk, At, Tavşan, Öküz, İt, Domuz, Maymun, Yılan, Sıçan, Pars, Koyun, Timsah**'tır.

Bir adam hangi hayvanın yılında doğmuşsa kendisine, o senenin kutsiyeti isnat edilir: Meselâ **Koyun Yılı**'nda doğmuş denildiği zaman âdeta totemi koyun imiş gibi addolunur. Bu takvim Çin'e, Tibet'e, Hindiçini'ye, Mançurilere ve Moğollara da girmiştir. Bunu Çin'e ithal edenler, Edouard Chavannes'a göre, Tsin Türkleridir. Hindiçin'i de bir hayvanın yılında doğan erkekle kadın başka başka çağlara mensup olsalar bile birbiriyle evlenemezler. Yani erkek birinci on iki yılın **Öküz Yılı**'nda, kadın ikinci on iki yılın **Öküz Yılı**'nda doğmuş olsalar bile **öküz tevellüdü** oldukları için totemdaş insanlar gibi birbiriyle izdivaç edemezler. Bu hal delâlet eder ki, bu hayvanlar bir nevi totemîlerin bakiyesidir. Zaten tetkik edilirse görülür ki dört cihetin totemleri de bu on iki hayvan arasındadır. Diğer isimler de bu dört hayvanın —Çinlilere nazaran— müteradifleridir. Meselâ pars köpeğin müteradifidir. Sıçan, domuzun müteradifidir. Bu minval üzere bu on iki hayvan dört cihetin totemlerine icrâ edilebilir. Türkler seneyi bu hayvan isimleriyle ifade ettikleri gibi, ayları da yine dört cihetin hayvan isimleriyle ifade ederlerdi. Mahmud-i Kâşgarî'ye göre Türkler ilkbahar aylarını, **oğlak**'a, nisbet ederlerdi (Mal ûmdur ki **koyun, kuzu, keçi,**

oğlak kelimeleri mukaddes mantıkça birbirinin müteraditleri idiler).

İlkbaharın birinci ayına **Oğlak Ay,** ikinci ayına **Ulu Oğlak Ay,** üçüncü ayına **Ulu Ay** denilirmiş. Diğer mevsimlere ait aylar da, bu suretle adlanırmış.

Türk takvimindeki hayvanların isimleri, şu veçhiledir :

Kitâbü İlm-in-Nâfi'de	**Divanü Lûgat'te** (*)
Keskü (sıçan)	Sıçgan
Ut (öküz)	Ud
Pars (kaplan)	Bars
Tavışkan (tavşan)	Tavışgan
Luy (ejdarha)	Nâk (**) (timsah)
Yılan	Yılan
Yund (at)	Yund
Koy (koyun)	Koy
Piçin (maymun)	Biçin
Dakuk, Davuk (tavuk)	Takagu
İt	İt
Donguz (domuz)	Tonguz

[5. DÖRT UNSUR]

Tsin dininin esasını teşkil eden dört unsur **ağaç, su, demir, ateş**'tir. Yunanlıların anâsır-ı erbasından bu sistemde yalnız **su** ile **ateş** vardır. Bu dört unsurun makulât-ı erbaaya nasıl dahil olduğunu gördük. Bunların dördü de, aynı derecede mukaddestirler. Fakat her birinin kudsiyeti başka ne-

---

(*) Prof. Osman Turan'ın eserinde, **Divan'**a göre yıl adları şöyle sıralanmıştır : **Sıçgan, ud, abrs, tavışgan, lu, yılan, yund, koy, biçin, taguk, it, tonguz (On İki Hayvanlı Türk Takvimi,** 1941, s. 25).

(**) Doğrusu **nek'tir (Divanü Lûgat-it-Türk,** III, s. 155).

vidir. Bu dört makulenin hem mütesavi, hem de mütehalif olması, Şamanizmi tesciye eden mühim bir keyfiyettir.

Ağaç— **Tarih-i Cihan-güşâ** (*) Uygurlardan bahsettiği sırada, bunların evlerinde duvara tersim edilen bir **şecere-i mel'üne**'nin mevcudiyetini zikreder. Altay Türkleri erkek dinine mahsus zükûrî âyînleri yalnız huş ağacının ormanında yaparlar. Yine Altay Türklerinde arzın merkezinde **Yer-Sular'ın reisi olan Ugan**'ın makamında on altıncı göğe kadar yükselmiş bir çam ağacı vardır. Bu çam ağacının yüksekliği **Ugan'ın** on altıncı kat gökte sakin bulunan **Bay Ülgen**'e müsaviliğini gösterir. Yine Altay Türklerinin kozmogonisine göre **Tanrı Kara Han**, yeryüzünün ortasında dokuz dallı ağaç yaratmış, bunun her dalının altında bir **adam** halk etmiştir. Bu dokuz adamdan, insanların esası olan dokuz ırk üremiştir. Bu dokuz adama **Dokuz Dedeler** denilir.

Dokuz - Oğuz Menkıbesi'nde, bir gece gökten inen bir nur'un bu huş ağacı ile bir de çamfıstığı (Mahmd-i Kâşgarî'ye göre fındık) ağacının üzerine düştüğünü yukarıda gördük. Bu iki ağaçtan huş ağacının (eski Türklerce ismi **sümü**) erkek, çam ağacının (eski Tüklerce **kasuk**) (**) dişi olduğu maznundur. Erkek âyininin huş ormanında yapılması, **kasuk** kelimesinin Mahmud-i Kâşgarî'nin beyanı veçhile kadın isimlerinden olması buna delildir (***).

(*) İlhanlılar devrinin ünlü devlet adamı ve tarihçesi Cüveyni'nin eseri. Üç cilttir. Moğol tarihinin birinci derecede ve önemli kaynaklarındandır. İkinci cildi, Harzimşahlar tarihi ile ilgilidir. Özellikle son Harzimşah hükümdarları zamanındaki olaylara geniş yer ayrılmıştır.

(**) **Divan**'da **kasuk**'un iki anlamı verilmiştir. Biri, «ağaç kabuğu» öbürü de «at derisinden yapılan tulum»dur (I, s. 382).

(***) Kâşgarlı Mahmut, **kasuk** kelimesinin değil, **kosık** (fındık) kelimesinin kadınlara ad olarak verildiğini bildirir (**Divan**, I, s. 382).

Türklerin iki cinsi temsil eden bu iki mukaddes ağacından başka, bir de aile kutsiyetini bildirir bir ağaçları vardır ki, **ardıç ağacı**'dır. Ev kadını her sabah mutfak ocağında küle gömülmüş ateşi bir ardıç dalıyle canlandırır. Ucunu ateşlediği bu dalla bütün odaları tütsüler. Bu suretle muzır cinleri kaçırır. Ağacın Türklerce mukaddes olduğunu gösteren bazı isimler ve lakaplar da vardır. **Ağaç-Eri** isminde Oğuz müttehidesine dahil olmuş bir Türk budunu vardır. Bunlar Oğuzlarla beraber Anadolu.ya da gelişmişlerdir (Tahtacılar?) (*) Urhanhaykisiler, «orman adamları» demektir. Müslüman Karluklar, Budist Uygurlara Tat-Eri demelerine mukabil, Uygurlar da Müslüman **Türklere Çomak-Eri derlerdi.** Orhun Kitabesi'nde Buhara civarında **Altı-Çub** isminde bir budun zikrediliyor.

Türklerde **ok**'un mühim bir mevkii vardı. Muhabere oklarla yapılırdı. Hakan bir beyden on asker isterse bir okun üzerine bir çentik, yüz asker isterse iki çentik, bin asker isterse üç çentik yaptırarak ona gönderirdi. Bey bunun manasını anlayarak icabını icra ederdi. Selçuk'un oğlu Arslan, Mahmud-i Gaznevî'ye üç ok vermişti. «Birincisini gönderirsen elli bin, ikincisini gönderirsen yüz bin, üçüncüsünü gönderirsen iki yüz bin asker gelir.» demişti.

Su.— Türklerce **su** da mukaddesti. Tsinlerin imparatoru, Çin tahtına oturduktan sonra, «Ben suyun bereketiyle hükümranım.» demişti. **Dede Korkut Kitabı**'nda «Su, Hak didarını görmüştür.» deniyor. Altay Türklerinin kozmogonisinde «İptida, hiçbir şey yokken, yalnız **Kara Han**'la **Su** vardı.» deniliyor. O kozmogoniye göre bütün âlem, sudan yaratılmıştır, su kâinatın madde-i ûlâsıdır. Cengiz devrinde su mukaddes olduğu için çamaşırlar, kaplar su ile yıkanmaz-

---

(*) Soru işareti Ziya Gökalp'ındır.

dı. Çamaşırlar kirlenince atılırdı. Kaplar, otlarla temizlenirdi. Cengiz yasasına göre suya işeyen adam, idam edilirdi.

Ateş.—Yakutlara göre ateş, bir peridir. Mutfak ocağının ateşi asla söndürülmez. «Ocağımız sönmesin», Türklerin eski duasıdır. Bu ateş kazâen sönerse, yakın akrabalardan, komşulardan alınır, yabancıdan alınmaz. Çünkü, üç türlü ateş vardır. Bunlardan birincisi uğurlu, ikincisi ne iyi ne fena, üçüncüsü ise gayet uğursuzdur. Alınacak ateşin bu nevilerden hangisine mensup olduğu meçhul bulunduğundan, yabancıdan ateş almak tehlikelidir. Her ailede, ocağın **Od Ana** (*) ve **Od Ata** isimlerinde iki perisi olduğunu, yukarıda söylemiştik.

Demir.— Türklerde demir de mukaddestir. Ecnebi elçileri huduttan geçerken, kızgın demirin üzerinden atlatılırdı (Zemark) (**). Kurşun dökmek de, kadınlar arasında hâlâ efsun için kullanımaktadır. Bu da, demir âyininden kalmadır. Bunlar sihri iptal içindir. Gök Türklerde ve Moğollarda her sene muayyen günde Hakana mahsus demir ocağı yandırılırdı. Bir demir parçası ateşte kızgın hale getirildikten sonra örs üzerine konulur. Hakan, altın çekiçle bunun üzerine vururdu. Bu, Türklerin en büyük ibadeti idi. Bu âyinden sonra, meserretli bir bayram yapılırdı. Türkler **Ergenekon**'dan çıkarken bir demirci ocakta demir eriterek kayayı delmiş, çıkmak için yol açmıştı. Gök Türk Hakanları bu de-

---

(*) Metinde yalnız **Od Ata** yazılmış, **Od Ana** unutulmuştur. (**Türk Töresi**, s. 26).

(**) Zemark : Bizans imparatoru II. Justin'in, 568 - 569 yıllarında Gök-Türklerin Batı Yabgusu İstemi Han'a gönderdiği elçi.

Zemark, elçiliği sırasında, Türk illerinde gördüğü uygarlık eserlerinden, bayındırlıktan, altın eşyanın bolluğundan, sarayların görkemli döşenişinden hayranlıkla sözetmiştir.

mircinin yani **Börte Çino**'nun torunları oldukları için, bu kurtuluş gününü bayram ittihaz etmişlerdi.

6. DÖRT HAYVAN

Kadın naturizmindeki dört hayvan da, kudsiyetçe birbirine müsavi olmakla beraber, kudsiyetleri başka başka nevilerdendir.

Koyun.— Koyun, keçi, teke, bagış (*) gibi kelimeler uruk, il, budun ve oguş yahut boy isimleri olarak müstameldirler. Geyik, Alan-Kova (Alageyik) menkıbesinde kudsiyeti gösteriyor. Börte Çino'nun izdivaç ettiği **Kutu-Maral** da «dişi geyik» manasına olan **maral** ismini taşıyor. Geyik de, koyunun müteradiflerindendir.

Kuş.— Türklerde mukadeds kuş **toğrul**'dur. Bu esatirî kuşu, hiç kimse görmemiş. Fakat, akbabaya benzediği de malûm imiş. Bazan semada yüzlerce kuşun kanatlarının, kol yahut bacaklarının yarılmış olarak yere düştüğü görülmüş. Bundan istidlâl edilmiş ki, bunların cârihi olan toğrul'un gagasıyle pençesi çeliktendir. Mahmut Kâşgarî diyor ki: «Toğrul bin kaz öldürür, yalnız birini yer.» Oğuzun Altı Oguşunun ongunları olan kuşlar da, ileride görülecektir.

Köpek.— Türklerce mukaddes tanılan köpek, **barak** denilen bir esatirî köpektir. Gûya akbaba, ömrünün sonunda iki yumurta yumurtlarmış. Bunlardan birinden bir akbaba, diğerinden de bir barak çıkarmış. Çok tüylü olan bu köpek, koşmakta ve avın muhafazasında emsalsiz imiş. **İt-Barak,**

(*) **Bagış: Divan'da** ve öbür kaynaklarda bu kelimeye rastlanmıyor. Kırgızcada **bagış**, «sığın» demektir ve yalnız kişi adlarıyle kabile adlarında kullanılmaktadır (K. K. Yudahin,/ çev. Abdullah Taymas, **Kırgız Sözlüğü**, c. I, 1946, s. 78).

bir hükümdar ismidir. Oğuz Han'la muharebe etmiştir. Farisî lisanında **sîmurg** kelimesi, **seg-murg** muhaffefidir. **Seg** köpek, **murg** kuş demektir. **Tuğrul** ile **barak**'ın, bu tabirde birleştiğini görüyoruz. **Sîmurg**, Sîstan'da bulunurmuş. Sîstan da, **Segistân** muhaffefidir. Domuzun kudsiyeti hakkında, İslâmeyitteki vaziyeti dolayısıyle, hiçbir iz kalmamıştır.

Öküz.— Dört ciheti temsil eden dört hayvana, merkezi temsil eden yani, bütün budunu irae eden öküzü de ilâve etmek lâzımdır. Fakat, bu öküz esasen **Tibet öküzü** namı verilen **yak'tır**. Eski Türkler buna **kotas** derlerdi ki, **hotoz** kelimesi bundan kalmadır. **Kotas** kelimesi, **kut** ve **uz** kelimelerine tahlil olunabilir. **Kut**, mukaddes; **uz**, Şark Türkçesinde, **öküz** demektir (*). Türkler Altay'da iken, bu Tibet öküzünü mukaddes kurban olarak avlarlardı. Eski Türklerde sürgün avına, **sığır** denmesi bundandır. Avdan sonra, mukaddes mâide başlardı. Buna da **şölen** namı verilirdi. **Tuğ** ile **Davul**, velâyet-i âmmenin timsali, beğlik ve hakanlık alâmetleri idiler. Hakan, birisine beğlik tevcih ettiği zaman, ona tuğ ile davul gönderirdi. Türkler Altay'dan uzaklaşınca, Tibet öküzünü bulamadılar. Tibet öküzünün başı öküze, kuyruğu ata benzerdi. En mühim rolü, kuyruğu gördüğü için, onun yerine atı ikame ettiler. Artık şölenlerde, at kurban etmeye başladılar. Bu suretle at da, mukaddes oldu. Bundan böyle tuğ'u, atın kuyruğundan yapmaya başladılar.

(*) **Uz**: Kelimesinin doğrusu **ud**'dur. (**Divan**, I, 45, 346; II, 358; III, 364, 403; **Oğuz Kağan Destanı**, Basıma Hazırlayan : Muharrem Ergin, İstanbul, 1970, s. 38). **Uz** olarak yazılmasının bir dizgi yanlışından ileri geldiğini sanıyoruz. Çünkü, Türkçede, «öküz» anlamına gelen bir **uz** kelimesi yoktur.

7. DÖRT MAKULENİN MÜSAVİLİĞİ

Dört makulenin, Türk budununun Dört Oguşundan ne suretle iştikak ettiğini gördük. Bu Dört Oguş, birbirine müsavi oldukları için, bunların timsalleri olan unsurlar, hayvanlar, cihetler, ve mevsimler de birbirine müsavidirler. Meselâ bu tasnifteki **kara** sıfatı, meş'umiyete delâlet etmez. **Kara Han** da, diğer üç cihetin mabutları kadar mukaddestir. Hattâ **Oğuz Han** bile **Kara Han'ın** oğlu addolunmuştur. Altay Türklerinde kâinatın yaradanı, **Tanrı Kara Han**'dır. Erkek naturizminde **ak** ve **kara** diye iki mâkûs makule vücude geldikten sonra, **kara** sıfatı meş'ûmiyet ifade etmeğe, zemmi müş'ir olmağa başlamıştır. Fakat, bu sonraki müsavatsızlığı, kadın naturizmindeki makulelerin müsavatıyle karıştırmamalıdır. O ayrı bir sistem, bu ise başka sistemdir. Kadın naturizminde yaz kısa, şark garba, ak karaya müsavidir. Bunlar arasındaki farklar, yalnız kudsiyetlerinin başka nevilerden olmasıdır. Halbuki erkek naturizminde, bu makuleler arasında böyle bir müsavat yoktur. Bunun sebebini ve tafsilâtını ileride göreceğiz.

8. SİHİR

Kadim Türklerde **sihir** de, Tsin dinine merbuttu. Hatta **büyü** kelimesinin de bu naturizmin müessisi olan **Bogu**'dan müştak olması muhtemeldir (*). Moğollar şamana **Böge**

(*) Ziya Gökalp'ın **Bogu** biçiminde yazdığı bu kelime, hükümdar adı olarak, kaynaklarda değişik biçimde geçmektedir. Abdülkadir İnan'da **Bökü** Han (**Şamanizm**, 1954, s. 6), **Bugu** Han (**Makaleler ve İncelemeler**, 1968, s. 273); Bahaeddin Ögel'de **Bögü** Kağan (**Türk Mitolojisi**, I, 1971, s. 73, 80, 82, 84, 90), **Bögü** Tekin **a. e.**, s. II, 75, 86, 88); Prof. Faruk Sümer'de **Bögü** Han (**Oğuzlar**, 1972, s. 15) yazılışları görülmektedir.

derler. İleride Moğol'un da **Bogu İli** tabirinden muharref olduğunu göreceğiz.

Eski Türkçede sihre, **yalgı (yalvı)** derlerdi. **Yalvaç** (elçi, peygamber) kelimesi buradan gelir. Uygurlar elçiye, **yalafar** derlerdi. **Yalvaç** kelimesini yalnız «dinden haber veren» manasında kullanırlardı.

Kadim Türkçede, sihrin bir adı da, **yat**'tır. Fakat, bu sihir bilhassa, **yat taşı** namı verilen **yeşim taşının** kutsiyetine istinat ediyor. **Yada/Cada taşı** gibi tabirler, hep bu **yat** kelimesinden gelir (Fransızcası Jade). Yat taşına, **yağmur taşı** ve **hacer-ül-matar** derler. Gû ya bunu Hazret-i Nuh, oğlu Yafes'e, o da oğlu Türk'e vermiş. Bu taşın birçok hâssaları var. Suya konulursa, yağmur yağar; atın yelesine asılırsa, seyahat esnasında serin bir rüzgâr eser; bir beze sarılıp da yangına atılırsa, yangın derhal söner ve hattâ içinde sarıldığı beze ateşten ufak bir zarar bile gelmez. Bu taş vasıtasiyle, kar ve dolu yağdırmak yahut kötü havayı iyi havaya çevirmek mümkündür. Yüzük kaşı, kemer kaşı bundan yapılırdı. Zâten **kaş**, esasen bu taşın ismidir. Kâşgar'da beyazına **ak kaş**, siyahına **kara kaş** derler. Şamanlar bu taş vasıtasiyle çok işler yaparlar, cinleri kovarlar, hastaları tedavi ederler. Bu taşı istimal eden şamanlara, **yadacı** namı verilir.

9. ŞAMANİZM DİNİNDEKİ İLÂHLAR

Türk dininin umumî izahı bize gösterecektir ki, eski Türklerde ilâhlar, içtimaî zümrelerin timsalleri gibidir. Her ilâh, mutlaka bir zümrenin vicdanını temsil eder: Aşiretin timsali **Ugan,** batınların timsalleri **Yer-Sular**'dır. Batınlar aşiretten doğdukları gibi, **Yer-Sular** da, Ugan'ın oğullarıdır. Bogu Han, cemaatini dört orduya ayırmış, her birini bir ci-

hetin muhafızı tanımıştı. Bu içtimaî teşkilâtın lâhuta inikâsından **Gök, Kızıl, Ak, Kara Han**'lar diye, dört tâlî ilâh vücude geldi. Bunlar Ugan'ın oğulları addolundu. Sonraları içtimaî zümreler inkısam ettikçe, ilâhların adedi de bu inkısamla mütenazıran arttı. Bu ilâhlara, **Yer-Su** namı verilmesi, Türklerin içtimaatının vahalara ve büyük ırmaklara tabi olmasındandır.

Türklerin ülkelere merbut **Yer-Suları** olduğu gibi, doğrudan doğruya, her boyun hâmisi olmak üzere, hususî bir ilâhı da vardı. Mahmud-i Kâşgarî bunlara **çıfı - çıwı** namını veriyor. İki boy, muharebe edecekleri zaman, muharebe gününden evvelki gece esnasında, o kabilelerin çıwıları savaşırlarmış. Bunlardan hangisi galebe çalarsa, sabahleyin onun boyu galip gelirmiş. Bu suretle kan davalarının, gazvelerin, kabile muharebelrinin başlıca sebebi çıwılar olduğu anlaşılıyor. Bir kabileden bir ferde taarruz, onun mabuduna taarruzdu. O halde, ferdin intikamını almak, mabudun intikamını almak demek oluyordu. Bu suretle kadın dininin bir asabiyet dini olduğu tezahür ediyor. Aile tesanüdünü vücude getiren ve daima kuvvetlendiren çıwılarla Yer-Sular' dır. Oguş ile boy, ilk ailelerdir. Bunların tesanüdü, aile asabiyetidir.

10. ŞAMANİZM DİNİNDE RUHLAR

Türklerde **can** mukabili **tın**'dir ki, «nefes» manasına da gelir. Bu, fizyolojik, maddî ruhtan ibarettir. Bundan başka, bedenin haricinde, âdeta insanın gölgesi gibi daima yanından ayrılmayan üç manevî ruh da kabul ederlerdi. Bunların isimleri **eş, sur, kut**'tur. **Eş;** cemat, nebat, hayvan ve insanda yani bütün mevcudatta bulunan bir ruhtur. **Sur (çor, çar, çura),** müteneffis bulunan bütün mevcutlarda, yani ne-

batlarda, hayvanlarda ve insanlarda bulunan bir ruhtur. **Kut** ise, yalnız insanla ata mahsustur.

Bu üç manevî ruh, kudsiyetin yani, **mana**'nın üç derecesini gösterir. Bunları, temsil tarikiyle, gölgenin üç derecesine benzetirler. Gölgenin en haricinde bulunan hafif kısmı, **eş**'tir. Daha dahilde olan kesafetli kısmı **sur**'dur. En merkezde bulunan çok kesafetli kısmı, **kut**'tur. **Eş** kelimesi, şimdli «refik, arkadaş» manasına müstameldir. Yolda eş-yoldaş, gönülde eş-gönüldaş gibi tabirlerdeki **—daş** edatına da dahil olmuştur. **Eş**'in Arapçada mukabili, **tâbi'a**'dır. Mahmud-i Kâşgarî, **eş**'i, «tabiat-ün min-ei-cinn» suretinde tefsir ediyor. Bugünkü günde, «Falan adamın eşi» denilecek yerde, **perisi** deniliyor. Kadınlara göre, her adamın bir perisi vardır. Bu peri izdivaç, tevellüt, vefat zamanlarında azgınlaşır. Bu azgınlık, kırk gün sürer. Bundan dolayıdır ki izdivaç zamanında gelinle güveği, tevellüt zamanında ana, baba ile nevzat; vefat zamanında mütevefânın yakın akrabaları, **kırklı** olurlar. Kırklı olanlar için, birtakım ihtiyat kaidelerine riayet etmek lâzımdır. İki kırklı kadın, meselâ bir lohusa ile bir gelin bir odada birleşemezler. Bir binanın birisi üst, öteki alt katında oturamaz. İki kırklı, rastgele bir yerde birleşmiş olsalar, onları öpüştürmek lâzımdır. Bu kaidelere riâyet edilmezse, periler fenalık yaparlar. Anadolu'da bu itikadlar, **Tandırnâme** yahut **Keçe Kitabı** ahkâmı diye, kadınlar arasında muteberdir. Yine halk itikadâtındandır ki, «kaatili kan tutar.» Bunun âmili, maktûlün «eş»idir, yani perisidir. Demek ki, hayatın masûniyetini, eş temin ediyor.

Türkçede **eşik** kelimesi, **eşli** manasınadır. Eşiğe basılamaz; yabancı adam, bir evin eşiğini atlayamaz. Kırgız - Kazaklarda gelin, bir seccade üzerinde oturur. Güveğinin asabesinden dört delikanlı, kaliçenin birer ucundan tutarak,

gelini kapıdan ithal ederler. Bu hal gösteriyor ki, her adamın bir perisi olduğu gibi, her evin de bir perisi, bir eşi vardır. Ev kadını, evi temiz tutmakla mükelleftir. Ve illâ, periyi gücendirmiş olur. Türk kadının iyi ev müdîresi olması, bundandır. Ev perisi isrâfın da düşmanı, çocuk terbiyesinin de nigehbânıdır. Hülâsa, aile ahlâkı, kuvve-i müeyyidesini, ev perisinden alır. Evlerin taarruzdan masûniyetini temin eden de, ev perisir. Hırsız, eşikten giremez; çünkü eşik, onu çarpar. Evin pencereleri de, eşiklidir; binâenaleyh, onlar da tekin değildir.

Ev [in] perisi olduğu gibi tarlaların, pınarların, derelerin, tepelerin de perileri vardır. Bunlar da, perili oldukları için, tekin değildirler, çarparlar. Birşeyin tekin olmamasına, çarpar olmasına da, eskiden **eşik** denildiği anlaşılıyor. İptida manası umumî iken, sonradan şimdiki manasında tahassus etmiş [olduğu] görünüyor.

Eşiğin tekin olmayıp, çarpar olması evi taarruzdan masûn bulundurduğu gibi, mer'âların, pınarların, ırmakların hakk-ı mülkiyetini temin eden de, bunların **sınur perileri**'dir. Şimdi Anadolu'da, tekin olmayan, çarpar olan yerlere, **yatır** derler. Yatır olan ormancığın ağaçları kesilmez, hiçbir mahsulünden, maddeten intifâ' edilmez. Bu itikad vaktiyle, ormanların mahfuziyetine hâdim olmuştur. Eski Türkler'de ülkelerin, vatanların muhâfızı, **Yer-Sular**'dı. Demek ki, her hıttanın siyâsî hâkimiyetini temin eden de, oranın **Yer-Su**'su idi. **Kumlancu**'nun Yer-Su'su, Yulun Tigin'in cemâatini nasıl göçe mecbur etitğini, **Turfan**'ın Yer-Su'su onlara nasıl misafirperverlik göstererek, oranın hâkimiyetini tevcih ettiğini gördük. **Arpad,** Macaristan'ı, Yer-Su nâmına fethetmişti. Bu cihetleri, Hukuk Bahsinde tekrar göreceğiz.

Çor lisanımızda, hâlâ **cin** manasınadır. «Falana çor dokunmuş.», yahut «Filana çor dokunmaz.» gibi tabirlerde meydana çıkar. Eski Türkler, maddî sebeplerle hasta olana **sayru,** cin çarpmakla yani asabî ve ruhî sebeplerle hasta olana, **çorlu** derlerdi.

Sayru'yu, **atasagun** yahut **otacı** yani tabip tedavi ederdi. Çorlu'yu, **kam** yani kâhin tedavi ederdi. Kam, İye Kila'sının ve amagat'ının kuvvetine güvenerek, hastalığın bâisi olan cinle mücadeleye girişirdi. Ekseriya galip gelir, bazan da mağlûp olurdu. Cine mağlûp olan bir kam ya delirir, yahut hastalanırdı; hattâ bazısı ölürdü. Binaenaleyh, kamlık tehlikeli bir meslekti. Çünkü çorlarla uğraşmak, kolay bir iş değildi. Bugün çorlulara ihtinâk-ur-rahimli ve za'if-ür-rûh (psychasthénique) namları veriliyor. Nevrozları ve nevropatileri, bugün bile, alelâde tabipler değil, tedâvî bi-r-rûh ile uğraşan ruh tabipleri tedavi ediyor. Demek ki bunlar kamların ve şeyhlerin halefleridir.

Kamların kendileri de ekseriya, ihtinâk-ur-rahimli idiler. Bidayette bu hastalıklara müptelâ olmasalar da, şamanlık yapa yapa müktesep ihtinâk-ur-rahma duçar olurlardı. Nasıl ki hipnotizmin husule getirdiği müktesep ihtinâk-ur-rahma **histérie de culture** namı verilmektedir. Miss Eddy, uzun seneler ihtinâk-ur-rahimden mefluç yatmış Amerikalı bir kadındır. Bu kadın, bu hastalıktan tedavîi bi-r-rûh tarikiyle şifâyâb olunca, milyonlarca Amerikalıları tesiri altına aldı. Cahil olduğu halde, yeni bir tababet ve yeni bir dini tesis ederek, sekiz yüz kilise vücude getirdi. Demek ki, ihtinâk-ur-rahmîler, bu hastalığı tedaviye de muvaffak olabilirler.

Kut.— «Mukaddes ruh» manasınadır. **Kutlu** sıfatı, mubarek ve mukaddes manalarınadır. İnsanda **kut'**un bulunma-

sı, İslâmiyette insanın kerîm olmasının aynıdır. Zaten Arapçada **kerâmet** kelimesi de, bereket ve kudsiyet kelimeleri gibi, **kut** manasınadır. Bu sıfatlar, insanın muhterem bir şahsiyete malikiyetini gösterirler. İnsandan başka, at'ta da kut olması, atın Tibet öküzüne halef olmasındadır. Tibet öküzü, Türk elinin totemi olduğu için kutlu idi. Altay'dan ayrılan Türkler, kurban âyinlerinde atı onun yerine ikame ettikleri için, kutluluk ata da geçti.

Kut kelimesinin, Anadolu'da hâlâ «ruh» manasında kullanıldığı vardır. Meselâ **kut kurdu** denilir. Kut kelimesi hem isim, hem sıfat gibi kullanılır. **Kut Dağ, Kutlu Maral** kelimelerinde, sıfat gibi istimal edilmiştir. Hokand, **Kut Kent** demektir. **Kotas**'ın **kut uz** demek olduğunu evvelce görmüştük. Bazan, kut'un hangi ilâhın kudsiyeti olduğu da gösterilir. Oğuz dininde göreceğimiz veçhile, Hakan'a **Tanrı Kutu** yahut **İdi Kut** denilir. Demek ki Hakandaki kudsiyet ve velâyet-i âmme, ona ilâhî bir hak olarak, Tanrı tarafından verilmiştir. Şamanda tecelli eden kendi **İye Kila**'sının yahut amagat'ının kuvvetidir. Eski Türklerde bütün Hakan sülâleri, neseplerini bir ilâha yahut toteme kadar çıkarırlardı. Sebebi, bu ilâha yahut toteme ait olan **kut'a** vâris olmaktır.

Bu mesele için **Türk menkıbeleri**'ne müracaat.

İkinci Mebhas

İL DİNİ

1. ÇİNLİLERDE İKİLİ TASNİF

Çinlilerdeki ikili tasnif, diğer tasniflerin esasıdır. Hattâ, dörtlü tasnif bile. Çinlilere göre ikili tasniften iştikak etmiştir. O halde iptida, Çinlilerin ikili tasnifini Granet'nin bir makalesinde (1) tetkik edelim :

«En eski zamanlarda bugüne kadar Çinli düşünüşü, esaslı bir telâkki tarafından taht-ı hâkimiyyete alınmıştır : **Yang** ve **Yen** telâkkisi».

«**Yen** ile **Yang**, her şeyden evvel bütün eşyayı aralarında taksim eden iki cins, iki makuledir. Meselâ bu şeyler Yen'dîr: **Ay, soğuk, bağalı hayvanlar, kıraliçe, gıdalar, su, âyinler, mamul eşya, kan ruhu, 2 sayısı, yağmur** ilh. Şu şeyler de, **Yang**'dır: **Güneş, hararet, kuşlar, kıral, meşrubat, ağaç, musiki, imal edilmemiş eşya, nefha ruhu, 3 sayısı, yıldırım** ilh. Bunlar aynı zamanda cinsîleşmiş iki umdedir» (2).

«**Yen** dişidir, **Yang** erkektir. **Yen** zulmet ve atâlettir, **Yang** ziya ve kudrettir. Bu ikisinin izdivâç şeklinde birleşmesinden, bütün eşya vücude gelir ve umumî âhenk doğar.»

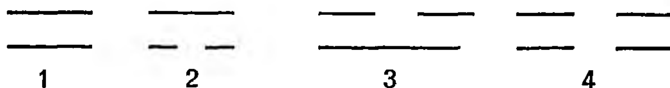
---

(1) **Revue Philosophique, 1920, 3-2, p. 185.**

(2) Türkçede **Yan**, şeytandır.

Çinlilerde, bunların işaretleri de vardır. **Yang'ın** işareti (——) dir, **Yen'in** işareti (— —)'dir.

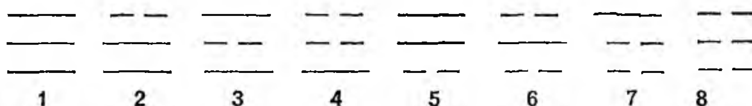
Bu iki işaretin, ikişer ikişer birleşmesinden, yukarıdaki mebhaste tetkik ettiğimiz dörtlü tasnif vücude gelir :

Bunların muhtevaları, şunlardır :

1) Güneş, hararet, zekâ, gözler, ilh.
2) Ay, bürudet, ihtiraslar, kulaklar, ilh.
3) Yıldızlar, fecir, şekil, burun, ilh.
4) Seyyareler, gece, insan, teselli, ağız, ilh.

Bu işaretlerin, üçer üçer birleşmesinden de, sekizli tasnif vücude gelir :

Muhtevaları : 1) Gök, Halis erkek, 2) Buğu (buhar), tesâudât, göller, [Güneş], ateş hararet, ziya, 4) Yıldırım, 5) Rüzgâr, 6) Su, 7) Dağlar, 8) Yer, halis dişi [1].

Bu iki işaretin, dörder dörder birleşmesinden, 64 şekil vücude gelir. Çinliler'in beş mukaddes kitabından biri olan **Yi-King** [Shi - Ching = Şarkılar Kitabı] aldı kitap, bu 64 şeklin tefsirinden ibarettir [2].

---

(1) **Grande Encyolopédie,** tome XI, p. 12.

(2) Chantpie de La Saussaye, **Manuel de l'Histoire des Réligions,** p. 30.

Çinlilerde, **Yang** ile **Yen,** kıymetçe birbirinin müsavisi değildir. Bu sebeple, **Yang** olan şeyler uğurlu, âli, **Yen** olan şeyler uğursuz, sâfil addolunur. Meselâ erkek ile sağ, **Yang** oldukları için **âli,** kadın ile, sol, **Yen** oldukları için Çinlilerin nazarında **sâfil'**dirler. Kadının Çin'de hukukça erkekten dûn olması ve sol tarafın uğursuz tanılması, bu tasnifle alâkadardır.

2. TÜRKLERDE İKİLİ TASNİF

Türklerde ikili tasnif, iki türlüdür. Birisi, Çinlilerin **Yang** ve **Yen** mefhumları gibi eşyayı gayr-ı müsavi iki tabakaya ayıran **Ak** ve **Kara** tasnifidir.

Bu tasnif, tamamiyle Çinlilerin **Yang** ve **Yen** tasnifine tekabül eder. Zaten **Yang** kelimesi «münevver», **Yen** kelimesi «muzlim» manalarına geldikleri için, bunlar lafzen de **ak** ve **kara** kelimelerinin muadilleridir. Bu tasnifi ileride göreceğiz.

Diğer ikili tasnife gelince, bunda iki sınıfın kıymetleri keyfiyetçe birbirinden başka olmakla beraber, kemiyetçe yekdiğerinin muadilidir. Birinci tasnif eşyayı, **Ak** ve **Kara** namlarıyle iki gayr-ı müsavi tabakaya ayırıyordu. İkinci tasnif ise, zümreleri ve fertleri **sağ** ve **sol** namlarıyle iki **kol'**a ayırır. Bu tasnifin, daha isimlerinden anlaşılıyor ki, Türklerce **sağ** ile **sol** birbirine kıymetçe müsavi ve birbirinin mütemmimidir. Bundan başka, kadın ve erkek cinsleri **ak** ve **kara** tasnifine değil de, **sağ ve sol** tasnifine ithal edildikleri için, iki cins hukukça birbirinin müsavi ve mütemmimidirler.

3. OĞUZ DİNİ YAHUT SULH SİSTEMİ

Oğuzların teşkilâtı tahlil edilince görülür ki, **Boz - Ok** ve **Üç - Ok** namlarındaki iki aşîretin, biribirinin müsavi ve mütemmimi olmak üzere ittihat etmesinden, Oğuz **İli** vücude gelmiştir. **İl** kelimesi, **Divanü Lûgat**'e göre **sulh** manasınadır [1]. «Falan beğ falan beğle il **oldu**» sulh oldu demektir. **Elçi** tabiri de «sulhçu» manasınadır. Oğuz ittihadında **Boz - Oklar** Sağ - Kol'u, **Üç - Oklar** Sol - Kol'u teşkil ettiler. İki yoldan böylece birleşerek **İl'i** vücude getirirken, bunların ilâhları da ittihat ederek **Yedi - Kuday**'ı vücude getirdiler. Bu ittihat şu veçhile oluyor : Sol - Kol'u teşkil eden aşîret, eski dinî teşkilâtını muhafaza ederek **İl'e**, **Sol - Kol** oluyor. Biliyoruz ki, eski budunun dört **Yer - Su**'yu vardı. Bunlardan yalnız **Demir Han** ile **Su Han** kalıyor. Fakat, bunlar da, Oğuzlarda isimlerini değiştirerek, **Dağ Han** ve **Deniz Han** oluyorlar.

Yer - Sular, orta dünya semasının yani kürre - i havaiyyenin oğullarıdır. Yer - Suların babasına, Altay Türkleri **Uqan** derler. Oğuzlar ise buna **Gök Han** namını veriyorlar. İşte bu suretle, Sol Kol'un ilâhlarını **Gök Han, Dağ Han, Deniz Han** namındaki üç **Yer - Su**'dan ibaret görüyoruz.

Sağ - Kol ise, eski Yer - Sularını atarak bunların yerine semavî Tanrılar kabul etmiştir. Bunlar da : **Gök Han, Ay Han, Yıldız Han**'dır. Demek ki asıl istihale, Sağ - Kol'u teşkil eden bu dörtte vukua gelmiştir. **Sol - Kol** kadın dinî sistemini muhafaza ettiği halde, **Sağ - Kol** bir erkek dinî sistemini ibdâ' etmiş ve bu iki sistemin izdivâcından Oğuz dini vücude gelmiş.

---

(1) Ziya Gökalp, metinde dipnotu düştüğü halde, bu dipnotunu yazmayı ya unutmuş, ya da dizilirken unutulmuştur.

O halde, bu ilâhların ittihadından altılı bir tasnif vücude geliyor. Halbuki Çin tasniflerinde, altılı bir tasnif yoktur. Fakat, **Selçuknâme** (*) bize gösteriyor ki Oğuz şöleninde sünüglerin (söğüşlerin) adedi, yedidir (**).

Biri Hakan, diğerleri de **Altı - Oklar**'dır. Bu suretteki **Altı - Ok**'u birer ilâh temsil ettiği gibi, Hakanı ve hatta Hatunu da, birer ilâhın temsil etmesi lâzım gelmez mi? (***).

Bunlar da **Orhun Kitabesi'**ne göre **Türk Tengrisi** ile **Yer - Su'dan** ibarettir. **Türk Tengrisi** «Sulh Tanrısı» demektir. Altay Türkleri buna, **Bay Ülgen** derler. Oğuz Türkleri, **Bayat** namını verirler. Oğuzlar, **Oğuz Han** ismini Oğuz dininin müessisine ıtlak ettikleri gibi **İl Tanrısı** mevkiinde de kullanırlar. **Gün, At, Yıldız, Gök, Dağ, Deniz Han**'ların **Oğuz Han**'ın oğulları olması, bu itibarladır. Altay'larda **Bay Ülgen**'in babası **Kara Han** olduğu gibi, Oğuzlarda da **Oğuz Han'ın** babası **Kara Han**'dır.

Şimdi de, Oğuz dinindeki ilâh isimlerini, Çinlilerin sekizli tasnifiyle karşılaştıralım :

(*) **Selçuknâme:** Yazıcıoğlu Ali'nin, II. Murad'ın emriyle hazırladığı eser. Asıl adı, **Tevârîh - i Âl - i Selçuk**'tur. Kısaca **Selçuknâme, Oğuznâme,** hattâ **Moğolnâme** diye de anılır.

Eser, dört bölümden oluşmaktadır. Her bölüm, üç ayrı Fars tarihçisinin kitaplarından çevrilmiştir. Kimi bölümlere kendisi de katkıda bulunmuştur.

Eserin önemi, Oğuz Boyları hakkında tarihî ve etnolojik bilgiler yönündendir.

(**) Ziya Gökalp, yedi sünügün adını, daha ileride, 40. sayfada vermiştir. (Bu baskıda 60. sayfadadır.)

(***) *Bu paragraf, anlam bakımından, daha önceki bir paragrafa bağlıdır. O paragrafın, baskı sırasında düştüğünü sanıyoruz. Çünkü paragraf bu haliyle askıda kalmaktadır.*

Görüyoruz ki (*) Çin tasnifindeki «1» rakamının karşısında, **Gök** kelimesi vardır. Oğuz dininde ise, birincilik mevkiini **Tanrı (İl Tanrısı)** işgal ediyor. **Tanrı** esasen gök manasına olduğu için, bu iki mefhumun birbirine tekabül ettiği âşikârdır. Çin tasnifinin «2» rakamı karşısında **Buğu**, 3 rakamı karşısında **Güneş**, «4» rakamı karşısında **Yıldırım**, «5» rakamı karşısında **Rüzgâr** kelimesi vardır, «6» rakamı karşısında **Su**, «7» rakamı karşısında **Dağ**, «8» rakamı karşısında **Yer** kelimeleri vardır. (**) Bunlardan iki evvelkisi **Deniz Han** ile **Dağ Han'a** tekabül ediyor. Sonunki ise **Yer - Su**'dur. Diğer rakamların muhtevaları tamam olsaydı, bunların da **Ay, Yıldız, Gün Hanlar**'a tekabül ettiğini görürdük. Mamafih «2» rakamının karşısındaki **Buğu** kelimesi, **Gök Han**'a tekabul eder. Çünkü (bu) Han'daki **Gök** kelimesinin, küre - i havâiyye manasına olduğunu yukarıda gördük.

Bu sekizli Türk tasnifinin, Çinlilerdeki sekizli tasniften farkı şudur ki, Türklerde **Ak, Kara** mefhumları girmediği için, sekiz sekiz sınıf arasında kat'î müsavatsızlık yoktur. Çin tasnifinin sınıflarında ise, **Yang** ve **Yen** unsurları dahil bulunduğu için, esaslı müsavatsızlıklar vardır.

Oğuz - Han dini, sulh dini olduğu için siyasî bir dindir. Tanrıların babası olan **İl Tanrısı**, Sağ - Kol'un hâmîsidir. Yer - Suların anası olan **Yer - Su**, Sol - Kol'un hâmiyesidir. **İl Tanrısı** ile **Yer - Su** izdivâç ettiklerinden, altı küçük ilâh, ikisinin de oğulları olmuştur.

Ugan (Oğuzlarda **Gök Han**), evvelce Yer - Suların reisi olduğu için, Altay Türklerinde hâlâ mühim bir mevki iş-

(*) Bu tasnif, aşağıda **Sünügler Bahsi**'nde nihayetinde gösterilmiştir. Oysa sekizli tasnif, eski baskıda, daha önce, 35. sayfada verilmiştir. (Bu baskıda 52. sayfada).

(**) **Türk Töresi**'nin ilk baskısında, 2 rakamı ile ilgili **Buğu sözcüğü** ile, 3, 4, 5, 6 rakamlarıyle ilgili açıklamalar yoktur. Baskı sırasında düştüğü anlaşılıyor. Tarafımızdan eklendi.

gal etmektedir. Altaylılara göre **Ugan**, yerin ortasında sakindir. Yerin bu göbeğinde bir çam ağacı vardır ki, Ugan'ın timsalidir. Bu ağaç, **Bay Ülgen**'in ikametkâhı olan onaltıncı kat göğe kadar yükselmiştir. Bunun manası **Ugan**'ın da, mertebe itibariyle, **Bay Ülgen**'e müsavilik iddia edecek derecede yüksek olmasıdır. Oğuz menkıbesinde **Oğuz Han'**ın, hem **Yaz Tanrısı**'nın, hem de **Kış Tanrısı**'nın kızlarını almış olduğunu gördük. Yakutlarda Yaz Tanrısı, **Bay Ülgen,** Kış Tanrısı, **Ugan**'dır (*).

Yakutlarda **İl,** inhilâle başlamış olduğundan, aşîretler arasında kan davası âdetleri başgöstermeye başlamıştır. Bunun neticesi olarak, eskiden kan davasının hamisi olan **Ugan** (Yakutlarca, **Ulu Toyon**) kuvvetlenmiş, Büyük Tanrı orta dünya işleriyle uğraşmayı terk etmiştir. Yakutlar da, ümit ve görgü itibariyle, **Ulu Toyon'**a merbutturlar. **Ulu Toyon** ayağını yere bastığı zaman, bütün dağlar, dereler titrer. Fırtınalarla kasırgalar, onun yakınlara geçtiğine delâlet eder. Gök gürültüsü, şimşek, yıldırım, onun silâh şakırtıları, kıvılcımlarıdır. Bütün ateş, ihtiraslar, hırslar, arzular ona teveccüh eder. Ulûhiyet sahasında faal olan, odur. Büyük Tanrı ise, yüksekten mefkûresinin sahasını sekînetle temaşa halindedir. Müracaatgâh olmak rolünü, Ulu Toyon'a terk etmiştir. Beşerî işlere o kadar lâkayıttır ki hattâ, kendisine kurban kesilmesini bile istemez. Yalnız, senede bir kere, gençler tarafından kendi şerefine, dokuz bardak kımızın, dokuz defa içilmesini ister. Bu içki âyîninden sonra, meserret-

---

(*) *Cümlenin aslı şöyledir:* «Yaz Tanrısı Yakutlarda il dîni, Bay Ülgen, Kış Tanrısı Ugan'dır» (s. 38).

Cümle, bu durumu ile bozuktur. Biz, anlamın gereğine göre düzelttik.

li oyunlar yapılır. Gençler kımız içerken **«Ayhal, uruy, ayhal!»** nidasını bağırırlar (*).

Altı - Ok — Sağ - Kol'un mümessili **İl -Tanrısı,** Sol - Kol'un mümessili **Yer - Su** olduğu gibi, iki kolun kısımları olan batınların (Oğuzlarda **ok**'ların) mümessilleri de, Küçük - Tanrılarla Küçük **Yer - Sular**'dır. Sağ - Kol'daki batınların mümessilleri **Gün Han, Ay Han, Yıldız Han** namındaki Küçük Tanrılardır. Sol - Kol'daki batınların mümessilleri **Gök Han, Dağ Han, Deniz Han** adlarında Yer - Sulardır. Bundan altı ilâh ismi çıkıyor. Çinlilerde de altı adedinin dinde mevkii vardır. **Huai - nan - tse** ismindeki Çin kitabında yazıldığına göre, senenin on ikinci ayında payitaht yahut kumandanlık merkezi olan her şehrin haricinde, topraktan altı adet öküz rekz edilir. Filhakika (öküzün alâmeti olan) **Tcheou** büyük soğukları kovacak vasıtadır ([1]).

Oğuzlarda Altı - Ok'un timsalleri, yanız bu altı ilâhdan ibaret değildir. Onların **ongun**'larıyle sünügleri de vardır.

Ongunlar — **Câmi-üt - Tevârih'e** (**) göre **ongun** kelime-

---

(*) **Ayhal, uruy, ayhal** : Yakutlarda sevinç ünlemi. Metinde «Yardımını esirgeme, ihsan et, işit!» anlamınadır (Edouard Pekarsky, **Yakut Dili Sözlüğü,** c. I, İstanbul, 1945, s. 46).

([1]) **Cycle Turc,** p. 39.

(**) **Câmi-üt - Tevârih** : İlhanlılar devri vezirlerinden Reşidüddin Tabîb'in ünlü tarihi. İki ciltten oluşan kitabın birinci cildi Türk ve Moğol tarihi ile, ikinci cildiyse İslâm, Çin, Hint, İsrail ve Frenk tarihleriyle ilgilidir. İkinci ciltte, **Oğuz Destanı** da yer almıştır.

Eserin aslı Moğolcadır. Çeşitli dillere çevrilmiştir. Türk tarihinin önemli kaynaklarından biridir.

si, **oytun** (*) kelimesinden müştaktır ve **oytun** kelimesinin manası «mübarek»tir. Türkler «Mübarek olsun» mevkiinde «Oytun bolsun» derlermiş. Bir hayvan bir zümrenin ongunu olunca, o zümrenin fertleri o hayvanı öldüremezler, etini yiyemezler ve ona hiçbir veçhile taarruz etmeyip, tefe'ülen mübarek tanırlarmış.

Ongunlar şunlardır :

Zümre	**Ongun**
Gün Han oguşu	Şahın
Ay Han oguşu	Kartal
Yıldız Han oguşu	Tavşancıl
Gök Han oguşu	Sungur
Deniz Han oguşu	Çakır
Dağ Han oguşu	Uç Kuş

Yukarıki isimlerden beşinin, avcı kuşlar olduğu görülüyor. Yalnız **Uç Kuş**'un hangi kuşlardan olduğu meçhuldür (**).

(*) Prof. Faruk Sümer ise, Reşîdüddin'in, **ongun** kelimesinin Türkçede «mutluluk» anlamındaki **oynık**'tan geldiğini ileri sürdüğünü yazmaktadır. (**Oğuzlar**, 1972, s. 207).

Türkçe yazılı kaynaklarda **oynuk**'a rastlayamadık. **Oytun** ya da **uytun** ise «mübarek» anlamında iki kaynakta vardır : 1) **Tarama Dergisi**, 1934, s. 1137, 1252. 2) **Söz Derleme Dergisi**, c. III, 1947, s. 1098.

(**) **Uç Kuş** : Ziya Gökalp'ın bu konudaki görüşü doğrudur. **Uç Kuş**'un nasıl bir kuş olduğu bugüne değin aydınlığa kavuşturulamamıştır. Prof. Faruk Sümer, **Uç Kuş**'la ilgili olarak şöyle demektedir :

«**Uç**'a gelince, bu hususta bir bilgiye rasgelmedim. Yalnız Timur'un kumandanlarından Uç - Kara Bahadır'ın adındaki **uc** kelimesi, her halde bizim kuşu ifade etmektedir. Bu kumandanın adına bakarak tahmin etmek mümkün olabilir ki, **uc** yahut **uç - kara, çal - kara, bay - kara** türünden bir kuş olacaktır.» (**Oğuzlar**, s. 207).

Sünügler — **Câmi-üt Tevârih,** sünüglere, **endâm - gûşt** (*) namını veriyor. Bunun Türkçe mukabilinin **sünüg** olduğunu İbn Bîbî'nin **Selçuknâme**'sinde (**) görüyoruz. Oğuzlarda **şölen** adlı millî bir ziyafet vardır ki, bunda Yirmidört Oğuz Beği hazır bulunurlar. Fakat kesilen kurbanın etlerini, lâalettayin yemek caiz değildir. Altı - Ok'tan her birine mensup olan Beylerin ayrı bir **söğüşü** (sünüg) (yani yiyebileceği **et** kısmı) vardır. Hakan sünüglerini de **Selçukname'de** görüyoruz. Sünügler şunlardır :

Hakan	Baş ve uça
Gün Han Ok'u	Sağ karı yagrın
Ay Han Ok'u	Sağ aşıglu
Yıldız Han Ok'u	Uyagû (Uyama)
Gök Han Ok'u	Sol karı yagrın
Deniz Han Ok'u	Sol aşıglu (***)
Dağ Han Ok'u	Ucayla

(*) Bu konu için bkz. Abdülkadir İnan, «Ülüş», **Makaleler ve İncelemeler**, İstanbul, 1968, s. 251 - 254.

(**) İbn Bîbî : On üçüncü yüzyılda yaşamış ünlü tarihçi. Kitabının adı. **Evâmir-ül - Aliyye fi'l - Umûr - il - Alâiyye**'dir. Anadolu Selçuklularının tarihidir.

Yazıcıoğlu Ali'nin **Tevârih - i Âl - i Selçuk** adlı eserinin üçüncü bölümü, İbn Bîbi'nin eserinin çevirisinden meydana gelmiştir. (55. sayfadaki **Selçuknâme** ile ilgili dipnotuna bakınız).

(***) Eski harfli metinde, yanlışlıkla **«sağ** aşıglu**»** yazılmıştır (s. 40). Bunun **«sol** aşıglu» olması gerekiyor. Buna göre düzelttik (Ayrıza bkz. Faruk Sümer, **Oğuzlar,** s. 531, Dizin)

(****) Gerçekten **uça, Divan'da** «sırt, arka» anlamındadır (I. 87). Prof. Bahaeddin Ögel, Reşidüddin'in, bunu **ucuyla/ucuyle** biçimlerinde kullandığını söylemektedir. Bahaeddin Ögel, bu yazılışın «Uca - ilik (Yılık)» biçiminde düzeltilmesi gerektiğini öne sürmekte, ve Radloff'a dayanarak, **uca - ilik** (uca kemiği) anlamına geldiğini bildirmektedir **(Türk Mitolojisi,** I, 1971, s. 371 ve not : 4, 6).

Uca, Divanü Lûgat'a göre, sırt etidir (*). **Uyagû,** kaburga tarafıdır. **Aşıglu,** «aşıklı» demektir ki «aşığı olan bacak» demektir.

Bu tasnifi de, Çinlilerin sekizli Taoizm tasnifiyle karşılaştırırsak, aralarında ayniyet görebiliriz. Çinli tasnifinde **sema** bölümünde **baş** kelimesini, **yer** bölümünde **karın** kelimesini görüyoruz. Hakan semaya, Hatun yere tekabül ettikleri için, Hakanın sünügü **baş,** Hatunun sünügü **karın** olması, Çin mantığına muvafık düşüyor. **Güneş** bölümünde ise, **uyluklar** kelimesini buluyoruz. **Uyluk** burada, «but» manasınadır. O halde **sağ karı yagrın**'ın da «sağ but», **sol karı yagrın'**ın «sol but» olduğu da anlaşılıyor (*).

Arapçada, diğer bazı lisanlarda müennesât-ı semâîyye, acaba böyle bir Taoizm neticesi midir? Yani meselâ **şems** müennes, **kamer** müzekker, **bi'r** müennes, **seyf** müzekker olması, öyle bir itikat neticesi midir?

Çinlilerin Taoizm tasnifinden, üç bölümüne misal :

1. **Sema (Kien) :** Cenupta, ziya umdesi, erkek, hareketsizlik, kuvvet, baş, gökkubbesi, baba, hakan, yuvarlaklık, cada taşı, maden, ayna, kızıl, iyi at, ihtiyar at, büyük at, bir eğri kılıç, ağaçların yemişi, ilh. (1).

2. **Yer (Kwun) :** Şimalde, zulmet umdesi, dişi, yer umdesi, itaat, mevaşi, karın, ana yer, elbise, kazan, çokluk, kara, büyük yük arabaları, ilh.

Prof. Faruk Sümer ise, kelimeyi **ucuyle** biçiminde yazmış ve anlamını «sol umaca» diye göstermiştir (**Oğuzlar,** 1972, s. 208).

(*) Prof. Faruk Sümer'e göre **karı yagrın,** «kürek kemiği» demektir (**Oğuzlar,** s. 208).

(1) L'Année Sociologique, XVI, p. 59.

3. **Güneş :** Nüfuz, rüzgâr, orman, uzunluk, yükseklik, kümes hayvanları, uyluklar, büyük kız, ileri ve geri hareketleri, yüzde üç kazanç, ilh.

Yirmidört Boy. — Oğuzlarda Altı - Ok'tan her biri, dört boya ayrılır. Bundan Yirmidört Boy hasıl olur. Okların ongunları, sünügleri olduğu gibi, boyların da **damgaları** var. **Câmi-üt - Tevârîh**, her boyun kendi hayvanlarını ve hazinesini, kendine mahsus damga ile işaretlediğini beyan ediyor. Bu damgalar, **Câmi-üt - Tevârîh**'te ve **Divanü Lûgat**'te gösterilmiştir. İhtimal ki ongunlar gibi, bu damgalar da eski totemlerin pes - zindeleridir.

Yirmidört Boy, şunlardır :

	Câmi-üt - Tevârîh'e göre	**Divanü Lûgat**'e göre (*)
Gün Han	Kayı	Kayığ
	Bayat	Bayat
	Alka Evli	Alka Bölük
	Kara Evli	Kara Bölük
Ay Han	Yazır	Yazgır
	Döger	Töker
	Dodurga	Totırka
	Yaparlı	. . . . .

(*) **Divan**'da, 22 boy adı vardır **(I, 55-58)**.

Yıldız Han	Avşar	Afşar
	Kırık	Çarukluğ
	Beg-Dili	Beg - Tili
	Karkın	. . . . .
Gök Han	Bayındır	Bayındır
	Peçene	Beçenek
	Çavuldur	Çuvaldar
	Çepni	Çepni
Dağ Han	Salur	Salgur
	Eymür	Eymür
	Alayuntlu	Ula Yuntluğ
	Üregir	Üregir, Yüregir
Deniz Han	Yigdir	İgdir
	Bögdüz	Bügdüz
	Yıva	Iva, Yıva
	Kınık	Kınık

Dinî Reisler. — Oğuzlarda dinî reisler, siyasî reislerden ayrı değildi. Yirmidört Boy Beği hem siyasî, hem de dinî riyaseti haizdiler. Bunlar şölende toplanarak, ellerini beraberce göğe kaldırdıkları zaman, «alkışları alkış ve kargışları kargıştı.» Yani «duaları dua ve bedduaları beddua» idi.

Oğuzların, bu Yirmidört Beğ'den başka, **Ozan** namiyle hem kâhin hem şair, hem sihirbaz olmak üzere, ruhanileri de vardı. Bunlar şölende **Oğuznâme**'yi okuyarak, kopuz çalarlardı.

24 Adedinin Yakutlarda Dinî Mevkii. — Altı ve yirmi dört adetlerinin diğer Türk cemiyetlerindeki siyasî kıymetini, ile-

ride hukuk kısmında göreceğiz. Fakat Yakutlarda yirmi dört adedi, dinî teşkilâtlarında tezahür ettiği için, burada zikri icap eder.

Seroşevskiy'nin beyanına göre, Büyük Petro, **Mukaddes Kaz**'ı göstermek için, Yakutlardan Petersburg'a dört şaman celp etmişti. Reis-i ruhanîlerin yirmi dört olması, Yakutlarda, dinî tasnifte yirmi dört adedinin bir âmil olduğuna delâlet eder.

4. YAKUTLARDA İL DİNİ

Yakut Türklerinde **il,** iki kol'dan mürekkeptir. Sağ - Kol, **Dokuz Ağa Uza,** Sol - Kol, **Sekiz Ağa Uza** namını alır. **Ağa Uza,** Yakutçada «baba soyu» manasınadır. **İye Uza** da, «ana soyu» manasınadır. Yakutlara göre, yeryüzündeki batınlar, sağda dokuz ve solda sekiz batna münkasim olduğu gibi, semadaki ilâhlar da tamamiyle bunlara mütenazır olmak üzere semanın dokuz tabakasını, yeryüzünün sekiz mıntıkasını işgal etmişlerdir. O halde **sema** sağ - kola, **yer** sol - kola tekabül ediyor. Semadaki ilâhlara, Yakutlar **Tanger** (*) yani **Tanrılar** derler. Yerdeki ilâhların ise, bildiğimiz **Yer - Sular** olduğu aşikârdır. O halde, Oğuz dini gibi, Yakut dini de **il sistemine** tabidir. Bunda da, ilin sağ koluna mukabil olmak üzere, semada **Dokuz Tanrılar** ve sol koluna mukabil olmak üzere, yeryüzünde **Sekiz Yer - Sular** vardır.

Oğuzlarda iki aşîretin birleşmesinden, sekizli bir **il** vücude geldiğini görmüştük. Yakutlarda ise, bu sekizli zümre, **il**'in sol kolunu teşkil ediyor. Sağ kol olmak üzere, ona do-

---

(*) Bu kelime Abdülkadir İnan'da **(Şamanizm, 1954), tanara** (s. 5), **tangara** (s. 28, 37, 42), **tengere** (s. 28, 33, 124, 163) değişikliğini gösterir.

kuzlu bir zümre daha dahil oluyor. O halde, Yakut teşkilâtı Oğuz teşkilâtından daha mürekkeptir. Fakat, **il**'in iki kol olması itibariyle birbirinin aynıdırlar.

Şarkî Oğuzların da, Yakutlar gibi dokuzlu ve sekizli teşkilâta malik olmaları muhtemeldir. Bunlara **Dokuz Oğuz** namı verilmesi, şu faraziyeyi müeyyittir. **Nayman,** Moğolca «sekiz» demektir. O halde, Naymanların böyle bir teşkilâtta sol - kolu teşkil etmeleri melhuzdur.

Yakutlarda, orta dünyadaki hakimiyetin, Tanrıların reisi olan **Ay Toyon**'da değil, belki **Yer - Sular**'ın reisi olan **Ulu Toyon**'da olduğunu beyan etmiştik. İlâhların kudretleri, temsil ettikleri oguşlara tabidir. Buna binaen sağ - kol kuvvetli bulunduğu zaman, Tanrılar daha kuvvetlidir. Sol - Kol kuvvetlenince, hakimiyet Yer - Sulara geçer.

5. ALTAY TÜRKLERİNDE İL DİNİ

Altay Türklerinde **sema,** on yedi kattır. Orta dünyadaki Yer - Sular da, on yedi handan ibarettir.

Görülüyor ki bu 17 adedi, Yakutlarda sağ ve sol kolların adetleri olan 9 ve 8 adetlerinin ceminden hasıl olmuştur.

Eski bir zamanda Altay Türklerinde de, semanın dokuz kat olduğu şu vâkıadan anlaşılıyor :

Altay Türklerinde Şaman, **Bay Ülgen**'e kurban takdim ettiği zaman, huş ormancığında bir huş ağacını merdiven ittihaz eder. Bunun üzerinde dokuz kertik yapar ki, bunlar aşağıdan yukarıya birinci kattan dokuzuncu kata kadar gökleri gösterir. Eğer semanın adedi on yedi olmuş olsaydı, kertikler de on yedi olurdu. Evvelce semanın katları 9, **Yer - Su-**

lar 8 *adetlerinde iken, sonradan her ikisi de, bunların* mecmuu olan 17'ye bâliğ olmuştur. Zaten şimdiye kadar dinî tekâmülde, daima eski tasniflerin biribirine ilâvesiyle yeni tasniflerin peyderpey âdet olduğunu gördük. Tsin dininde maşrıkın dört **Yer-Su**su vardı ki, dört batna tekabül ediyordu. Oğuzlarda iki Tsin'in birleşmesiyle dördü Tanrı, dördü **Yer - Su** olmak üzere, sekiz ilâhın vücude geldiğini görmüştük. Yakut dininde sekize bir ilâvesiyle dokuz adedi zuhur ettikten sonra, bu sağ - kol, ve eski 8 adedi de sol - kol olmak üzere, yeni bir tasnif çıktı. Altay Türklerinde de bu iki sayının birleşmesinden, 17 adedi çıktığını görüyoruz. Fakat, kollara ait ilâhların adedi ne olursa olsun, daima ilâhların iki kola münkasim olması ve bu ilâhların batınlara tekabül etmesi, il dininde umumî bir kaidedir .

Altay Türklerinde, **Yer - Sular**'ın reisi **Ugan**'dır. Bunun oğulları **Su Han** ile **Demir Han**'dır. Bunların eski Tsin dininden kalma olduğunu biliyoruz. Fakat o zaman **Yer - Sular**'ın adedi dört iken şimdi 17'ye bâliğ olmuştur. Yer - Sular ve semanın tabakaları gibi, yeryüzündeki Türk uruklarının sayısı *da on yedidir. Maamafih, bunun da eski zamanda dokuz* olduğuna delil vardır : Altay Türklerine göre, «**Kara Han**, yerin göbeğinde dokuz dallı bir ağaç yaratmış ve her dalın altında bir adam halk etmiş. Bütün insanlar bu dokuz atadan vücude gelmişler.» Türklerde **«Dokuz Atalı»** tabiri meşhurdur. Şüphesiz, atalar dokuz olduğu zaman, uruklar da dokuzdu. Semanın dokuz katındaki dokuz Tanrı, sağ - koldaki dokuz batnın ataları yani lâhutî mümessilleri idi. Sonradan Tanrılar da, **Yer - Sular** da 17'ye bâliğ oldular. Bunlar gibi, urukların sayısı da 17 oldu.

İl dini, Orkun Türklerinde başka bir tagayyür gösteriyor **Câmi-üt-Tevârih**'e göre (1), Karakurum civarında, bir tarafta on ırmak vardı. Bunların etrafında oturanlara **On-Orkun** yahut **On-Uygur** derlerdi; diğer tarafta dokuz ırmak vardı; bunun etrafında oturanlara da, **Dokuz - Uygur** denilirdi. Bu tasnif de, bir il tasnifini gösteriyor. Buradaki **Dokuz - Uygurlar**'ın **Dokuz - Oğuzlar** olduğu âşikârdır. **On - Uygurlar**'a **On - Orkun** denilmesine göre, bunların da **Orkun - Argu Türkleri** olması muhtemeldir.

6. İL DİNİNİN ESASI

Bir din, mensup olduğu zümrenin içtimaî vicdanını gösterir. Aşîret devrinde her batın, müstakil bir vicdana malikti. Her batnın ayrı bir rengi vardı. Bu renkle, kendi hususî şahsiyetini bâriz bir surette ifade ediyordu. Bundan başka, dört cihetten, dört mevsimden, dört hayvandan, dört unsurdan biri de, kendisine aittir; kendisinin, hususî timsalleri idi. Dörtlü tasnife daha çok eşya dahil olduğu için, başkaca daha birçok timsallere de malik demekti. Batınlara ait bu timsallerin çokluğu gösteriyor ki, batınların içtimaî vicdanı, aşîretin içtimaî vicdanından çok kuvevtli idi. Her batnın kendi **Yer-Su**'yu, nazarında, aşîretin Ugan'ından daha çok nüfuzlu idi. Bundan dolayıdır ki, batınlar arasında kan davası ve gazve gibi bâdireler eksik olmazdı. Hattâ, batınları, hususî ilâhları olan **Yer - Sular**, gazveye, akına, muharebeye sevk ederdi. **Ugan** aşîretin timsali olmakla beraber bir sulh ilâhı değildi. Binaenaleyh, kavgalara mâni olmak, onun bir rolü değildi. Buna mukabil, her **Yer - Su** yalnız kendi batnı-

---

(1) Radloff, **Das Kudatku Bilig**, p. XXVI.

nın hususî tesanüdüne kıymet verdiği için, onun tefevvukunu temine çalışırdı. **Divanü Lûgat'te Yer - Su'ya çıwı namı** veriliyor (*). Bu kitapta deniliyor ki, iki Türk kavmi muharebe edecekse kavga gününden evvelki gece, bu kavimlerin **çıwıları** (yani **Yer - Sular**'ı) birbiriyle cenk ederler. Geceleyin galip gelen çıwının kavmi, ertesi gün vuku bulan muharebede galebe çalar, mağlûp çıwmın kavmi, mağlûp olurmuş.

Bu hal gösteriyor ki, aşîret henüz kuvvetli bir tesanüde malik hakikî bir cemiyet olamamıştı. Halbuki batınlardan herbirinin, gayet kuvvetli olmak üzere, maşerî bir vicdanı vardı. O halde aşîret dini, daha ziyade kan davası dini idi, il dini ise, bir devlet dini olarak vücude geldi.

İl dini zuhur ettiği zaman Türklerde **millet vicdanı**, kâfi derecede kuvvetlenmişti. Milletin vicdanı, birinci dereceyi ihraz etmiş, batınların hususî vicdanları ikinci dereceye sukut etmişti.

Böyle bir zamanda, halkın arasından bir evliya yahut kahraman zuhur ederek, mensup olduğu halkın maşerî vicdanını şiddetli bir surette hissetmeye başladı. Bu maşerî vicdan, daha âli bir ilâh timsali altında tecelli ediyordu. Daha âli, semadan başka ne olabilir? O halde, bu yeni ilâh **Tanrı** yani **Gök** namını aldı. Eski ilâhlar, isimlerinin de delâlet ettiği veçhile, hâkî idiler. Her boy, bir **ırmak** boyunda, her soy bir **su** kenarında yaşadığı için, maşerî vicdanını, hayatına

---

(*) Abdülkadir İnan, çıwı'yı, «ruh»lar ile bir tutmaktadır (**Şamanizm,** s. 81). V. V. Barthold ise, çıwı için, «cin askerleri» demektedir (**Orta Asya Tarihi Hakkında Dersler,** Yayına Hazırlayanlar : Dr. Kâzım Yaşar Kopraman — Dr. Afşar İsmail Aka, Ankara, 1975, s. 159).

medar olan **Yer** ile **Su**'yun timsalleri altında seziyordu. Buna binaen, batınların maşerî vicdanlarına **Yer - Su** namı verilmişti. Şimdi batın mefkûresinden daha yüksek bir mefkûre, sulh mefkûresi (bir halkın aşîretleri ve batınları arasında kan dökülmemesi mefkûresi) doğuyordu. Bu mefkûre doğunca il dini de kendi kendine teşekkül etti. Bu mefkûreyi ilk duyana, **Tanrı - Kutu** unvanı verildi. Bu zat, sulh dinini tesise ve bunu istilzam eden devlet teşkilâtını vücude getirmeğe kendini memur ve meb'ûs biliyordu. Hükümdarlara **Tanrı - Kutu ken - yüz** denildiğini De Guignes yazıyor. **Tanrı-Kutu'nun** manası malûm. «Zıllullah ve ruhullah» manalarınadır. **Ken - yüz** ise, «geniş yüzlü» demektir. **Çingiz kelimesinin**, Moğalİrca bu tabirin muharref bir şekli olması muhtemeldir **«Geniş yüz»** lakabı da, sahibinin büyük bir prestije malik, celâletli, şahametli olduğunu anlatır.

Orhun Kitabesi'nde Tanrıya, **Türk Tanrısı** namı da veriliyor. Bu tabir de gösterir ki, **Tanrı,** «Rabbülâlemîn» değildi. Belki bir Türk uruğunun kavmî ilâhı idi. Hakan'ın da Tanrı tarafından gönderildiği, **Orhun Kitabesi**'nden anlaşılıyor :

«Fakat, yukarıda Türk Tanrısı ve mübarek Türk **Yer - Sular**'ı şöyle yaptılar : Türk budunu yok olmasın diye, yeniden bir budun olsun diye babam **İl - Besleyici Hakan** ile, ana **İl Bilici Hatun**'u yükselttiler, göğün tepesinde tutup, yukarı çıkartılar» (Vilheem Thomsen, **İnscriptions de L'Orkhon,** Helsinki, 1896, s. 100 - 101).

İl kelimesi, eski Türkçede hem **sulh,** hem de **devlet** manasınadır. Filhakika, içtimaî sulh ile devlet ,aynı zamanda teşekkül edebilen iki müessesedir. Bir cemiyette kan davası ve gazve kaideleri cari ise, onda bir devlet mahiyeti bulunamaz. Devlet, kan davasıyle gazvenin bittiği yerde başlar. Velâyet-i âmme teessüs edince, artık hususî ihkak - ı

hak yollarına lüzum kalmaz. İşte bu sebeplerden dolayıdır ki, İl Türklerde, hem bir din, hem bir devlet, hem de sulhçülük ahlâkı suretinde vücut buldu.

İl dini, evvel emirde, aşîret dinini kendi teşkilâtı arasına almakla işe başladı. Çünkü, teessüs etmiş birtakım ananelerin inkılâbıyle büsbütün ortadan kalkması mümkün değildir. Bu husus, aşîret dini âilenin esaslarını tesis etmiş ve kadın cinsine büyük bir mevki ve nüfuz temin eylemişti. Aşîret dininin büsbütün zâil olması, âile tesanüdünün zayıflamasını ve kadın hukukunun tenakusunu mucip olabilirdi. Bu suretle il dini teşekkül ederken, aşîret dini onun sistemine bir unsur halinde munzam kalması, kadın hukuku nokta-i nazarından çok faydalı olmuştur.

Aşîret dininde eski batınları temsil eden Yer - Sular, il dininde Sol - Kolu'u teşkil etti. Sulh taraftarlarının mümessilleri olarak yeni zuhur eden Tanrılar, Sağ - Kol'u vücuda getirdiler. Oğuzlarda **Gün, Ay, Yıldız Hanlar,** Tanrılardır. **Gök, Dağ, Deniz Hanlar, Yer - Sular**'dır. Yakutlarda **Dokuz - Ağa Uza**'ların, Tanrılar, **Sekiz Ağa Uza**'ların **Yer - Sular** olduğunu ve Altay Türklerinde **Tanrılar'ın** da, **Yer - Sular'ın** da adedi on yediye çıkarılmış bulunduğunu, yukarıda görmüştük.

İki kavmin bu dinî münasebetlerinden başka, siyasî ve ahlâkî hususiyetleri de vardır. Sağ - Kol, sulh fırkası; Sol - Kol, harp fırkası idi. Aynı zamanda Sağ - Kol, erkek fırkası, Sol - Kol, kadın fırkası idi. Hakan Sağ - Kolu, Hatun, Sol - Kolu temsil ederdi.

7. TÜRK MANTIĞINDA MÜDÎR UMDELER

İkili, Altılı, Sekizli, Dokuzlu, On İkili, Yirmi Dörtlü Tasnifler

Birinci mebhaste, dörtlü tasnifin mantıkî makuleler mâhiyetinde olduğunu göstermiştik. Şimdiye kadar gördüğümüz ve ileride göreceğimiz vakıalar : **ikili, altılı, yedili, sekizli, dokuzlu, on ikili, yirmi dörtlü** tasniflerin de mantıkî makuleler mahiyetini haiz olduğunu, zihnin müdîr umdeleri vazifesini ifade ettiğini isbat ediyor. Türk düşünüşü, daima bu mantıkî kadrolar, bu zihnî çerçeveler dahilinde cereyan ederdi. Türk teşkilâtı, dinî olsun, siyasî olsun, hep bu tasniflere tâbi olduğu gibi, her sayının kudsiyet itibariyle hususî bir mevkii vardı. Bunları ileride göstereceğiz.

Üçüncü Mebhas

(İlhanlık Dini)

İlhanlık dini, **Ak** ve **Kara** tasnifine istinat eder. O halde, evvelâ bu tasnifi tetkik edelim.

1. İKİ TABAKA

Türklerde ikili tasnifin, iki türlü olduğunu görmüştük. Bunlardan birincisi **Sağ - Sol** tasnifidir ki, **İki Kol** namını da alır. İkincisi, **Ak - Kara** tasnifidir ki, **İki Tabaka** ismiyle de tesmiye olunabilir. **İki Kol**'da, Sağ ile Sol, kudsiyetçe birbirinden farklı olmakla beraber, kıymetçe birbirine müsavidirler. Bunlar gibi, Sağ ve Sol kadroları içine giren bütün mefhumlar birbirine müsavidirler. Halbuki, iki tabakadaki Ak ve Kara mefhumları böyle değildir. Kelimelerin de delâlet ettiği veçhile, bu iki mefhum tamamiyle birbirinin zıddıdırlar. Maamafih bunların zıddiyeti, maddî bir zıddiyet de değildir; manevî, kudsî bir zıddiyettir. Kudsiyetçe birbirinin zıddı olan bu iki mefhum, bihakkin a'zam-ı nâmütenâhî ve asgar-ı nâmütenâhî derecesinde bir uzaklıkla, birbirinden uzaktırlar.

İki Tabaka'dan **ak**, rahmanî kudsiyeti, **kara** ise şeytanî kudsiyeti ifade eder. Yani birincisi, müsbet kudsiyetin, ikincisi menfi kudsiyetin unvanlarıdır. Birincisi cemal sıfatının, ikincisi celâl sıfatının tecelligâharıdır. Bundan dolayıdır ki mükâfat ilâhları **ak** makulesine, mücazat ilâhları **kara** makulesine mensuptur.

Kadîm Türklerde ervaha, ecinmeye **çar** derlerdi. **İki Tabaka**'ya nazaran ervah-ı tayyibeye **Ak - Çar,** ervah-ı habîseye **Kara Çar** namları verilirdi. (Ak-Çar'dan Afşar kelimesi, Kara - Çar'dan Karçar, Karçhar, Kaçar kelimeleri doğmuştur). Şimal Türklerinde bu tabirler, **Ak Çora, Kara Çora** şekillerinde müstameldir.

Ervâh gibi, soylar da iki tabakaya ayrılırdı. Şimal Türkleri, ilden olanlara yani asîllere **Ak Süyek,** ilden olmayan lara yani asaletsiz addolunan insanlara **Kara Süyek** derler ki, manaları **Ak Kemik** ve **Kara Kemik**'tir. İlhanlık devrinde hâkim sınıfı, yalnız kendi ilini asîl addeder, onun haricinde bulunanları asaletsiz tanırdı. Binaenaleyh hâkim il kendi boylarını, kendisine tâbi bulunan yabancı oymaklardan tefrik için, birincilerin ismine **ak,** ikincilerinkine **kara** sıfatları ithal olunurdu. Meselâ **Koyunlular, Bayındır** boyuna tâbi olan kendi Oğuz Boyularına **Ak - Koyunlular,** tâbilerine ise **Kara - Koyunlular,** namlarını vermişlerdi. Bir İl, hâkimiyetten sâkıt olunca, yine **kara** sıfatını alırdı. Meselâ **Bulak** budunu, Kıpçaklar tarafından taht-ı esârete alınınca ismini, **Kara Bulak'a** çevirmişti. (Mahmud-i Kâşgarî). (De Guignes'e göre bu **Bulaklar,** bilâhare **Vulak - Ulah** (Eflak) devletini teşkil ettiler.) Hıtay devletinin sukutu üzerine, oradaki Türklerin **Kara - Hıtay** namını alarak hicret etmesi, iki suretle izah olunabilir. Bunlar ya esasen Hıtay Eli'nin kara - ulusları idiler, yahut istiklâllerini kaybettikleri için, **Bulaklar** gibi, bu sıfatı aldılar.

Kara - Kırgızlar, Kara - Göneler, Kara - Kaçarlar, Kara - Keçiler de, hep bu iki suretle izah edilebilirler.

Türkler **vecit** ile **kut**'u da, **Ak** ve **Kara** kelimeleriyle ifade ederlerdi. Bugün bile vecitli, meserretli zamanlara **ak gün,** kasvetli, felâketli zamanlara **kara gün** deriz **(Ak-akça, kara-**

gün içindir). Vecit veren haberlere **ak haber,** kasvet veren haberlere **kara haber** namlarını veririz. Namusu temiz olan kimseye **alnı ak,** *haysiyeti berbat olan kimseye* **yüzü kara** tabirlerini kullanırız.

Kadim Türklerde, şamanlar da iki tabakaya ayrılmıştı. **Kara Şaman,** kasvetli âyinleri icra ederdi. **Ak Şaman** ise, meserretli ibadetlere rehberlik yapardı. Kurban edilecek hayvanların renkleri de, bu ibadetlerin rengine tâbidi. Altay Türklerinde semanın mükâfat ilâhlarına, açık renkli hayvanlar kurban edilirdi, yer altındaki mücazat ilâhlarına ise, koyu renkli kurbanlar kesilirdi. Kâşgar'da, yeşim taşının beyazına **ak kaş,** siyahına **kara kaş** namları verilir. (Bunların ve şamanların iki nevi, sihrin de ak ve kara nevileri olduğuna delâlet eder.) Kızılbaşlar, tarikatın esrarına nâmahrem olanlara **ağzı kara** yahut **kara baş** derler.

İlhanlık dinindeki bu **ak** ve **kara** makulelerini, budun dinindeki Garb ile Şimâl'in timsalleri olan Ak ve Kara ile karıştırmamalıdır. *Buradaki* **ak,** *cenubun ve yaz mevsiminin,* **kara** ise şimalin ve kış mevsiminin timsalidir. **Ak Şaman**'a, **Yazınki** denmesi de, bundandır. Budun dininde **ak** ve **kara,** kıymetçe müsavi idiler. Fakat burada birbirinin tamamiyle maksûdurlar. Budun dininin, tek başına hakim olduğu zamanda, cemiyeti teşkil eden oğuşlar birbirine müsavi bulunuyorlardı. İlhanlığın hakim olduğu zamanda ise, il'i teşkil eden Tigin'lerle Hatun'lar asîl, **il**'in haricinde bulunanlar ise asâletsiz addolunurdu. Binaenaleyh, birincilerin hürriyet ve asaleti **ak** sıfatını, ikincilerin esaret ve zilleti **kara** sıfatını doğurmuştu. Siyasî hukuka, yalnız Tiginlerle Hatunlar maliktiler. **Kara - Kemikler,** siyasî hukuktan mahrumdurlar. Demek ki kudsiyetlerdeki bu farkları, cemiyetteki farklar husule getirmişti. **Ak** ve **Kara**'nın müteradifleri vardır : **uz, yavuz** ve **yahşı, yaman** gibi.

Ak ve **Kara** sıfatları, Garp Türklerine mahsustur. Şark Türkleri, **ak** yerinde **gök** kelimesini kullanırlar. Bunun sebebi zahirdir. Dörtlü tasnifte garbın rengi **ak,** şarkınki ise **Gök**'tür. O halde her ikisi de, kendi cihetine timsal olan rengi, rahmanî kudsiyetin timsali addetmiştir. Şark Türkleri **il'**-den olanlara **Gök - Türk,** reâyâya ise **Kara - Budun,** yahut **Kara - Kamık** derlerdi. Cengiz Moğolları da, elden olanlara **Gök-Moğol,** reâyâya **Kara - Ulus** derlerdi. **Kara - Ra'iyye** tabiri, bu kelimelerin tercümesinden ibarettir.

Şark Türkleri, insanlar için **kara** kelimesini kabul etmekle beraber, ilâhlar için **yağız** kelimesini kullanırlardı. Binaenaleyh **Orhun Kitabesi,** cemal yahut mükâfat ilânına **Gök Tanrı,** celâl yahut mücâzât ilâhına **Yağız Yer** tabirlerini kullanmaktadır. Altay Türkleri **Gök Tanrı**'ya, **Bay Ülgen** namına verirler. Bu ilâh, on altıncı kat gökte, altın bir taht üzerinde oturur. **Yağız Yer**'e de, **Erlik - Han** namını verirler. *Bu da, yeraltındaki tahtânî semada, siyah bir tahtın üzerinde* oturur. **Erlik Han** tavsif olduğu zaman yüzü siyah, vücudu siyah, etinin rengi siyah, elbisesi siyah, hâsılı her şeyi diyah olarak tarif edilir. **Erlik Han** günaâhkâr ruhları, mücâzât için bir katran kazanına atar ki onun rengi siyahtır. Sevapla ruhların gideceği Cennetin ismi, bilâkis **ak**'tır. Cennetliklere yani Cennette oturan dedelerimize, **Aktu** namı verilir. Şimal Türkleri, süte ve sütten yapılan her nevi gıdaya da **ak** namını verir. Garp Türkleri nasıl ekmeği nimet ve mübarek sayarak, yere düşmesine razı olmazlarsa, Şark Türkleri de bir damla sütün bile yere dökülmesini büyük günah sayarlar. Çünkü **ak**'tır. Üçüncü kat gökteki **Süt Gölü**'nün bir ismi de **Ak Köl**'dür. **Ak Dağ**'ın ehemmiyetini Bogu Menkıbesinde gördük. Altay Türklerinde, yeraltındaki **Erlik Han**'ın bir seması vardır ki burada siyah bir güneş, daima etrafa

siyah nurlar neşreder. Demek ki semalarıyle, ilâhlarıyle, insanlarıyle beraber, iki âlem vardır ki biri **ak,** diğeri **kara**'dır. Kadim Türklerde gördüğümüz iki tabaka tasnifinin, Çinlilerde de olduğunu gördük. Çinlilerde, bütün mevcudat **Yang** ve **Yen** namlarıyle iki makûs makuleye ayrılmıştır.

Çinlilerdeki bu iki tabaka tasnifi, Türklerdeki tasniflerle mukayese edilince, görülür ki Türklerde **İki Kol** tasnifiyle **İki Tabaka** tasnifi, birbirinden tamamiyle ayrı ve müstakil kaldığı halde, Çinlilerde ikisi birleşerek, bir tek tasnife müncer olmuşlardır. **Yang** hem erkek yani sağ - kol, hem de ziya ayni **ak**'tır. **Yen** de, hem kadın yani sol - kol, hem de zulmet yani **kara**'dır.

Türklerde **Güneş** dişi, **Ay** ise erkektir (Üstûreler Bahsi'ne müracaat). Çinlilerde ise, **Ay** dişi, **Güneş** erkektir.

Çinlilerde bu iki tasnifin birleşmesi ([1]), kadın hukuku için gayet zararlı olmuştur. Çünkü, kadın zulmet ve atalete, erkek ise ziya ile kudrete müsavi addolunarak aralarında, kabiliyetçe büyük bir uçurum açılmıştır. **Yang** rahmanî, **Yen** şeytanî olduğu için, erkek rahmanî kavmiyete, kadın şeytanî kudsiyete malik telâkki edilmiştir.

([1]) Filhakika, Türklerde de, **Yen** ve **Yang** gibi, **Ak** ve **Kara** makuleleri vardır ki bunlara **uz** ve **yavuz, yahşı** ve **yaman** da denilir. Birinciler uğurlu, ikinciler uğursuzdur. Fakat, Türklerde, Çinlilerde olduğu gibi, bunların birincisi erkek, ikincisi kadın değildir. Kadın dinini tetkik ederken, bu sistem dahilinde hem **ak ruhlar,** hem **kara ruhlar** olduğunu gördük. Hatun, **Ak - Kemikler**'in **sol - kol**'unu temsil eder. **Sol - kol**'u irae eden **Yer - Su** kadındır. Fakat **Yağız Yer,** kadın değildir. Bu iki **yer**'li tabiri, birbirine karıştırmamalı. **Yağız Yer,** şeytanîdir, **Yer - Su** ise, rahmanîdir. **Yağız Yer** mukabili Anadolu'da, **Kara Yer** tabiri hâlâ müstameldir.

Türklerde erkek **ak,** kadın **kara** sınıflarına ithal edilmiş olsaydı, ne gibi neticeler husule gelmek lâzım gelir ise, hepsi Çinlilerde vücude gelmiştir. Bundan dolayıdır ki Çinliler, kadına gayet az hukuk verdikleri halde, eski Türkler kadına tamamiyle erkeğe müsavi haklar kabul etmişlerdir. Eski Türk feminizminin esası, bu noktada aranmalıdır.

İki Kol ve **İki Tabaka** tasnifleri aynı zamanda, iki dinî sistemin vücuda gelmesine de sebep olmuştur. Bunlardan birisi sulh sistemi, ikincisi adâlet sistemidir.

2. İLHANLIK DİNİ

Mükâfât ve mücâzât ilâhlarının iki tabakaya ayrılmasından, ilhanlık dini vücude gelir. **İl** dinine, **siyasî sistem** denilebileceği gibi, ilhanlık dinine de, **ahlâki sistem** namı verilebilir. Çünkü ahlâkî vazifelerin müeyyidesi, bu ilâhların faaliyetleridir.

Altay Türklerine göre, bir çocuk dünyaya geleceği zaman, **Bay Ülgen,** oğlu **Yayık**'ı bu işe memur eder. Memur, Süt Gölü'nden bir damla alarak bununla çocuğun ruhunu yaratır. Maiyetindeki meleklerden bir **Yayucı**'yı, sevaplarını yazmak üzere bu çocuğa tahsis eder. Bir çocuğun dünyaya geldiğini haber alınca, derhal **Erlik Han** da, bir **Körmös** gönderir. Birincisi çocuğun sağında, ikincisi solunda durur. Birincisi sevaplarını, ikincisi günahlarını yazar. Bu iki melek bu adamı ölünceye kadar takip ederler. Vefat edince **Körmös,** derhal bu adamın ruhunu kaparak yeraltına götürür. **Erlik Han** yeraltındaki semada bir siyah taht üzerinde oturmuştur. Onun daha altındaki katta **Kadırkan** adlı Cehennem vardır. Burada bir kazanın içinde, erimiş katran kaynamaktadır. **Körmös,** ruhun günahkâr olduğunu **Erlik Han**'ın huzurunda isbat ederse, onun emriyle bu ruhu kazana atar.

Maamafih **Yayucı** da, ruhu yalnız bırakmamış, beraber gelmiştir. **Erlik Han**'ın mahkemesinde, müteveffanın sevaplarını sayarak, hukukunu müdafaa eder. Eğer sevabı günahından daha çoksa, kazana atılmasına mani olur.

Aksi halde, kazana atılmaya mahkûm olur. Kazan da adâletli olduğu için, ruh bunun içinde, ancak günahı derecesinde kazana batar. Günahı nisbeten az ise, gözleri, çehresi dışarıda kalır. Çok ise, yalnız tepesi dışarıda kalır. Bazısı büsbütün batar. Fakat, günahı kadar yandıktan sonra, yine yukarı doğru çıkmağa başlar.

Üçüncü Gökte Cennette yaşayan **Aktu**'lar arasında bunların cedleri, ceddeleri vardır. Bunlar, kendi zürriyetlerinin ıztırap çekmesine lâkayt kalamazlar. Mensup olduğu oguşun hâmisi olan ilâha müracaat ederler. **Ölen ruhlar** Cennette de, dünyadaki boylar, oguşlar, kollar ve ellerden müteşekkildir içtimaî teşkilât halinde yaşarlar. Bunlar yerdeki zürriyetleriyle hâmileri olan ilâhlar arasında şefî'lik de yaparlar. İlâhlar, **Yayık** vasıtasiyle **Yayucı**'yı sıkıştırırlar. **Yayucı,** bu adamın günahı kadar yanmasını beklemeğe mecburdur. Çünkü, cezasını tamamiyle çekmedikçe başı katrandan dışarıya çıkmaz. Baş meydana çıkınca, **Yayucı,** tepesindeki saçtan tutarak ruhu, dışarıya çıkarır. (Eski Türklerin tepelerinde bir tutam saç bırakmaları, bunun içindir. Bu saç olmazsa, ruhu kazandan kurtarmak zorlaşır.) Eski cemiyetlerin hemen hepsinde ruh, vücudun şeklinde tasavvur edilirdi. Binaenaleyh, ruhun da sahibi gibi saçlı olmasına, taaccüp etmemelidir. **Yayucı,** ruhu ele geçirince uçarak, Üçüncü Kat Gök'teki Cennete yani **Ak**'a getirir. Oradaki Aktu'lardan akrabaları, etrafına toplanırlar. Kendisine ziyafetler çekerler. Cennetin yanında **Süt Gölü** isminde bir göl vardır. Suyu, Kevser kadar tatlıdır. Yine o civarda **Sürve Dağı** vardır. Çöl-

de, altın sandallarla seyahat ederler. Kıyısındaki sedefli kumsallarda gezinirler. **Sürve Dağı**'nda da her nevi güzel kuşlar, geyikler, yemiş ağaçları vardır. Burada da avlar, şölenler, at koşuları, oyunları yaparak eğlenirler. Hâsılı burada herkes kendi soyunun, boyunun içinde gülerek, eğlenerek yaşarlar. Ruhumuz da, **Süt Gölü**'nden geldiği için, eski vatanına kavuşmuş demektir. Türklerin daima mefkûreli olması, ruhlarının bu kadim vatanı özlemesinden, daima semaya doğru müncezip bulunmasındandır. Türk, orada yaşamayı kara toprakta sürünmeye tercih ettiği için, milleti için kolayca fedâ - yı hayât edebilirdi. Türk'ün kahraman olmasına bir sebep de, budur.

Orhun Kitabesi'nde mükâfat ilâhına, **Uza Gök Tanrı** yani **Yukarıdaki Gök Tanrı;** mücâzât ilâhına, **Asra Yağız Yer** yani **Aşağıdaki Kara Yer** namları veriliyor. Yakutlarda mükâfat Tanrıları arasında bir ilâhe vardır ki, ismi **Ayzıt**'tır (*). **Ayzıt,** Keldanilerin **İstarte**'si ve Yunanlıların **Afrodit** (Venüs)'i gibi, velûdiyet ve güzellik ilâhesi olduğu halde, onlar gibi, ismetin düşmanı değildir. Bilâkis, ismetin en büyük müeyyidelerinden biridir.

Bir kadın doğuracağı zaman, **Ayzıt,** derhal onun imdadına yetişir. Bütün tarla, çiçek, yemiş perilerini maiyetine alarak, lohusanın baş ucuna gelir. Bu perilerin her birine, bir hizmet emreder. **Ayzıt** perilerle beraber, üç gün üç gece orada kalır. **Süt Gölü**'nden getirdiği damlayı, çocuğun ruhuna damlatır. Bu, mefkûre damlasıdır.

Ayzıt, lohusayı doğurttuktan sonra ve çocuğu bu mübarek damla ile takdis ettikten sonra, perilerini alıp gider. Fakat, **Ayzıt** ancak ismetini muhafaza etmiş olan kadınlara,

---

(*) Doğrusu **Ayısıt**'tır (bkz. 36. sayfadaki dipnotu).

bu ihtimamını ibzâl eder. İsmetsiz bir kadına, ne kadar yalvarılsa ve ne kadar çok kurbanlar kesilse, aslâ gelmez. İşte **Ayzıt**'ın bu hareketi, ismet için, ehemmiyetli bir müeyyidedir.

Bu ahlâkî müeyyide, **Ayzıt** için yapılan yaz bayramında da göze çarpar. Türklerde âyînlerin **ak** ve **kara** nevileri olduğunu görmüştük. Aklara **yaz âyîni**, karalara **kış âyîni** namları da verilir. Hatta yaz âyînini icraya memur olan **Ak Şaman**'a Yakutçada, **Sayınki** yani **Yazınki** ([1]) adı verilir. Kış âyinleri kasvetli olduğu halde, yaz âyinleri, bilâkis ciddî ve meserretlidir.

Yakutlarda, **Ak Şaman, Ayzıt**'a mahsus olan yaz âyînini, şöyle icra eder : Âyîn günü sabah erkenden her taraf güzelce temizlenir. Odalara en güzel sergiler serilir. En iyi ve en güzel elbiseler giyilir. En leziz yemekler pişirilir. En süslü sofralar kurularak meserretle, şetaretle yemekler yenilir. Kımızların en âlâsı içilir. O gün, herkesin çehresi mutlaka tebessümlü, şen ve meserretli olacaktır. Yemekten sonra, beyazlara bürünmüş olan **Ak Şaman**, elinde kopuzu olduğu halde gelir. Cinsiyetine dair hiçbir günah işlememiş, ismetinde hiçbir kusuru olmayan dokuz genç kızla, dokuz delikanlı seçer. Bunları ikişer ikişer, delikanlılar sağda, kızlar solda olmak üzere elele verdirdikten sonra, önlerine geçer. Kopuz çalarak, ilâhiler okuyarak bu bekâret ve ismet kafilesini, **Ayzıt**'ın Üçüncü Kat Gök'te olan sarayına doğru götürür. Bu yürüyüş, semaya çıkışın bir temsili mesabesindedir. Çıka çıka, Göğün Üçüncü Katının kapısına gelirler. Burada ellerinde gümüş kırbaçarı bulunan **Ayzıt**'ın **Yasakçılar**'ı

([1]) Eski Türkçede **yaz**, «ilkbahar» manasına olup, bizim **yaz** dediğimiz mevsime onlar **yay** derlerdi. Yakutlar, **y** harfini, daima **s** harfine kalbettikleri için bu kelime onlarda, **say** şeklini almıştır. O halde **Yayınki** kelimesi gibi, **Sayınki** kelimesi de, **Yazınki** manasınadır.

vardır. Bunlar, ismete dair bir günah işlemiş olanlar varsa, geri çevirmeğe memurdurlar. Çünkü, **Ayzıt,** ismetsiz olanların kendi sarayına yaklaşmasını istemez. Kafile içinde böyle bir günahkâr varsa, geri çevrilir. Ötekiler, **Ayzıt'**ın sarayına kabul olunurlar ve güzel ilâhenin huzuruna çıkarlar. Bu âyîn de, ismetin kuvvetli bir müeyyidesi değil midir?

Ayzıt'ın halini ilâhiler, bu suretle tasvir ederler : «Başında kürkten beyaz bir kalpak. Çıplak omuzlarında beyaz kürkten bir pösteki. Ayaklarında, baldırlarına kadar siyah çizmeler. Bu hal ile, bir kayaya yaslanarak uyuduğunu, yahut ormanda dolaştığını görenin, nasıl aklı başından gitmez?»

Ayzıtın yaz bayramı'na benzeyen bir bayram, Çinlilerde de vardır. Granet, yukarıda zikrettiğimiz makalesinde, **Yen** ve **Yang** tasniflerinin menşeini de, bu bayramın âyînlerinde buluyor. Mumaileyhi dinleyelim :

«Bu karışık mefhumların (yani **Yen** ile **Yang'**ın), eski Çin'in ziraî cemaatlerine mensup fertlerin topladıkları mevsim bayramları esnasında teşekkül etmesi, büyük bir ihtimaldir. Bu cemaatlerin teşkilâtı, esasen işlerin mütenavip bir nizam ile cinsler arasındaki fennî bir taksimine istinat ediyordu : Tarlaların kaba işi, erkeklere aitti ve çiftçilerin bütün memlekete yayıldıkları yaz mevsimine tekabül ediyordu, kadınlara ise, avlunun dört duvarı içinde, evde yapılan ince işler kalıyordu. Bu işlerde de, herkesin kendi meskenine çekilip kapandığı kışın ortasında, ölü mevsimde yapılıyordu: Bütün içtimaî istihsal, işlerin bu mütenavip nizamına tâbidi. Kış hayatından yaz hayatına, yahut yaz hayatından kış hayatına geçildiği anlarda hulûl eden bu mevsim bayramlarında, bu teşkilât, kızlarla delikanlıların bir teâküsiyle kendisini tecelli ettiriyordu; bunlar, karşılıklı âhenk takımları halinde, bir mütenavip terennümler oyunu icra

ediyorlardı. Sonra, çift çift ayrılıyorlar, mukaddes mevkide müsâma'a ediyorlardı. Her birisi, aralarında içtimaî işler taksim olunan cinsî zümrelerden birini temsil eden karşılıklı ve mütenavip âhenk takımlarını birbirine kavuşturan bu sevinçli oyun, cemaatte ittihat ve âhengin husulüne bâis addolunan cinsî mücâma'alarla hitam bulan bu sevinçli oyun, şüphesiz, **Yen** ile **Yang** tasavvurunun temelinde aranılması lâzım gelen hayaldir : Cinsîleşmiş makuleler, âhenk âleminin çiftleşmiş umdeleri, biri **erkek umde, yaz umdesi,** iş, ittisâ, ziya umdesi; diğeri, **dişi umde, kış umdesi,** çekilmiş ve gizli faaliyet, inziva, gölge umdesi. **Yen** ile **Yang**'ın cinsî mücâma'ası, bayramlar hengâmında, sevinçli oyunlar esnasında vukua gelir. «Gölge» diye tercüme olunan **Yen,** bidayette, dağın şimalinde, ırmağın cenubunda bulunan bir vadi kısmını ifade ederdi. **Yang,** karşı yakayı, dağın cenubunu, ırmağın şimalini ifade ederdi. İki umdeye ismilerini veren, mukaddes mevkiin manzarasıdır. Bunlar, bayramdan ve onun timsal olduğu şeylerdendir ki, bütün bünyevî unsurlarını alırlar.»

Çinlilerdeki bu sevinçli oyun, ilk nazarda, Türklerin genç kızlarla delikanlıların ikişer ikişer elele vererek icra ettikleri yürüyüşü andırırsa da, aralarındaki fark,/derhal zâhir olur. Türklerdeki âyîn, ismetin bir müeyyidesi olduğu halde, Çinlilerdeki oyun, bilâkis ismetsizliğin bir sâikıdır? Çocuklar arasındaki : «Üşüdüm, üşüdüm, a benim canım üşüdüm!» oyunu da, bu karşılıklı âhenk takımlarını andırıyor.

Çinliler, çiftçi bir millet oldukları halde; Türkler, çoban bir kavim idiler. Çinlilerde cinsî bir taksîm-i a'mâl vukua geldiği halde, Türklerde bilâkis her iş, ancak erkekle kadının iştirakiyle tamam olabilirdi. Türklerde kadın, **tabu** değildi. Dahilden izdivâç, bunun delilidir.

[Dördüncü Mebhas]

(Eski Türk Kozmogonisi ve Menkıbeleri)

1. TÜRK KOZMOGONİSİ

Kozmogonilerle üsturelerin, iki rolü vardır: Birisi bazı hadiselerin izahı, diğeri tilâvetinin âyinî bir mahiyeti haiz olması.

Türk kozmogonisini, Altay Türklerinde görüyoruz. Bunlara göre, hiçbir şey yokken, yalnız iki mevcut vardı: **Kara Han** ile **Su. Kara Han**'dan başka gören, **Su**'dan başka görünen yoktu. **Su,** ezelden beri dalgalanan bir **kaos** mesabesinde idi; bir ummân, bir sevâd idi. **Kara Han,** bir ilm-i ezelî, bir kenz-i mahfî hükmünde idi. **Kara Han,** nihayet yalnızlıktan usandı. Kendisi gibi görebilen, yapabilen bir mevcudun var olmasını istedi. **Kişi'yi** yarattı. İkisi, kara kaz gibi suyun üzerinde uçmağa başladılar. **Kişi,** ruhen kanaatsızdı. **Kara Han**'dan daha çok yükseğe fırlamak, daha yüce yerlerde uçmak istiyordu. **Kara Han, Kişi**'nin kalbinden geçen bu mağrurane fikirleri görüyordu. Buna ceza vermek lâzımgeleceğine hükmetti. **Kişi**'nin bilmek kudretini de, uçmak iktidarını da nez'etti. Zavallı **Kişi,** bir taş parçası gibi tâbsız tüvânsız suyun derinikler ine batmağa başladı. **Kişi,** işinin fenalaştığını anladı. Tövde etmeğe, günahının affını niyaz etmeğe başladı. **Kara Han,** ona acıdı. Bilmek, toprak üstünde yaşamak kudretlerini kendisine tekrar verdi. Fakat, uçmak iktidarını ona tekrar vermedi. **Kişi**'nin yaşaması için.

şimdi bir toprak parçası lâzımdı. **Kara Han,** denizin altından bir yıldız yükseltti. **Kişi**'ye bu yıldızdan bir avuç toprak alarak suyun yüzüne çıkmasını emretti. **Kişi** bu bir avuç toprağı alırken, kendisi için gizli bir dünya yaratmayı düşünerek, bir parça toprağı ağzında gizledi. Yukarı gelince, **Kara Han,** «Elindeki toprağı suyun yüzüne at!» dedi. **Kişi** elindeki toprağı attı. **Kara Han** toprağa «Büyü!» diye emretti. Toprak büyümeye, büyük bir ada halini almağa başladı. Fakat, aynı zamanda **Kişi**'nin ağzındaki toprak da büyüyordu. Eğer, **Kara Han,** işin farkında olarak «Tükür!» diye emretmeseydi, **Kişi** tüküremeyecek, ağzı parça parça olacaktı. **Kişi**'nin tükürdüğü toprak, yerin üzerine saçılınca bundan dağlar, dereler vücude geldi.

Kara Han, bu büyük adayı boş bırakmamak için, adanın ortasında bir çam ağacı yükseltti. Bunun, dokuz kolu vardı. Her yeni dalın altında, bir yeni adam yarattı. Bu dokuz adamdan, insanların dokuz ırkı üredi. **Kara Han,** insanlara kılağuzluk etmek üzere, **Yayık** adlı bir melek gönderdi. **Yayık,** insanları doğru yola götürmeye çalışırken, **Kişi** onları baştan çıkarmağa, türlü türlü eğlencelere alıştırmağa uğraşıyordu. **Kara Han,** bu ahmak insanlara kızdı. **Yayık**'a, «Yeryüzünü tarümar et!» diye emretti. **Yayık,** yeryüzünü, mızrağı ile alt üst etti. Yeryüzündeki birçok delik deşikler de, bu suretle vücude geldi. **Kara Han, Kişi**'yi de, yeraltındaki semaya kovdu ve adını, **Erlik Han**'a tebdil etti.

Kara Han, yeryüzünü kendi haline terk edince, yukarıda on yedi kat göğü yarattı. Kendisi, on yedinci katı mesken edindi. Oğlu **Bay - Ülgen'i** onaltıncı kat gökte, altın bir taht üzerine oturttu. Bu büyük ilâh, hem sulhun, hem de adâletin en büyük ilâhıdır. **Yayık, Bay Ülgen**'in oğludur. Semanın her katına, bir ilâh yerleştirdi. Yedinci katta **Gün Ana,**

altıncı katta **Ay Ata** oturur. Türklerce **Güneş** kadındır, **Ay** erkektir. Çocukların hâlâ, «Ay Dede» demesi **Ay Ata** tabirinden kalmadır. Üçüncü katta da Cenneti, **Sürve Dağı**'nı, **Süt Gölü**'nü yarattı. **Yayucılar'ı**, bunların reisi olan **Yayık'ı**, **Ayzıt'ı**, hep burada yerleştirdi.

Kara Han, yukarıkî semada bu tekvînâtı yaparken, **Erlik Han** da aşağıki semada kara bir güneş yarattı. Orasını bu kara güneşin nurlarıyle tenvir etti. Kendisi, kara bir taht üzerinde oturdu. **Körmösleri, Kara Üzütleri, Ötkerleri** yarattı. Bunlar da kendisinin melekleri, cinleri, şeytanlarıdır. Bu suretle **Bay Ülgen**'in mükâfât ilâhı olmasına mukabil, **Erlik Han** da mücâzât ilâhı oldu. Dünyanın evvelinde, Yukarıki Sema ile Aşağıki Sema arasında bu mücadeleler olduğu gibi, dünyanın sonunda da, **Erlik Han**'la **Yayık** arasında korkunç muharebeler olacak. Yeryüzü, bu muharebelerle alt üst olarak yıkılacak. İşte, eski Türklerce, kıyamet böyle kopacak.

Bu kozmogoni, **ak** ve **kara** unsurunun, **Bay Ülgen**'le **Erlik Han'ın** nasıl zuhur ettiğini gösterir. İlhanlık dini, bir îl'in diğer illeri ve budunları cebren kendisine tâbi etmesiyle başlar. Çünkü bu siyasî tahavvülden cemiyetler içinde hâkim ve mahkûm, hür ve esir olmak üzere, iki unsur husule gelir. Hâkim olan il, **ak**'tır. Efrâdı, **Ak - Kemikler** zümresi teşkil eder. Mahkûm olan budunlar, **kara**'dır. Bunlara **Kara - Ulus, Gün, Oymak** da denilir : «İlini, ulusunu al - dı gitti», «ile güne karşı», «il, oymak» gibi.

Bir il'in başka illere hakimiyeti, ilhanlıktır. İlhanlıkta, yalnız hâkim olan ilin fertleri hür'dür, vatandaş hukukuna maliktir. İşte **ak ve kara** mefhumları, bu teşkilâttan sonradır ki Türk teşkilâtında bir cây-i tatbik bulabildi.

2. DOKUZ - OĞUZ MENKIBESİ

Bu menkıbe bize hem Çin menbaları, hem de İran menbaları tarafından naklediliyor. Bu hal gösterir ki, bu menkıbe, eski Türklerce gayet ehemmiyetli idi. Çünkü, Türklerce büyük bir ehemmiyeti haiz olmayan bir şey, Çin ve İran gibi milletlerin nazar-ı dikkatini celbedemezdi. Bundan başka bu menkıbeyi, gerek Çinlilerin ve gerek İranlıların doğrudan doğruya Türklerden aldıkları da, âşikârdır. Birbirinden bu kadar uzak bulunan bu iki millet, bu menkıbeyi birbirinden alamazlardı. (Bu iki menbaın rivayetleri, Köprülüzâde Fuad Bey'in **Türk Edebiyatı Tarihi** ismindeki eserinin Birinci Kitabı'nın 71 ve 72. sahifelerinde muharrerdir.)

Bu menkıbeye göre, **Dokuz - Oğuzlar** evvelce, **Kumlançu** adı verilen bir ülkede otururlarmış. Burada **Tuğla ve Selenga** adlı iki ırmak akarmış. Bir gece oradaki iki ağacın üstüne, gökten bir nus nütunu indi. Bu ağaçlardan biri **sümü** yani huş yahut kayın ağacı (bouleau), diğeri **kasuk** (yani **Cihangüşâ**'ya göre çamfıstığı, Mahmud-i Kâşgarî'ye göre fındık) ağacı idiler. (Bu ağaçların, ileride görülecek olan dinî ve sihrî kudretleri bu nurdan gelmiştir.) Bu ağaçlardan birinin karnı şişti. Dokuz ay, on gün sonra ağacın karnında bir kapı açıldı. İçeride, ağızlarında gümüş emzikler bulunan beş erkek çocuk göründü.

Daha çocuklar doğmadan, bu ağaçların etrafında otuz kadem nısıf kutrunda gümüşten bir dâire vücude gelmişti. Ağaçlardan musiki sesleri işitilirdi. (Musikinin dinî ve sihrî bir kudrete malik olması da, bundan ileri geliyor.) Gökten inen nur sütunu, orada **yeşim**'den bir kaya vücude getirmişti. (Yeşimin dinî ve sihrî kudreti de, buradan gelir.) O civardaki Türkler, bu çocukları büyüttüler. İsimlerini **Sun-**

gur Tigin, Kotur Tigin, Tükel Tigin, Or Tigin, Bogu Tigin koydular. Bunlar on beş yaşına gelince, baba ve analarını sordular. Türkler onları, iki ağacın yanına götürdüler. «İşte bunlardan biri babanız, biri ananızdır.» dediler. (Huş ağacının baba, çamfıstığının ana olması lâzımgeldiğini ileride göreceğiz.) Çocuklar, bu ağaçlara büyük bir hürmet gösterdiler. «Sevgili anamız, babamız» diye samimî muhabbetlerini arz ettiler. O zaman ağaçlar da, dile gelerek evlâtları hakkında hayır duada bulundular.

Nihayet, bir gün halk toplanarak **Bogu Tigin**'i, Han intihap ettiler. Çünkü **Bogu,** her boyun dilini ve obalarının sayısını biliyordu. **Bogu**'nun üç kargası vardı ki, her yerde olup biten şeyleri kendisine haber verirlerdi. (Çocukların hâlâ, kargalardan haber sorması, bundan ileri gelir.)

Bogu Tigin bir gece rüyasında, beyazlar giyinmiş ve elinde beyaz bir asâ tutan ak sakallı bir adam gördü. Bu ihtiyar, fıstık şeklinde bir yeşim taşı göstererek (Semavî nurdan husule gelen kaya olmalı!) «Türkler, bu **Kut Dağı**'nı ellerinde tuttukça, dört bucağa hâkim olacaklardır.» dedi.

Bogu Han bir gece, otağında uyumak için yatağına girmişti. Birdenbire pencerenin açıldığını, içeriye semavî bir kızın girdiğini gördü. Bu kız, meleklerden daha güzel, perilerden daha cazibeli idi. **Bogu Han,** neye uğradığını anlayamadığından, gözlerini kapayarak kendisini uyuyormuş gibi gösterdi. Kız sağa döndü, sola döndü. Genç Hakanı uyandırmak için çok çalıştı. Fakat bir türlü uyandıramadı. Nihayet, ümidini keserek, pencereden çıktı gitti. Ertesi gece kız, yine geldi. Genç Hakan, yine kendisini derin bir uykuya dalmış gibi gösterdi. Kız, yine bu uykucu hükümdarı uyandıramayarak çekildi gitti. Sabah olunca, **Bogu Han,** kızın yine geleceğini düşünerek, buna bir çare bulmak üzere

işi vezirine açtı. Vezir dedi ki : «Hakanım, bunda korkacak bir şey yok. Belki hepimizin sevineceğimiz bir fâl-i hayır var. Bu kız, bir ilâhe olmalı. Gelişi, size kutlu bilgileri öğretmek içindir. Yarın gece yine gelirse, artık kendinizi uykuda göstermeyiniz. O zaman, ne için geldiğini anlarsınız.» Üçüncü gece, kız yine geldi. Fakat bu kere **Bogu Han** onu, ihtiramla karşıladı ve ona bir ilâheye arz edilmesi lâzımgelen ihtiramı gösterdi. Bu kız, (vezirin keşfettiği gibi) gerçekten bir ilâhe idi. **Bogu Han**'a, yeni bir din öğretmek için gelmişti.

Gök Kızı, Bogu Han'a, «Arkamdan gel», dedi. Genç hükümdar, ilâheyi takip etti. Az uz gittiler, dere tepe düz gittiler. Nihayet **Ak Dağ**'a ulaştılar. Orada **Bogu Han**'a, yeni dinin gizli hakikatlerini anlatmaya başladı. Bundan sonra, her gece **Gök Kızı** otağa gelir, **Bogu Han**'ı, **Ak Dağ**'a götürürdü. Bu hal, yüzlerce geceler devam etti. **Bogu Han,** yeni dinin bütün sırlarını öğrendi ve bütün dinî ve sihrî kudretlere mazhar oldu. Bir gece, artık bu esrarengiz mülâkatların son gecesi idi. **Gök Kızı,** veda ederken, dedi ki : «Yerde, gökte ne varsa hepsini öğrendiniz. Ben artık gelmeyeceğim. Yarından itibaren, dünyanın dört bucağını fethe başlayınız ve gösterdiğim yolda adâlet yapınız. Size öğrettiğim hakikatleri, her tarafa yayınız!»

Sabah olunca [**Bogu Han,**] kardeşlerini çağırdı. Her birini bir orduya nasbederek, bunları dört bucağın fethine gönderdi. Kendisi de büyük bir ordu ile, Çin'in üzerine yürüdü. (Dört bucağın din kudsiyetini de ileride göreceğiz.) Hepsi seferlerinde muvaffak oldular. **Bogu Han** kardeşlerine demişti ki : «Tabiî insanlar ve güzel hayvanlar ve nebatlar gördükçe, daima ileri gidiniz. Fakat başı insan, vücudu hayvan, yahut başı hayvan, vücudu insan olan çirkin

mahlûklar görmeğe başladığınız ânda, artık ilerlemeyiniz! Çirkin mahlûklu ülkeler, bize yaramaz» **Bogu Han,** çirkin olan mahlûkları hâkimiyeti altına almak istemiyordu. Türklerde bediî zevkin eskiliği, bununla da anlaşılır.) Nihayet mukarrer olan zamanda **Balasagun** sahrasında bütün ordular toplandı. **Bogu Han** esir edilmiş olan bütün hükümdarları, birer birer huzuruna kabul etti. Bunlar hep güzel çehreli, fikirli, dirayetli insanlardı. Hepsini, yine yerli yerine, kendisine tâbi birer hidiv olmak üzere, iade etti. Yalnız **Hint** hükümdarı çirkin bir adam olduğu için, huzuruna kabul etmedi. Onu hidiv olarak memleketine de göndermedi. (**Bogu Han** dini, bediî bir din olduğu için, **Bogu Han** çirkinleri hükümdarlık mevkiine lâyık görmüyordu.)

Bogu Han'dan otuz göbek sonra, torunlarından **Yulun Tigin** tahta çıktı. O zaman Çin'de **Tang** sülâlesi hakimdi. Çinliler Türklerden korktukları için Fağfur, **Kie - Lien** adlı kızını, Hakanın oğlu **Galı Tigin**'e göndermeye karar verdi. Bir elçi refakatiyle, prensesi gönderdi. Elçi yolda, Türklerin satvet ve şevketinin **Kut Dağı** adlı bir yeşim kayadan ileri geldiğini öğrendi. **Yulun Tigin**'e dedi ki : «Hükümdarım size en kıymetli mücevherini gönderdi. Siz de karşılık olarak ona bir hediye göndermek isterseniz, bizce makbule geçecek **Kut Dağı** kaya parçasıdır. Bu kayanın, sizce hiç bir kıymeti yoktur. Bunu hükümdarıma hediye ederseniz çok makbule geçer.» **Yulun Tigin,** Çin medeniyetine, kendi millî harsından ziyade kıymet veren milliyetsiz bir hükümdardı. **Kut Dağı**'nın otuz batından beri, Türklerin mukaddes bir metâfı olduğunu bilmiyordu. Türklerin millî mefkûresi âdetâ bu yalçın kayada temessül etmişti. **Yulun Tigin** bu millî timsali, bir kızın bedeli olarak, Çin hükümdarına vermekte hiç bir beis görmedi. Yalnız bunu nasıl götürebileceklerini sordu. Çin elçisi, kayanın etrafına odunlar yığdı. Üzerine

fıçılarla sirke döktü. Odunlara ateş verince, kaya pare pare dağıldı. Elçi, bu parçaları dikkatle toplatarak, arabalarla Çin'e sevketti. Orada sihirbazlar, bunu yağma ettiler. Her parçası, dünyanın bir köşesine gitti. Bunun bir parçası nereye gittiyse orada feyiz, bereket, saadet husule geldi. Türk yurdu ise bilâkis, bütün feyzini, yümnünü birden kaybetti. **Kut Dağı** gidince, **Kumlancu**'da bütün yeşillikler sarardı. Irmakların, derelerin suyu çekildi. Semanın rengi değişti. Bir kasvet başladı. Bütün kuşlar, yabanî hayvanlar, ehli hayvanlar, hattâ memedeki çocuklar : «Göç, göç, göç!» diye bağrışmağa başladılar. Bir taraftan salgın hastalıklar, insanları kırıyordu. Yedi gün sonra, **Yulun Tigin** öldü. «Göç!» sesleri devam ediyordu. Türkler anladılar ki bu ülkenin**Yer - Suları** artık kendilerinden orada kalmasını istemiyor. Çadırlarını yıktılar. Eşyalarını, çoluk çocuklarını hayvanlara yüklediler. Göç etmeğe başladılar. Akşam olunca, «Göç!» sesleri duruyordu. Sabahla beraber tekrar başlıyordu. **Turfan** ülkesine gelinceye kadar, «Göç!» nidaları devam etti. Orada artık bu sesler kesildi. Demek ki, buranın **Yer - Sular**'ı kendilerini kabul ediyordu. **Turfan**'da yerleştiler. Beş Ordunun torunları, galiba beşli teşkilâtı muhafaza ediyorlardı. Bundan dolayı olacak ki, oturdukları yere **Beş - Balık** yani «Beş - Şehir» namını verdiler. (Kâşgar'da evvelce altılı teşkilâta malik bir ulus oturmuş olacak ki, o ülkeye de **Altı - Şehir** namı verilirdi).

Bu menkıbe, **kut**'un zuhurunu bildirdiği gibi, Türklerin ilk göçünün de, **kut**'a kıymet vermemelerinden dolayı vukua geldiğini izah ediyor. Bizans müverrihlerinin rivayetine göre, Avrupa'ya gelen Hunların önünde köpeğe benzer bir hayvan kılavuzluk edermiş ve «Göç, göç, göç!» diye bağırırmış. Türkler, ne zaman millî harsa kıymet vermeyerek ecnebi irfana kıymet vermişlerse ve kendi milletlerini

beğenmeyip başka milletlerin mukallit ve perestişkârı olmuşlarsa, böyle bir göç felâketine uğramışlardır. **Kut Dağ**, millî vicdanın bir timsalinden başka birşey değildi. Onu Çinlilere feda etmek, gayet büyük bir günahtı. Göç, bu günahın kefareti idi.

3. OĞUZ HAN MENKIBESİ

Oğuz dini, **Oğuz Han** adlı bir kahramanla başlar. Türk ananesi, **Oğuz Han**'ın şeceresini, bu suretle zapt etmiştir :

Türklerin ilk ceddi **Türk Han** yahut **Ebülce Han**'dır. Çadır yapmasını, iptida düşünüp icat eden bu zattır. Bunun **Tuuk, Amlak, Barsacar, Çigil** namında dört oğlu oldu (*).

Türk Han'dan sonra yerine **Tutuk** geçti. Bu, bir gün geyik avlamıştı. Geyiği kebap ederken, bir parçası yere düştü. Meğer orası tuzla imiş. Kebap, tuzun verdiği çeşni ile gayet lezzetli oldu. **Tutuk**, bu lezzetin topraktan geldiğini anladı. Bu suretle tuz keşfolundu.

Tutuk'tan sonra **Köyük Han** ve **Elçi Han** reis oldular. Bunlardan sonra **Dib - Bakuy Han** tahta çıktı. Bunun **Bogu Han** olduğunu ve ilk Türk dininin bunun tarafından tesis edildiğini gördük.

Dib - Bakuy'dan sonra, birtakım hükümdarlar gelip geçiyor. Nihayet **Alınca Han** tahta çıkıyor. Bunun zamanında itikatlar bozuluyor, ibadetler terk ediliyor, mukaddesata

---

(*) Prof. A. Zeki V. Togan, Ebûlgazi'nin her iki eserindeki bu dört adı : **Tüng, Ilak, Barsgan** ve **Çigil** diye tesbit etmiştir (**Umumî Türk Tarihine Giriş**, İstanbul, 1970, II. Baskı, I. 27, 421, Not : 161). Bahaeddin Ögel, başka okunuşlara da işaret eder (**Türk Mitolojisi**, s. 377).

377).

riayet kalmıyor. **Alınca Han**'ın iki oğlu vardır : **Moğol Han, Tatar Han.** Moğol, **Bogu Eli,** Tatar **Tat Eri** suretinde tahlil olunabilir. **Tat,** «câhilî» demektir. Demek ki bu devirde Türkler, **mümin** ve **câhilî** namlarıyle iki kısma ayrılmışlar. Bu iki şehzadenin isimleri, bu iki kısmın unvanları olsa gerek.

Moğol Han'ı, şimdiki Moğolların ceddi addetmek hatadır. Çünkü göreceğimiz veçhile, **Oğuz Han** ve umum Türkler, bunun torunları addolunuyor. Tatarların ise, o zaman Mançuri'de sakin bulunan **Avar, Suvar,** ve **Cücen** kavimlerinin ecdadı olduğunu göreceğiz.

Moğol Han'ın ahfadiyle **Tatar Han**'ın torunları arasında, uzun zamanlarca muharebeler olduğunu da göreceğiz. **Moğol Han**'ın dört oğlu vardır : **Kür Han, Küz Han, Or Han, Kara Han.**

Oğuz Han, işte bu **Kara Han**'ın oğludur. **Oğuz** dünyaya gelince, üç gün üç gece anasının rüyasına geldi. «Hak dini kabul etmezsen, açlıktan ölürüm de, sütünü emmem!» dedi. Anası, hak dini kabul etti. **Oğuz** ondan sonra sütünü emdi.

Oğuz bir yaşına gelince, babası âdet veçhile bir ziyafet yaptı. Kavmin bütün büyüklerini davet etti. Bunlara : «Oğlumuz bir yaşına geldi. Buna bir ad koyunuz!» dedi. Bunlar söz söylemeye meydan bulmadan, **Oğuz,** derhal lakırdıya başladı. «Benim adım **Oğuz**'dur.» dedi. Bunun üzerine ona bu adı verdiler.

Oğuz evlenecek yaşa gelince, babası ona kardeşi **Kür Han**'ın kızını aldı. **Oğuz,** kızı kendi kendine davet etti. Kız babasının, anasının dininden ayrılmayacağını söyledi. **Oğuz,** bu kızan ayrıldı. Babası ona ikinci amcasının, yani **Küz Han**'ın kızını aldı. Onunla da, aynı netice vukua geldi.

Oğuz bir gün avdan dönerken, bir çeşme başında kızların çamaşır yıkamakta olduklarını gördü. Bunların arasında üçüncü amcası **Or Han**'ın kızını, tanıdı. Kızı yanına çağırarak konuştu. Diğer amcaları kızlarından, kendi dinine girmedikleri için ayrıldığını, eğer bu dini kabul ederse, kendisiyle izdivaç etmek istediğini söyledi. Kız dedi ki : «*Ben hangi dinin Hak olduğunu bilmem.* Fakat, sana itimadım vardır. Sen hangi dinde olursan, ben de onu tercih ederim.» Bunun üzerine, babasına müracaat ederek, bu üçüncü kızla evlendi.

Bir gün **Oğuz**, uzak yerlere ava gitmişti. **Kara Han**, ailesine bir ziyafet çekti. Söz arasında, **Oğuz**'un niçin evvelki zevcelerini istemediğini sordu. Gelinler, **Oğuz**'un teklifini anlattılar. Mesele tehlikeliydi. **Kara Han**, kavmin ulularını çağırarak müşavere etti. **Oğuz**'u avda yakalayıp öldürmeğe karar verdiler. **Kara Han**, haber göndererek kavmini ava davet etti. Bu meseleden haber alan küçük gelin, **Oğuz**'a hemen işi bildirdi. **Oğuz** da, kendi taraftarlarına haber gönderdi. Fakat bunlar azlıktılar. **Kara Han**'ın kardeşlerinin birçok oğulları vardı. Bu aralık onlar da hep, Oğuz'un tarafına geçtiler. **Oğuz** onlara, **Uygur** namını verdi. Nihayet muharebede **Kara Han**, kimin attığı bilinmeyen bir okla vuruldu. **Oğuz**, babasının tahtına çıktı.

Oğuz hükümdar olduktan sonra, dinî muharebelerine başladı. Birer birer bütün Türk budunlarını kendi dinine ithal etti. Bu muharebelerin tahsilâtı, **Câmi-üt-Tevârîh**'te yazılıdır.

Oğuz - Han'ın **Gün Han, Ay Han, Yıldız Han, Gök Han, Dağ Han, Deniz Han** namlarında altı oğlu oldu. Bunlardan Oğuz Éli'nin altı oguşu vücude geldi. İlk üç şehzadeden doğan oguşlara **Boz - Ok**, son üç şehzadeden doğan

oğuşlara **Üç - Ok** denildi. Birinciler Oğuz Eli'nin Sağ - Kolunu, ikinciler Sol - Kolunu teşkil etti. Menkıbe, bu taksimatın sebebini şu suretle anlatıyor :

Bir gün **Oğuz Han** büyük oğulları **Gün, Ay, Yıldız Hanları** gündoğusu tarafma, küçük oğulları **Gök, Dağ, Deniz Hanları** günbatısı tarafına ava gönderdi. Bunlar, birçok avlarla beraber, buldukları şeyleri de getirdiler. Büyük kardeşler bir **Altın Yay,** küçük kardeşler ise, üç **Altın - Ok** bulmuşlardı. **Oğuz Han,** Altın Yayı üçe taksim ederek her birini büyük şahzadelerden birine verdi. «Size **Boz - Ok,** denilecek. Oğuz Elinin Sağ - Kolunu teşkil edeceksiniz. Ok, yaya tabi olduğu için, hükümdarlık sizin soyunuzda kalacak, küçük kardeşleriniz soyları, vezir ve emir olarak, onlara tabi olacaklardır.» dedi. Üç Altın Oku da küçük şehzadelere vererek ve : «**Siz de Oğuz Elinin Sol - Kolunu** teşkil edeceksiniz! Ve büyük kardeşlerinize tâbi olacaksınız!» dedi. Sonra her şehzadenin dörder oğlu dünyaya gelmekle, her oğuz dörder boya ayrılmış ve **Oğuz İli, Yirmidört Boy'**u muhtevi olmuştur. Bu teşkilâtın mahiyetini de, ileride göreceğiz.

Oğuz Han, Oğuz Elini tanzim ettikten sonra, bunlara altı müttefik budun da iltihak etti. Bunlar : **Uygur, Karluk, Kanklı, Kıpçak, Kalaç, Ağaç - Eri** budunları idi. Demek ki Oğuz Elinin, altı oguşu ile altı da ulusu vardı.

Oğuz menkıbesi, Uygurca bir metinde, başka bir şekilde anlatılıyor. Rodloff'tan naklen Köprülüzâde Fuad Bey' in **Türk Edebiyatı Tarihi'nde** (Kitap 1, s. 58 - 61), şu suretle icmal edilmiştir.

«**Oğuz** doğduğu zaman yüzü mavi, ağzı ateş gibi kırmızı gözü, saçı ve kaşları siyah bir dünya güzeliydi. Anne-

sinin memesinden ilk sütü emdikten sonra, bir daha emmedi. Yiyecek istedi, lakırdı etmeğe başladı. Kırk günde büyüdü; dolaşıp oynuyordu. **Oğuz'**un ayakları öküze, vücudu kurda, göğsü ayıya benzerdi. Böğürleri kıllı idi. At sürüsü güder, beygire binerek izinsiz avlanırdı. Günler, geceler geçti, delikanlı oldu. O sırada bu memlekette, büyük bir orman vardı. İçinden dereler, ırmaklar akardı. Hayvanlar, kuşlar çoktu. Bu ormanda, büyük bir canavar da vardı; beygirleri parçalayıp yer, insanları yutardı. Kahraman **Oğuz,** bunu öldürmeye karar verdi. Bir gün mızrak, ok, yay, kılıç, kalkan ile, beygire atlayarak ava gitti. Bir geyik yakaladı. Bu geyiği bir av kırbacı ile ağaca bağlayarak çekildi gitti. Sabah oldu, gün doğarken oraya geldi, lâkin canavar onu almıştı. Bunun üzerine bir ayı yakaladı, altın işlemeli kemeriyle bir ağaca bağlayarak, çekildi gitti. Sabah oldu. Gün doğarken oraya geldi, lâkin canavar onu da almıştı. Artık **Oğuz,** ağacın altına yerleşti. Canavar tekrar gelince başıyle **Oğuz'**un kalkanına çarptı. **Oğuz,** mızrağı ile onun kafasına vurarak öldürdü. Kılıcıyla da kafasını kesti, çekildi gitti. Tekrar geldiği zaman bir akbabanın onun barsaklarını yemek için geldiğini gördü : Onu da, öldürdü.

Oğuz, bir gün Tanrıya ibadet ediyordu. Birdenbire ortalık karardı : Gökten mavi bir ışık düştü, güneşten ve aydan parlaktı. **Oğuz** ona karşı gitti: Bu ışığın ortasında, tek başına bir kız oturuyordu. Çok güzeldi, başında Kutupyıldızı gibi yanan parlak bir işaret vardı. O kadar güzeldi ki, gülünce mavi gök de gülüyor, ağlayınca mavi gök de ağlıyordu. **Oğuz** onu görünce, aklı başından gitti, sevdi, aldı. Günler, geceler geçti. **Oğuz'**un bu kızdan üç oğlu oldu; **Gün, Ay, Yıldız** isimlerini verdiler. **Oğuz** bir gün ava gitmişti. Uzaktan bir gölün ortasında, bir ağaç ve ağacın kovuğunda yalnız bir kız gördü. O kadar güzeldi ki görenler bayılır, süt

veya kımız olup akardı. **Oğuz** onu görünce, aklı başından gitti. Sevdi, aldı. Günler, geceler geçti. **Oğuz**'un bu kızdan üç oğlu oldu. **Gök, Dağ, Deniz** adını verdiler. **Oğuz Han** bir şölen (yani umumî bir ziyafet) yaptı. Şölenden sonra Tiginlere ve Halka emretti ve dedi ki : «Ben artık sizin Hakanınızım, siz bana hizmet edeceksiniz!» Sonra dört tarafa emirler vererek, Hakanlardan itaat diledi. «Bana tâbi olanlara hediyeler verip dost bileceğim. Olmayanları düşman bileceğim.» dedi.

O vakitler sağ tarafta **Altun Kaan** vardı. **Oğuz**'a hediyeler, altunlar, gümüşler, akik ve zümrütler gönderdi. Solda **Urum Kaan** vardı. Birçok ordulara, şehirlere malikti. Bu kaan **Oğuz**'un fermanını dinlemedi. O vakit **Oğuz**, ordusunu hazırladı. Sancağını çekti, atına bindi. Kırk gün sonra, **Buz Dağ** eteklerine geldi. Bir sabah Oğuz'un yurduna [çadırına], gün ışığına benzer bir ışık girdi : İçinde boz tüylü, boz yeleli erkek bir kurt göründü ve Oğuz'a yol göstermek istediğini söyledi. Ondan sonra, kurdun arkası sıra gittiler. Nihayet kurt **İdil Müren** kenarında durdu. Oğuz'un askeri de, durdu. Orada siyah bir adada cenge giriştiler. Nehrin suyu kan damarı gibi kıpkırmızı oldu. Nihayet **Urum Kaan** kaçtı. Memleketi, hazinesi, halkı Oğuz'a kaldı. Onun, **Urus Beg** adlı bir kardeşi vardı. **Urus Beg**, oğluna dağ tepesinde **Tering Müren** arasında müstahkem bir şehir ısmarlamıştı. **Oğuz** o şehre doğru yürüdü. **Urus Beg** oğlu haber gönderdi : «Bizim saadetimiz, senin de saadetindir. Tanrı bu toprağı sana bağışlamış, ben sana başımı verir, saadetimi feda ederim.» dedi. **Oğuz** : «Sen bana çok altın verdin ve şehri iyi muhafaza ettin, sakla» dedi. Bundan onun adı da, **Saklab** oldu. Tekrar ordusu ile **İdil**'i geçti. Orada büyük bir Hakan yaşıyordu. **Oğuz** onun da ardına düştü; «**İdil** suyundan akacağım »dedi. Orduda **Uluğ Ordu** Eşpüteng isminde bir Tigin

vardı. Burası çok ağaçlık bir memleket olduğundan, onlardan kesti, ağaçların üzerine binerek nehri geçti. **Oğuz** gülerek dedi ki: «Sen de benim gibi bir Hakan ol, sana **Kıpçak** densin.» Tekrar yoluna devam etti. Bu aralık boz tüylü, boz yeleli kurt tekrar göründü : «Ordu ile yürüyerek Tiginleri, Halkı buraya getir, ben önden size yol göstereceğim» dedi. Yürüdüler. **Oğuz Han** vadide bir [alaca] aygıra bindi, onu pek seviyordu. Fakat at çölde gözden kayboluverdi. Burada yüksek bir dağ vardı. Tepesi dâima karlı oldnuğundan **Buz Dağ** derlerdi. **Oğuz,** atının kaçmasına çok kederlendi. Orduda büyük kahraman bir Tigin vardı. Yüksek dağa tırmandı. Dokuz gün sonra **Oğuz**'a atını getirip verdi. Her tarafı karla bembeyaz olduğundan **Oğuz** ona, birçok hediyelerle beraber, **Karluk** adını verdi. Ve birçok Tiginlerin üzerine Han yaptı. Tekrar yola düzüldüler. Yolda bir büyük ev gördü. Damı altından, pencereleri hâlis gümüşten ve demirdendi. Kapısının anahtarı yoktu. Orduda **Tomürdü Kağul** adlı akıllı bir adam vardı. **Oğuz** ona : «Burada kal, aç, sonra orduya gel» dedi ve **Kalaç** adını verdi. Tekrar yola düzüldüler. Yine bir gün boz saçlı, boz yeleli kurt, birdenbire durdu. Ordu da ona uydu. Burası ekilir bir ova idi. **Çürçet** derler idi. Burada büyük bir kavim yaşardı. Birçok beygirleri, sığırları, inekleri vardı; birçok altın ve gümüşlere, elmaslara maliktiler. Bunlar **Oğuz**'a karşı çıktılar. Ok ve kılıçla şiddetli bir cenk oldu. **Oğuz** galip geldi. **Çürçet Hanı**'nın başını kesti, ahalisini itaate aldı. Burada birçok mallar ele geçti. Lâkin yük hayvanları, katır, öküz pek azdı. **Oğuz'un** ordusunda **Barmakluk Çosun Bilig** adlı bir adam vardı. Hemen bir kağnı yaptı, malları oraya doldurdu. Hayvanları da koştu. Herkes onun gibi arabalar yapıp eşyasını yükletmeye başladı. **Oğuz Han** bunu görüp güldü. Ve ona «**Kanklı** (Kağnılı)» adını verdi. Tekrar yürüdü-

ler. Boz saçlı, boz yeleli kurt önde idi. **Tangut** ve **Şagam** memleketine gittiler. Birçok cenklerden sonra **Oğuz** oraları da ele aldı. Gayet gizli bir köşede çok zengin, çok sıcak bir memleket vardı. Adına **Baçak** (*) derlerdi. Burada birçok vahşi hayvanlar, av kuşları yaşardı. Ahalinin yüzü siyahtı. Hakanı, **Masar** (**) adlı birisiydi. **Oğuz** onu da yendi, kaçırdı, memleketini zaptetti. Oradan atına binerek memleketine, yurduna döndü.

Oğuz Han tarafında beyaz sakallı, koyu saçlı, pek akıllı bir ihtiyar vardı. Pek anlayışlı, pek iyi düşünür bir adam idi. Bir **bakıcı** olan bu adamın ismi **Uluğ Türk** idi. Bir gün

---

(*) Ziya Gökalp'ın Fuat Köprülü'den aktardığı metinde, ülke adı olarak verilen **Baçak** kelimesi **Oğuz Kağan Destanı'**nda geçmektedir. Destanda, **Barkan** ülkesinden söz edilmektedir. **Barkan** sözcüğünün geçtiği 296. mısra şöyledir:

barkan degen **bir yir bar durur, uluğ**

(W. Bang — G. R. Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı,** İstanbul, 1936, s. 28, 29/296).

Bu mısra, yeni baskıda şöyledir:

barkan tegen bir yır bar turur. uluğ

(**Oğuz Kağan Destanı,** Baskıya Hazırlayan: Muharrem Ergin, İstanbul, 1970, s. 27).

Barkan ülkesi hakkında Prof. Bahaeddin Ögel, şu bilgiyi vermektedir:

«Uygur Oğuz Destanı'nda, Oğuz-Han'ın «Barkan» adlı bir bölgeyi de aldığından söz açılıyor. Burasının çok zengin ve sıcak olduğu da söyleniyor. Yer adı olarak B a r k a n, eski Türkçede iki yeri ifade ederdi. Bunlardan birincisi, Kaşgar şehri yakınındaki bir dağ üzerinde bulunan bir kaledir. Kaşgar bölgesi, söylendiği kadar sıcak ve zengin değildi. Ayrıca Türkler, Çin'in Aşağı bölgelerine de B a r k a n adını verirlerdi.» (**Türk Mitolojisi,** I. s. 176 - 177, not : 18).

(**) **Masar'**ın egemen olduğu ülkenin **Mısır** olup olmadığı, kesinlikle bilinmemektedir. (1 — W. Bang — G. R. Rahmeti, **Oğuz Kağan Destanı,** s. 50. 2 — Bahaeddin Ögel, **Türk Mitolojisi,** s. 203).

rüyasında, bir **Altın Yay** ve **Üç Gümüş Ok** gördü. Bu Altın **Yay, doğudan batıya kadar** uzanıyor ve bu **Üç-Ok,** gece tarafına uçuyordu. Uyanınca bunları **Oğuz'a** bildirdi. Ve bir nasihat etti. **Oğuz** onun nasihatını tutarak ertesi sabah, büyük kardeşleri, küçükleri çağırdı. Dedi ki : «Artık ihtiyarladım. Benim için artık hükümdarlık kalmadı. **Gün, Ay, Yıldız,** siz güneşin doğduğu tarafa; **Gök, Dağ, Deniz,** siz de gece tarafına gidiniz!» Çocuklar bu emri yaptılar. **Gün, Ay, Yıldız** birçok hayvanlar ve kuşlar öldürdükten sonra Altın bir Yay buldular ve babalarına getirdiler. **Oğuz** yayı üçe ayırdı : «Ey büyük kardeşler, yay sizin olsun. Yay gibi oku göğe fırlatınız!» dedi. Öbür üçü birçok hayvanlar ve kuşlar öldürükten sonra, çölde Üç Gümüş Ok buldular ve babalarına getirdiler. **Oğuz** oku üçe ayırdı : «Ey küçük kardeşler, ok sizin olsun. Yay oku atar, siz de ok gibisiniz» dedi. Bunun üzerine büyük bir kurultay topladı. Herkesi çağırdı. Obasının sağına, kırk kulaç uzunluğunda bir sırık dikti, tepesine bir altın tavuk ve tavuğun ayağına beyaz bir koyun bağlattı. Sol tarafına, kırk kulaç uzunluğunda bir sırık dikti, tepesine bir gümüş tavuk ve tavuğun ayağına bir siyah koyun bağlattı. Sağ tarafta **Boz-Oklar** oturuyordu. Sol tarafta **Üç-Oklar** oturuyordu. Böylece kırk gün kırk gece geçirerek, eğlendiler. Bundan sonra **Oğuz** yurdunu, oğulları arasında taksim etti : «Ey oğullarım, çok yaşadım, mızrakla çok cenk ettim, çok ok attım, çok aygırlara bindim. Düşmanları ağlattım, dostları güldürdüm. **Gök Tanrı'ya** her şeyi feda ettim, size de, yurdumu veriyorum» dedi.

Dede Korkut Kitabı'nın **Birinci Oğuznâme'**sinin mevzuunu teşkil eden **Boğaç Han** da, **Oğuz Han** olmak melhuzdur. Boğaç, «boğa» kelimesinden müştaktır. **Boğaç** on beş yaşına gelinceye kadar adsızdı; bu yaşta, dövüş için hazırlanmış bir boğayı mağlûp ederek öldürdükten sonra, **Boğaç**

ismini aldı. Babasının kırk yiğidi **Boğaç'ı** kıskandıkları için, izinsiz ava çıkıyor diye aleyhinde iftirada bulundular. Babası, onu öldürmek için, bir sürgün avı tertip etti. Avda oğlunu okla yaraladı. Halk kitapları arasında, **Şah İsmail** isminde bir kitap vardır ki bunun kahramanı da, **Oğuz Han'**dan başka birşey değildir. Şah İsmail de, on beş yaşına kadar adsız kalıyor. Ona da babası düşman oluyor, o da **Oğuz Han** gibi üç kızla evleniyor. Bu dört misal mukayesesinden, **Oğuz Han Menkıbesi'**nin müşterek bir şekli çıkarılabilir.

4. ŞANE MENKIBESİ

Şane, Türkleri Cücen Tatarlarının hâkimiyetinden kurtaran kahramandır. **Şane** Moğolcada «kudret» manasınadır. **Börte Çino/Şane, Bozkurt** demektir. Türkleri **Ergenekon'**dan yani millî felâketten kurtaran bu **Şane** adlı kahramandır. Hakaniye Devletinin müessisi olan Karluk Hakanları, İslâmiyet devrinde bile **Şane'**nin evlâdı olmakla iftihar ediyorlardı **(Mürûc-üz-Zeheb)** (*)

Kendilerini **Şane'**ye nisbet eden, yalnız Gök - Türkler değildi. Oğuzlar ve Cengiz zamanında Moğollar, kendilerini **Şane** evlâdı addediyorlardı. Zaten Moğollar halis Oğuz olduklarını iddia ediyorlardı. **Ergenekon Menkıbesi** yanlış olarak Gök - Türklere nisbet edilmiştir. **Câm-iüt - Tevârîh** ve diğer menbalar, **Ergenekon'**u Oğuzlara isnat ediyor. Maamafih **Ergenekon** Oğuzlarda, Dokuz - Oğuzlarda, Gök - Türklerde, Karluklarda müşterektir. Çünkü hepsinin anane ve menkıbesinde **kurt halâskârlığı** vardır. Bundan başka Cücenlere karşı ilk isyan eden Huei - Hular yahut Talaslar yani

---

(*) Mes'ûdî, **Mürûc-üz - Zeheb ve Ma'âdin-ül - Cevher,** Charles Pellat yayını, Beyrouth, 1966. I 155.

Oğuzlarla Dokuz - Oğuzlardır (De Guignes). Türk istiklâli bunların isyaniyle başlar. Gök - Türkler sonradan Cücen boyunduruğundan kurtulmuşlardır.

5. HUEİ HUE'LARDA yani DOKUZ - OĞUZLAADA KURT MENKIBESİ

Hiung-nu hükümdarlarından birinin gayet güzel iki kızı vardı. Bir gün kendi kendine, bu kadar güzel kızları âdemoğullarına vermek münasip olmayacağını düşündü ve nihayet onları doğrudan doğruya **Tanrı**'ya takdime karar verdi. Bu maksatla kendi imparatorluğunun hududu üzerinde hâlî bir mahal intihap ederek, çok yüksek bir kule yaptırdı. Ve **Tanrı**'dan, kızlarını kendisine zevce olarak almasını niyaz ve istirham ederek, onları götürüp kuleye bıraktı. Nihayet kulenin önünde, ihtiyar bir kurt gözüktü. Kulenin dibine yapışarak gece ve gündüz ulumağa başladı, hattâ orada kendisine bir in yaparak, üç ay hiç kımıldamadan orada kaldı. Kızlardan biri, hemşiresine dedi ki : «Babamız bizi **Tanrı**'ya takdim için burada bıraktı. Sakın bu kurt **Tanrı** tarafından gelmiş olmasın? Ve hemen kuleden inerek kurdun yanına gitti; onun zevcesi oldu. Çocuklar doğurdu. Ve **Huei - Hular** onun neslinden türedi ([1]).

Huei - Huların bu menkıbesi, bu kavmin kendisini kurt neslinden addettiğini gösterir. Sancaklarının başında kurt başı bulunması da bunu müeyyeddir ([2]). Gerek bunlar ve gerek **Talaslar, Kanklılar, Oğuzlar** ve **Gök - Türkler,** seslerinin kurt sesini andırdığını iddia ederler. Kurt sesi çıkarmaya çalışırlardı.

([1]) Köprülüzade Mehmet Fuat, **Türk Edebiyatı Tarihi,** c. I, s. 67.
([2]) **A. g. e.**

6 — OĞUZLARIN ERGENEKON MENKIBESİ

Moğollara (yani Oğuz soyuna), **İlhan** padişah olmuştu. Tatarların hanı da **Sevinç Han'**dı. Moğollar o taraftaki bütün kavimlerden daha kalabalık oldukları için, hepsini ayrı ayrı ezerlerdi. Moğollardan çok darbe yiyen **Sevinç Han, Kırgız Han'**ı ve sair illeri kandırdı, hep birden Moğolların aleyhine ayaklandılar. Nihayet hile ile onlara galebe ettiler. Moğollar hep bir arada yaşadıkları için, düşmanları onları ortadan kaldırdılar. Yalnız **İlhan'ın Kıyan** isminde bir oğlu vardı ki, o sene evlenmiş idi. Bir de **Nukuz** adlı bir yeğeni vardı. Bunlar, zevceleriyle beraber düşmanların ellerinden kaçıp, bir memlekete geldiler. Orada at, davar, deve mebzuldu. Bunlar bu malları sürerek, bir sarp dağ içinde kar yığılı bir yola uğradılar. Bu yol çok tehlikeliydi. Fakat oradan geçtiler. Yalnız bir tek yolu olan bu dağ içerisi, geniş ve güzeldi. Akarsular ve çeşmeler, türlü sebzeler, yemişler, av hayvanları vardı. Hayvanlarının kışın etini, yazın sütünü yiyip içtiler. Derisini giydiler. Dağların karı eridi. Oraya, **Ergenekon** dediler. Bu iki adamdan, çok nesil üredi. Dört yüz yıl burada kalıp çoğaldılar. Nihayet buraya sığmayacaklarını anlayarak, çıkmaya karar verdiler. Fakat, yol bulunmuyordu. Bir demirci dedi ki : «Burada demirden bir dağ var, onu eritelim.» Hemen dağın geniş yerine bir kat odun, bir kat kömür koydular. Yetmiş deriden körük yapıp, yetmiş yere de koydular. Birikip körüklediler. Derhal, yüklü deve çıkabilecek kadar yol oldu. Çıktılar ve Tatarlardan intikam aldılar. Bu esnada hükümdarları **Börte Çino** (Bozkurt) idi [1].

---

[1] **A.g.e., s. 67.**

7 — TUKYULARIN yani GÖK - TÜRKLERİN MENKIBESİ

Tukyuların menkıbesi, iki şekilde Çin tarihlerine geçmiştir :

1 — **Hiung-nular**'la aynı cinsten olan **Tukyular**, Hiung-nu memleketinin şimalindeki Su krallığından çıkmışlardır. Reisleri **Ka-Pan-Pu**'nun on altı kardeşi vardı ki, bunlardan birisinin anası bir kurttu. Kurttan doğmuş olan Y-Uhs-Nii-Chouoctions rüzgârlara ve yağmurlara hükmediyordu. Düşmanları diğer kardeşlerini mahvettikleri zaman bu, tabiatiyle o felâketten kurtuldu. Bunun iki zevcesi vardı; biri **Yaz Tanrısı**'nın, diğeri **Kış Tanrısı**'nın kızıydı. Bunlardan ikişer oğlu olmuştu. Kendi kavmı bu çocukların en büyüğü olan **Na-Tu-Lu-Şi**'yi hükümdar yaptılar; o, o zaman **Tukyu** adını aldı. Bunun on zevcesi olduğu için, çocuklarından herbiri annelerinin adını almışlardı. **Kurt** (A-see-na) (*) bu isimlerden biriydi; ve bu ismi ilk taşıyan hükümdar **A-Hien-Chi** idi.

2 — Tukyular iptida **Garp Denizi** (Si-Hai)'nin - veya Hazar denizinin - garp kenarlarında oturuyorlardı. Komşu bir kavim, bunları kâmilen mahvetti. Yalnız bir delikanlı kaldı ki, onu öldürmeye cesaret edemeyerek ellerini, ayaklarını kesip büyük bir bataklığa bıraktılar. Burada bir dişi kurt ona baktı, yiyecek getirdi, hayatını kurtardı. Bu esnada kurt, bundan gebe kaldı. Komşu kavmin hükümdarı, bunu gidip öldürmek için, bir asker tayin etti. Asker gittiği zaman, kurdu delikanlının yanında gördü. Kurt bu aralık, bir mabudun yardımına mazhar olmuş gibi, delikanlıyı oradan alarak denizin şark [Garp] tarafına geçirdi ve bir dağın üstüne indi. Bu dağ, **Kao - Çang** memleketinin şimal-i garbîsinde idi. Dağın eteğinde bir mağara vardı. Kurt oraya gir-

---

(*) A-see-na, «kurt» değil, «dişi kurt» demektir (Hüseyin Namık Orkun, **Türk Tarihi**, I, İstanbul, 1946, s. 92).

di. Orada yeşilliklerle mâlâmal ve iki yüz **li** (*) vüs'atinde bir saha buldu. Orada on oğlan doğurdu ki bunlardan biri, **aile ismi olarak, A-see-na (Şane)** namını aldı. Diğer kardeşlerin en zekisi olduğu cihetle, biraz sonra hükümdar oldu. Ve neslini unutmadığını göstermek, için, çadırının kapısı önüne, üzerinde bir kurt kafası bulunan bir bayrak dikti. Nihayet birçok nesillerden sonra, **A-Hien-Chi** bunlara hükümdar oldu ve kavmini oradan çıkararak, **Cücen**'lerin tabiiyetine girdi.

8 — ERGENEKON BAYRAMI

Şecere-i Türkiyye'ye (**) göre (s. 48) Oğuzlar ve Moğol-

(*) **Li**: Bir kilometreden aşağı olmayan, fakat çağlara ve sülâlelere göre uzunluğu değişen bir Çin uzunluk ölçüsü.

(**) **Şecere-i Türk**: Hive hükümdarlarından Ebulgazi Bahadır Han (1603 - 1663)'ın ünlü eseri.

Ebulgazi Bahadır Han, hem hükümdar, hem bir tarihçidir. İki ünlü eserinden biri **Şecere-i Terâkime**, öbürü **de Şecere-i Türk**'tür. **Şecere-i Terâkime**, Türk destanlarına kaynak olması bakımından çok önemlidir. Reşidüddin'in **Câmi-üt - Tevârih**'indeki **Oğuznâme**'yi, kendi elinde bulunan yirmiye yakın Türkmen rivayetleriyle karşılaştırarak, tasnif etmiştir.

Bu eserin Çağataycasının tıpkı basımı, 1937'de Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanmıştır. Kononof'un Rusça çevirisinin Türkçesi de, basılmıştır (**Şecere-i Terâkime — Türklerin Soy Kütüğü**, Baskıya Hazırlayan : Muharrem Ergin, tarihsiz).

Şecere-i Türk ise, Moğol ve Türk tarihinin ana kaynaklarından biridir. Sade ve açık bir dille yazılmıştır.

Şecere-i Türk, Ahmet Vefik Paşa tarafından Türkiye Türkçesine çevrilerek **Tasvir-i Efkâr** gazetesinde tefrika edilmiş ve eksik olarak ayrıca basılmıştır. Kısaltılmış ve Çağatayca aslından çok, Fransızcası esas tutulmuş bir başka çevirisi de, 1925'te Rıza Nur tarafından yayımlanmıştır.

Ebulgazi Bahadır Han, **Şecere-i Türk**'ü tamamlayamadan ölmüş, eseri, oğlu Enuşe Han tamamlamıştır.

lar, **Ergenekon**'dan çıkılan günü ve onun saatini bellediler. Her sene o günde ve o saatte bayram yaparlar. Bir parça demiri ateşe sokup kızdırırlar. İptida Han, bir âletle demiri tutup örse koyup çekiçle vurur. Ol günü gayet aziz tutarlar. Bu âyîn, İlhanlık dininin en büyük ibadetidir.

9. SAİR TÜRK MENKIBELERİ

Üstûreler, ilâhlara taalluk eden maceralardır. Menkıbeler de kahramanlara yani nim ilâhlara isnat olunan sergüzeştlerdir. Gerek üstûrelerin, gerek menkıbelerin iki içtimaî rolü vardır :

Birincisi âyinî roldür. Yani bu üstûreler ve menkıbeler bir içtima esnasında manzum yahut mensur olarak, musiki ve raksla müterafık ve gayr-i müterafık olarak okunursa, hattâ bazan dinî bir trajedi halinde oynanırsa sihriyyen dinî bir tesir icra eder, yahut büyük bir sevap kazanılmış olur. İkinci rolü, itikadîdir. Bu rolde kıymet, menkıbenin mevzuunda ve manasındadır. Menkıbenin naklettiği vaka, herhangi bir teşkilâtın yahut müessesenin ne suretle tekevvün ettiğini izah etmek ister. Menkıbelerin birinci rolünü, **Dede Korkut Kitabı**'nın Oniki **Oğuznâme**'sinde görüyoruz. Ozanı, bunları, Yirmidört Boybeği şölende hazır iken, hanlar hanına hitaben inşad eder, aynı zamanda kopuzunu da çalar. Müslümanlarda **Mevlid-i Şerif** tilâveti nasıl âyînî mahiyeti hâizse, bu **Oğuznâmeler** de, eski Oğuz Türkleri için öyle idi.

Menkıbelerin izahkâr rolüne gelince, bunu bilhassa ilhanlık dininde hakim olan il, **Ak - Kemik** tanınıyor, diğerleri **Kara - Kemik** itibar olunarak, bu ilin tâbiiyeti altına giriyorlar. Hâkim olan il'in Ak - Kemikliğini izah eden, işte bu menkıbelerdir. Yukarıda Dokuz - Oğuzların, Oğuzların ve Gök - Türklerin ne suretle ilâhî ve kudsî bir mâhiyeti hâiz

bir kudretten üred️iklerine itikat olunduğunu gördük. Hâkim olan il, velâyet-i âmmeyi hâiz olmak için, mukaddes olmak lâzım gelir. Mukaddes olmak için de, ya bir totemin, ya bir ilâhın sülâlesinden gelmesi şarttır. İlâh, kadınlara ya bir nur sütunu, yahut bir hayvan ve bazan da bir insan suretinde tecelli eder. Bunlardan birisinden gebe kalan bir kadın, ilâhzâdeler doğurur. Bunlardan türeyen bir ilin hâkimiyeti, velâyet-i âmmeyi hâiz addolunur.

Bogu Han ve **Oğuz Han** menkıbelerinde nur sütununun, totemlerin, semavî kızların mevcudiyeti gösteriyor ki bütün Türk menkıbeleri, ilhanlık dininin cürsûmelerini hâizdir. Her budunun, her il'in kendini mukaddes tanıması ve diğer zümrelere müreccah görmesi, tabiîdir. Zaten, budun ve il devrelerinde de, izdivaç, cemiyetin dahilindedir. Bir fert kendisine yalnız kendi budununun yahut ilinin kızlarını küfüv görebilir. Bütün bu vâkıalar, cemiyetin ilâhî bir menşeden gelmesi itikadı ile izah olunabilir.

Alan Kova. — **Alan Kova** adlı bir melikenin çadırına, gökten yeşil gözlü bir ilâh iner. **Alan Kova** bundan gebe kalır. **Kayı sülâlesi** bunun iki oğlundan ürer **(Şecere-i Türkiye).**

Kırk Kız. — **Sağım Han** adlı bir Kazak hükümdarının kızı, bir sabah erken kırk cariyesiyle beraber gezmeğe çıkarlar. Henüz güneş doğmamıştı. Bir ırmağın kenarına gelirler. Irmağın üzerine semanın nur sütunu indiği için, suları gümüş gibi parlaktı. Kızlar suyun güzelliğine meftun olarak, parmaklarını ırmağa daldırırlar. Bu temas neticesi, hepsi gebe kalır. Hükümdar, bunların hepsini bir dağa nefyeder. Orada bunların zürriyeti çoğalarak **Kırgız** kavmini vücuda getirirler.

Hia Prensesi. — Bu itikat, **Çinliler**'de de vardır. **Hia sülâlesi**'nin ilk vâlidesi olan prenses, bir gece dolaşırken bir yıldızın şuaından hâmile kalmıştır (De Guignes, c. I, kısım: 1, s. 8).

Ananeye göre **Japon sülâlesi,** güneş kızıyle bir kuştan; **Tibetliler,** bir prensesle bir maymundan; **Kırgızlar**'dan bir kabile, bir prensesle bir kızıl köpekten vücude gelmişlerdir.

Eski Türklerde bu menkıbeleri izah için, senede bir kere, tabiî şehvetin galeyanı ile vücude gelen bir «aşk gecesi»ne inanırlardı. Bu aşk gecesinde, kadın, her neye dokunsa gebe kalırdı. Çünkü, bu gece nur sütunu - ki buna **Altın Işık** da diyebiliri -, her şeyde mütecellî bulunurdu. **Altın Işık,** bazan güzel bir erkek suretinde bir kadının harimine gelirdi **(Alan Kova),** bazen bir yıldızın şuaı yahut bir ırmağın suyu vasıtasiyle temas ettiği bir ağacı yahut bir kızı gebe bırakırdı.

Bu aşk gecesi, her **Il**'in, kendisine ilâhi bir kudsiyet, semavî bir isabet vermesine hâdim oluyordu. **Altın Işık**'tan doğan insanlar, **Ak - Kemik** olurlardı, diğer budunlar ise, **Kara - Kemik** kalırlardı.

Aşk gecesinde ilâhlar, ilâheler ve insanlar arasında muaşakalar cereyan etmesinden, birtakım üstûreler doğmuştur ki birkaçını aşağıda zikredeceğiz.

Aşk Üstûreleri

1. GÜNEŞ HANIM

Yakutlara göre, **Ulu Toyon, Ay Toyon**'un kızı **Güneş Hanım**'a âşık olmuş. **Ulu Toyon,** Altaylılarda **Ugan,** Oğuzlarda **Gök Han'dır.** Ay Toyon, Altaylılar'da **Bay Ülgen,** Gök - Türklerde **Gök Tanrı**'dır. **Toyon,** babası **Seçen'**e der ki : «**Ay Toyon**'un semasına çık; bana, onun kızı **Güneş Hanım**'ı iste! Ne kadar çok ağırlık isterse hiç esirgeme, kabul et.»

Seçen, hemen samaya çıktı, **Ay Toyon**'un otağına gitti. «Oğlum, kızınızı sevmiş. Onu oğluma verir misiniz?» dedi. **Ay Toyon,** «Peki veririm, fakat iki nişan isterim. Biri **dalga :** göl - incisi, biri **serâb :** çöl - incisi.»

Seçen, bu haberi oğluna getirdi. **Ulu Toyon** istenilen iki nişanın tedarikini kolay gördü. Yerüstünde ve yeraltında ne kadar cinler, periler, ruhlar varsa hepsini davet etti. Cümlesi geldiler. **Ulu Toyon** dedi : «Ey kahramanlar! İçinizde benim istediğim iki armağanı bana getirmeyi, kim üzerine alacak? Bu iki armağanı bulmak, getirmek gayet kolaydır. Biri **dalga :** göl - incisi, biri **serâb :** çöl - incisi.» Cemaatten bu teklifi kabul edecek hiçbir kahraman çıkmadı. **Ulu Toyon** teklifini tekrar etti. Yine cevap veren olmadı. Üçüncü teklifinde, bir **kurt** ile bir **karga** meydana geldiler.

Bu iki armağanı getirmeği üzerlerine alıyorlardı. Fakat, **kurt, dalga**'yı tutabilmek için uzun bacaklar istiyordu. **Karga** ise, **serâb'ı** görebilmek için keskin gözler talep ediyordu. **Ulu Toyon** istedikleri şeyleri onlara verdi. «Haydi kahramanlarım! Gidin, bana **dalga** ile **serâb'ı** getirin» dedi.

Bu iki kahraman yola düştüler. Aradılar, taradılar, çalıştılar, uğraştılar. Ne **kurt, dalga**'yı tutabildi, ne de **karga serâb**'ı ele geçirebildi. Asırlar geçti. Bir türlü iki armağan gelmedi. **Ulu Toyon,** istenilen nişanları veremedi ve **Güneş Hanım**'ı alamadı.

2. ÇOLBU HANIM

Yakutlarca **Zühre**'nin adı, **Çolbu Hanım**'dır. Bu genç kız, **Ülker** yıldızını seviyor, **Ülker** de **Çolbu Hanım** için yanıp tutuşuyor. Ne zaman ki **Çolbu** ile **Ülker** bir hizada birleşirler, kalpleri atmağa, göğüsleri kabarmağa, nefesleri gürleşmeğe başlar. Bu nefesler, birer dalga olur. Derhal kasırga çıkar, ortalığı birbirine katar. Bundan dolayıdır ki Yakut Türkleri, **Zühre** ile **Ülker** bir hizaya geldiği zaman, ürkerler.

3. ÖKSÜZ KIZ

Bir kış günü, öksüz bir kız, su almağa gidiyordu. Vücudu yarı çıplaktı. Üryan ayakları kardan şişmişti. Karnı açtı, kulakları soğuktan donmuştu. Gözleri yaşlı idi. Elinde, demir bir bakraç vardı. Çeşmeye gidiyordu. Birdenbire bir kasırga koptu. **Ay**, yukarıdaki köşkünden, bu zavallı kıza bakıyordu. Dedi ki: «Mutlaka üvey anası bu kıza zulm ediyor. Kıza acıd Kız o sırada, bir çalının içinde yürüyordu. **Ay** çalıya emretti : «Kızı al, gel!» dedi. Derhal çalı, bir at oldu. Bir yandan gök alçaldı, bir yandan çalı yükseldi. Kız, bak-

racıyle beraber, göğe geldi.

Şimdi, **Ay'ın** halden hale geçmesi, hep **Öksüz Kız'ın** geçirdiği serencamlara tâbidir. İlk gece **Ay,** gümüş bir yay gibidir. Kız büyüdükçe, **Ay** da büyür. Fakat bazan kız otağa girer, halı dokumaya başlar. O zaman **Ay,** sevgilisini göremediğinden hasretle yüzü hilâle döner. Bazan kızın keyfi boşarak, bakracıyle beraber göle koşar. O zaman ayın yüzü, bedirlenir.

Bundan başka gökte bir **Beyaz Ayı** vardır ki **Öksüz Kız'ı** sevdiği için, **Ay'ı** tutup boğmak ister. Fakat ona gücü yetmez. Yirmi beş gün, **Ay** galiptir. Yalnız üç gün **Ayı** galebe çalar. İşte bu zamandadır ki, **Ay** görünmez.

Beşinci Mebhas

Türk Dinine Dâir Müteferrik Malûmat

1. İÇ ve DIŞ

Eski Türklerde, bütün mevcutların ruhları olduğunu gördük. Bu hal gösterir ki Türk'ün nazarında her şey, kudsî idi. Kudsî olan şeyler, **mukaddes** ve **gayr-i mukaddes** diye ikiye ayrılır. Türkler mukaddese **Ak,** gayr-i mukaddese **Kara** namlarını verirler. Kudsînin zıddı ise, **lâ-kudsî** (profane)dir. Türk'e göre hiçbir şey lâ-kudsî değildir, bundan dolayıdır ki Türkçede lâ-kudsî kelimesinin mukabili yoktur. Kudsî, **mukaddes** ve **gayr-i mukaddes** diye iki cinse ayrıldıktan sonra, mukaddes cinsinin de, birçok nevileri vardır. Meselâ, Tsin dinindeki dört renk, dört nevi mukaddesliği gösterir. **Kızıl'ın** mukaddesliği başka, **Gök**'ünkü başkadır. İl dinindeki ongunlar da, ayrı mukaddes nevileri gösterir. Bu nevilerden her birisi ayrı bir âlem olduğu için diğerleri kapalı gibi idi. Binaenaleyh her birisi kendisini **iç** addederek, diğen nev'e **dış** namını verir. Meselâ, **Dede Korkut Kitabı'nda Üç - Oklar** kendilerine **İç - Oğuz,** budunlara **Dış - Oğuz** diyorlar. Bu isimler, **Üç - Oklar'a** göredir. Budunlara sorulsa, onlar da kendilerini **İç İl, Üç Oklar'ı Dış İl** addederlerdi. Eski Türk zümreleri, şimdiki tarikatlar gibidir. Şimdi her tarikat, diğerine kapalıdır. Halbuki hepsi de, ehl-i tarikat nazarında mukaddestir. İşte bu tahlil gösteriyor ki, eski Türklerde **lâ-kudsî** mefhumu olmamakla beraber, onun rolü-

nü ifa eden bir kelime vardır ki o da **Dış** kelimesidir. Filhakika **Dış İl,** suret-i mutlakada lâ-kudsî değildir, fakat bir nevi mukaddesliğe nazaran, lâ-mukaddestir.

2. ESKİ TÜRKLERDE KÂİNAT TELÂKKİSİ

Eski Türklerde kâinat, üç âlemi muhtevidir : 1) Orta-Dünya, 2) Yukarıki Sema, 3) Aşağıki Sema.

Orta Dünya.— Bidayette, **budun** devrinde, yalnız Orta Dünya telâkkisi vardı. **Yer - Sular,** yeryüzünde idiler. Bunların babası olan **Ugan,** arzın göbeğinde otururdu; bunun Oğuzlarda müradifi olan **Gök Han**'dan murat, küre-i havâiyye idi, asıl sema değildi. Ortaya mensup ruhlar bidayette, dört tasnifteki mukaddes nevilere ayrılmıştı. Bilâhare bunlar da, **ak** ve **kara** cinslerine ayrıldılar. O zamanlar **ak** olanlar **Yukarı Gök**'ün, **kara** olanlar da **Aşağıki Gök'**-ün hükmüne tâbi oldular. İnsanlar hâl-i hayatlarında Orta Dünya'da yaşarlar. Orta Dünya'nın eski ismi **Jun (Acun)'**-dur. Orta Dünya'nın mıntakaları ibtida dört iekn, sonra sekiz, daha sonra on yedi oldu.

Yukarıki Sema.— İl dini, yukarıki semayı iptida, üç kat olarak tasavvur etti. Oğuz'un Sağ - Kolu **Üç - Ok**'tan mürekkep olduğu için, Yukarki Sema'nın da, üç kat olması tabiî idi. O halde Oğuzların **Yedi Tanrı**'sıdır ki **Yedi Kuday** namiyle Altay Türklerinin Üçüncü Kat Göğünde kalmıştır. Sonradan, Yukarıki Sema, dokuz, daha sonra on yedi kat olarak tasavvur edildi.

Aşağıki Sema.— Aşağıki Sema, İlhanlık dini teşekkül ettikten sonra tasavvur edildi. Altay Türklerinde bunun katları yedi yahut dokuzdur. Aşağıdaki Sema'nm da kendine mahsus güneşi vardır. Fakat, bunun rengi kara olup,

siyah nurlar neşreder.

Ateşin üç nevi.— Yakutlarda, ateşin üç nevi olması, bu üç âleme nisbetledir.

3. DİN ISTILÂHLARI

Eski Türkler, il devrinde, dine **nom** namını verirlerdi. **(Divanü Lügat.)** Din kitabına da **nom** derlerdi **(Cihân-güşây).** İl dininin ruhanî reislerine **Toyon,** kâhinlerine **Kam** namlarını verirlerdi.

4. İBADETLER

Şamanizm devrinde, dört mevsime mahsus kurban âyînleriyle, senenin ortasındaki büyük kurban âyîni vardı. İl devrinde, Oğuzlarda **şölen** adlı ziyafet vardı. Oğuz'un Yirmidört Boyu, bu ziyafette hazır bulunurdu. Her İl, kendi sünügünden yiyebilirdi. Şölende, **Ozan** kopuz çalarak **Oğuznâme**'yi okurdu. İlhanlık devrinde, demir âyîni vardı. Bunlar büyük ibadetler olup, ayrıca da her ilâh için kurbanlar kesiliyordu.

SÖZLÜK

—A—

ağırlık	:	başlık, kalık; kız almak için verilen para, mücevher ,giyim kuşam eşyası. Evlenecek erkeğin kız tarafına verdiği
ahfâd	:	torunlar.
ahkâm	:	hükümler, kurallar, esaslar.
aile asabiyeti	:	aileyi meydana getiren kişilerin, birbirlerini, başkalarına karşı korumaları, birlik olmaları; aile içinde, dışa karşı sıkı bağlılık.
aks-i sadasız	:	yankısız, karşılıksız.
âlâyiş	:	gösteriş.
âli	:	yüksek, yüce.
âmil	:	foktör, etken, sebep.
anane	:	gelenek.
anâsır-ı erbaa	:	dört madde: ateş, hava, su, toprak.
arz etmek	:	sunmak, bildirmek.
asâ	:	değnek, sopa.
asabe	:	akraba, yakın, hısım.
asabiyyet dini	:	Kendi topluluklarını (aile, aşiret, kabile, boy) başkalarından üstün görme ve savunma inancı; aileyi, aşireti, kabileyi, boyu meydana getiren bireyler arasındaki duygu birliği ve birbirlerini koruma konusundaki sıkı bağlılık.
asgar-i nâmütenâhi	:	sonsuz küçük.
atalet	:	tembellik, üşengenlik.
âyin	:	dinî tören,
ayniyyet	:	tıpkı oluş, ayni oluş.
azamet	:	büyüklük, ululuk, yücelik.
âzâm-ı nâmütenahi	:	sonsuz büyük.
azîm	:	büyük, kocaman.

—B—

bâdire	:	zor geçit, felâket.
bahşetmek	:	bağışlamak, vermek
bahusus	:	özellikle, bilhassa.
bâis	:	sebep.

bakiye : artık, kalıntı.
bâliğ olmak : ulaşmak, kavuşmak, varmak, bulmak.
bark : ev, mülk, mezar anıt, anıtkabir.
batın : Klanı meydana getiren alt birlik, soy; kuşak; göbek.
bedîî : güzel, güzellik, güzellik ölçülerine uyan; gözü, gönlü okşayan, beğenilen.
bedîî zevk : güzel şeylerden hoşlanma zevki.
bedirlenmek : dolunay haline gelmek.
beis : engel, sakınca.
bekâret : el değmemişlik.
bel' olunmak : yutulmak, yok olmak.
bidayet : başlangıç.
bihakkın : yerinde olarak, gerçekten, hakkıyle.
bilâhare : sonra, daha sonra.
bilâkis : tersine, aksine.
budun : halk, kamu, ulus.
buna binaen : bundan ötürü, bundan dolayı.
bi'r : kuyu.

— C —

câhilî : (burada) Tanrıya ve Hak dinine inanmayan, imansız, inansız.
cârih : yaralayan.
câriye : halayık; satın alınan ve efendisinin isteklerine bağlı bulunan kız ya da kadın.
cây-i tatbîk : uygulama yeri, yapma alanı.
cebren : zorla, güç kullanarak.
ced : erkek ata, dede.
cedde : kadın ata, nine.
celâl : büyüklük, ululuk, heybet, hiddet, (Metinde, «Kötülük Tanrısı» anlamında).
celp eylemek : getirmek.
cemal : güzellik, yüz güzelliği. (Metinde, «İyilik Tanrısı» anlamında.)
cem : toplama, bir araya getirme.
cemâd : cansız varlık.
celâletli : ulu, büyük, yüce.
cemaat : topluluk.

cevaben	:	cevap olarak.
cevher	:	(Burada) kök, esas.
cümlesi	:	hepsi.
cürsûme	:	kök, iz, küçük canlı.

— D —

dahil	:	iç, içeri.
darbe yemek	:	yenilgiye uğramak, acı çekmek.
darb-ı mesel	:	atasözü.
darbolunmak	:	(burada) söylenmek.
dirayetli	:	yetenekli, başarılı, becerikli.
dûn	:	aşağı, alçak.

— E —

ecinne	:	Aslında, «ana karnındaki çocuklar» demektir. Metinde «cinler, cin tayfası» anlamında kullanılmıştır.
efrâd	:	fertler, bireyler.
efsun	:	büyü, sihir, afsun.
ehl-i tarîkat	:	tarikat adamı, tarikata girmiş olan kimse.
ekseriya	:	çok defa.
emin	:	güvenilir.
emvâl	:	mallar.
endâm-gûşt	:	gövde eti, gövde etinin bir kısmı.
erkek dini	:	otoritenin, aile birliğinin, evliliğin erkek (baba) soy zincirine göre biçimlendiği inanç sistemi, (patriarcat).
erkek naturizmi	:	bkz. **erkek dini.**
ervah	:	ruhlar.
ervah-ı habise	:	kötü ruhlar.
ervah-ı tayyibe	:	iyi ruhlar.
esâtir	:	**İstûre'nin** çoğulu. bkz. **üstûre.**
esâtîrî	:	gerçekte olmayan, masalımsı, mitolojik.
esrâr	:	sırlar, gizli şeyler.
esrârengiz	:	gizli, bilinmeyen.
evvel emirde	:	ilkin, her şeyden önce, en başta, ilk iş olarak.

— F —

fağfur	:	Çin imparatorlarının unvanı.
fâl-i hayr	:	uğurlu durum, iyi alâmet.

faraziye	:	varsayım.
fazilet	:	erdem.
fedâ-yı hayat etmek	:	canını vermek, ölümü göze almak.
fend	:	hile, dek, oyun.
fendli	:	hilekâr, oyunbaz.
fevk	:	üst, yukarı.
feyz	:	verimlilik, bolluk, gürlük, manevî ilerleme.
feza	:	uzay.
fırka	:	parti.
filhakîka	:	gerçekten, gerçekte.
filvaki	:	gerçekten, gerçekte.

— G —

galeyan	:	kaynaşma, coşma.
gayr-i müsavi	:	eşit olmayan.
gayr-i müterafık	:	ayrı, bir arada olmayan.
gazve	:	din düşmanlarıyle yapılan savaş; yağma akını.

— H —

had	:	derece.
haiz	:	taşıyan, kendinde bulan.
hâkî	:	toprakla ilgili, kökeni toprağa bağlı.
hâdim olmak	:	hizmet etmek, yardımcı olmak.
halâskârlık	:	kurtarıcılık.
halef	:	sonradan gelen.
hâlî	:	boş, ıssız.
hâl-i hayatta	:	sağ iken, yaşarken.
hami	:	koruyucu (erkek), kayırıcı (erkek).
hamile kalmak	:	gebe kalmak.
hamiye	:	koruyucu (kadın), kayırıcı (kadın).
harîm	:	(burada) yan, ev, yatak, bir evin mahzsen yeri.
hars	:	kültür.
hâs	:	özge, mahsus.
hâsılı	:	sözün kısası, kısacası, özet olarak.
hâssa	:	özellik.
hayırkâr	:	yararlı, hayırlı.
hengâm	:	sıra, zaman, vakit.
hıdiv	:	geniş yetkili vali.
hıtta	:	ülke, memleket.
hicret etmek	:	göçmek, başka yere gitmek.

hikmet : gizli sebep.
hiza : sıra, aynı çizgi üzerinde bulunma.
hotoz : eskiden, kadınların, süs için başlarına taktıkları küçük başlık.
husul : meydana gelme, ortaya çıkma .
husule gelmek : meydana gelmek, ortaya çıkmak.
hükümran : egemen.

— I —

ıtlak etmek : (burada) adlandırmak.
ıstılah : terim.

— İ —

ibdâ' : yaratma, türetme.
ibzal etmek : esirgemeden vermek, bol bol vermek.
icap : gerek, lâzım gelme.
icbar etmek : zorlamak.
icmal edilmek : özetlenmek, kısaltılmak.
icra etmek : yapmak, yerine getirmek, gerçekleştirmek,
içtimâ, : toplanma, bir araya gelme.
içtimâât : toplanmalar, bir araya gelmeler.
içtimaî : toplumsal, toplumla ilgili.
ikhkak-ı hak : kendi gücüyle hakkı yerine getirme, hakkını alma.
ihtimam : bakım, özen gösterme.
ihtinak-ur-rahm : duyu bozukluğu, isteri, rahim boğulması.
ihtirazkâr : çekingen.
ihtiyar etmek : seçmek, yeğlemek, beğenmek, göğüslemek.
ihtiram : saygı.
ikame etmek : yerine koymak, saymak.
ilâhe : Tanrıça.
ilhak etmek : eklemek, katmak, ulamak.
İlâhzade : Tanrı oğlu, babası Tanrı olan, yarı Tanrı.
ilm-i ezelî (prescience): Sözlük anlamı, «doğuştan bilgi, geleceği bilme» demektir. Terim olarak, yaratıkların bilemeyeceği, yalnız Tanrı'nın bilebileceği bilim, anlamına gelir. Bu, evrenin yaratılmasından önce de var olan ve yalnız Tanrı'ya özgü bilimdir. Dinsel inanışa göre, Tanrı, her şeyi önceden bilir; O'nun bilemeyeceği şey yoktur; ezel'e, yani evrenin yaratılmasında önceye özgü bilgi, yalnız Tanrı'ya mahsustur.

iltihak etmek	katılmak, aralarına girmek.
îmâ etmek	sezdirmek.
inhilâl	çözülme, dağılma.
in'ikâs	aksetme, yansıma.
inkılâp	değişme, değişiklik, devrim.
inkısam	bölünme, parçalanma.
inşâd etmek	Bir şiiri, bir parçayı ahenkli biçimde okumak.
intibak	uyma, kendini alıştırma.
intifâ edilmek	yararlanılmak.
inziva	yalnızlığa, bir köşeye çekilme.
iptida	önce, ilkönce
irâe etmek	göstermek, temsil etmek, belirlemek.
irâe olunmak	göstermek, temsil edilmek, belirlenmek.
irca edilmek	çevrilmek, dönüştürülmek.
irtibat	bağlantı, ilişki.
ismet	temizlik, arılık, namusluluk.
isnat edilmek	üstüne suç atılmak, yüklenmek.
istidlâl edilmek	sonuç çıkarılmak, sonuca varılmak.
istihale	değişim, değişiklik, bir halden bir hale geçme.
istihsal	üretim.
istilzam etmek	gerektirmek.
istinat etmek	dayanmak.
istirham etmek	yalvarmak, yakarmak, dilemek.
iştikak	türeme, çıkma.
ithal etmek	içeri almak, içeri sokmak; kalmak, eklemek.
itibar olunmak	sayılmak, yerine koyulmak, kabul edilmek.
ithal olunmak	katılmak, eklenmek.
itikat	inanç.
ittihat	birlik, beraberlik.
ittihat etmek	birleşmek, bir araya gelmek.
ittihaz edilmek	kabul edilmek, sayılmak, seçilmek, tutulmak.
ittihaz etmek	kabul etmek, saymak, seçmek, tutmak.
ittisâ,	bolluk, genişlik, genişlemek.
izahkâr	açıklayıcı.
izdivaç etmek	evlenmek.

— K —

kabi-el-mîlâd : İsa'dan önce.

kadın dini : otoritenin, aile birliğinin, evliliğin kadın (ana) soy zincirine göre biçimlendiği inanç düzeni, (matriarcat).

kadın naturizmi : bkz. **kadın dini.**

kâhin : gaypten haber veren kişi, falcı.

kail olmak : inanmak.

kaliçe : seccade, küçük halı.

kalbetmek : çevirmek, döndürmek.

Kamer : Ay

kâmilen : bütünüyle, hepsi.

kaos : evrenin, acun durumuna gelmeden önce geçirdiği düşünülen uyumsuz ve karışık durum.

kasvet : sıkıntı, iç sıkıntısı.

kavmiyet : (burada) topluluk.

kazâen : yanlışlıkla, bilmeyerek, kazâ ile.

kefaret : arınma, temizlenme, suçluluktan kurtulma cezası.

kemiyet : nicelik.

kenz-i mahfî : Bir tasavvuf terimidir. Sözlük anlamı «gizli hazine» demektir. Terimin kaynağı, bir hadîse dayanır. Tasavvufî inanışa göre, Davut peygamber Tanrı'ya, yaratılmadan önce nerede olduğunu sorduğu zaman, Tanrı: «Ben bir kenz-i mahfî (gizli hazine) idim, bilinmek istedim ve evreni yarattım.» buyurmuş. Bu hadîse dayanan **kenz-i mahfî,** tasavvufta «gayp âlemi, ancak Tanrı'nın bildiği âlem, evren öncesi varlık» anlamlarına gelen bir terimdir.

kerîm : cömert.

Kevser : cennette olduğuna inanılan, suyu çok tatlı göl ya da ırmak.

keyfiyet : nitelik, özellik.

kıt'a : boy, ölçü.

kozmogoni : evrenin yaratılışını inceleyen bilim dalı; ya-

kitabe : yazıt.
ratılış destanı.
Kuday : gök ruhu, semavî ruh. bkz: **Yayık.**
kudsiyet : kutluluk.
kutup : Bir tasavvuf terimidir. Sözlük anlamı, «değirmen taşının ortasındaki mil»dir.
Tasavvufî inanışa göre, Tanrısal aşkta yükselmiş, Tanrı'nın takdiriyle maddî ve manevî alanlarda görevlendirilmiş yüce kişiye **kutup** denir. Kutupluk manevî bir makamdır. Tanrı, kutupları evliyalar arasından seçer. Değirmen taşı nasıl, bir mil'in çevresinde dönerse, evren de **kutup** adı verilen ermiş kişinin çevresinde dönmektedir. Evreni yöneten görünmez kişilere **rical-ül-gayb** adı verilir. Bunlar belli sayıda kişiel **(kutup)** ve topluluklardır **(Üçler, Beşler, Yediler, Kırklar, Üçyüzler.)** İnsanlar, bunların yardımı ve şefaatı sayesinde yaşarlar. **Rical-ül-gayb**'dan birisi ölünce, yerini, bir başka ermiş kişi alır.
Dört **kutup** vardır. Bunlardan biri, öbürlerinin başıdır. Buna **kutb-ul-aktâb** (kutuplar kutbu) derler.
kuvve-i kudsiyye : kutsal güç.
kuvve-i müeyyide : yaptırım gücü, bir işin temel dayanağı.
küfv (küfüv) : denk, eş.

— L —

lafzen : sözle.
lâhika : kelime türeten ek; bir bölüme eklenen parça.
lâhut : Tanrısal âlem.
lâhutî : Tanrısal, ilâhî.
lâ-kudsî : kutsallık dışı.
lâalettâyîn : gelişigüzel, rasgele.
lama : Buda rahibi.
lâ-mukaddes : kutsallık dışı, mukaddes olmayan.
levazım : gereç, gereçler.
leziz : lezzetli, tadı güzel.

— M —

mabut	:	Tanrı.
madde-i ûla	:	ilk madde, temel madde.
maderî	:	anaya ait, ana ile ilgili.
maderî nesep	:	bk. **kadın dini.**
mahal	:	yer.
mahdut	:	sınırlı, sayılı, kapsamı geniş olmayan.
mahfuziyet	:	Korunma, saklanma, elden çıkarılmama, korunurluk.
maide	:	şölen, yemek şöleni, sofra.
mâ'kes	:	yankı, tepki.
maktul	:	öldürülen.
makulât-ı erbaa	:	Dört kategori. Aristo, ana kavramları sistemleştirmiş ve on'a ayırmıştır. Aristo'nun bildirdiği on kategori şunlardır: **Cevher, nicelik, görelik, zaman, yer durum, iyelik, etki, edilgi.** Aristo'dan sonra gelen filosoflardan bir kısmı ona uyduğu gibi, bir kısmı da ondan ayrılmıştır. Nitekim, İslâm felsefesinde dört kategori vardır ve buna **makulât-ı erbaa** denir.
makule	:	Bir felsefe ve mantık terimidir. Fransızcası catigorie'dir. «Öznitelik, bir nesneye yüklenen nitelik, varlık kalıbı, bilgi edinmemizi sağlayan kalıplar» demektir. bkz: **makulât-ı erbaa.**
makûs	:	karşıt, ters, tersine.
mâlamâl	:	ağzına kadar dolu, pek çok.
masnuat	:	sanatlıca yapılmış şeyler, sanat değeri olan nesneler.
masûniyet	:	korunurluk. dokunulmazlık.
maşrık	:	doğu.
maşerî	:	ortaklaşa, topluluğun olan.
maznun	:	(burada) sanılmak, zannedilmek.
manzume	:	(burada) sistem, takım, dizi.
mazhar olmak	:	(bir iyiliğe) erişmek, ulaşmak.
mebus	:	seçilmiş, gönderilmiş.
mebzul	:	bol, çok.

mecazî	:	sözün, gerçek anlamı dışında kullanışıyla ilgili.
mecmû	:	toplam, bütün, hepsi.
medar olmak	:	yardımcı olmak, yararlığı dokunmak, dayanak olmak.
medlûl	:	anlam.
mefkûre	:	ülkü.
mefhum	:	kavram.
meflûç	:	inmeli, vücudunun bir yeri tutmayan.
meftun olmak	:	vurulmak, hayran olmak, gönül vermek.
mekr	:	hile, dek.
meleke	:	yatkınlık, alışkanlık, el uzluğu.
melhuz	:	beklenir, umulur.
melîke	:	kadın hükümdar, hükümdar eşi.
memur etmek	:	görevlendirmek.
mankıbe	:	tarihsel bir temele dayalı olağanüstü nitelikte serüven.
menşe,	:	kaynak, çıkış yeri.
mebhas	:	bölüm.
mer'â		otlak
merbut	:	bağlı, ilgili.
mesabe	:	ölçü.
mesel	:	atasözü.
meserretli	:	sevinçli.
meşumiyet	:	uğursuzluk, yömsüzlük.
mevâşî	:	davar, sığır ve yük hayvanları.
metâf	:	etrafında dönülen, dolaşılan, tavaf edilen (kutsal yer).
mevcudat	:	varlıklar, yeryüzünde var olan canlı ve cansızlar.
mevlûd	:	doğmuş, çocuk.
minval	:	gidiş, yol, tarz, usul.
misafirperverlik	:	konukseverlik.
muâdil	:	karşılık, eşit, denk, eşdeğerli.
muamma	:	anlaşılmaz iş, bilmece.
mucip olmak	:	grekmek, yol açmak.
mucibince	:	gereğince.
muhafız	:	koruyucu, savunucu.
muharref	:	bozulmuş, değiştirilmiş.

muharrer	:	yazılı.
muhasara etme	:	kuşatma.
muhtevâ	:	Bir şeyin içinde olanlar, söz konusu edilen şey.
muhtevi olmak	:	içine almak, içermek, kapsamak.
mukaddesat	:	kutsal olan şeyler.
mukallit	:	taklitçi, yansılayıcı.
mukarrer	:	kararlaştırılmış, belirlenmiş.
muktedir olmak	:	gücü yetmek, elinden gelmek.
mumaileyh	:	adı geçen, adı anılan.
munzam	:	eklenen, üstüne konan, katılan.
munzam kalmak	:	katılmak, eklenmek.
murahham	:	kısaltılmış (sözcük).
muteber	:	geçerli, saygın.
muzlim	:	karanlık.
muzır	:	zararlı, tehlikeli.
mübahase	:	konuşma.
mücamaa etmek	:	çiftleşmek.
mücazat	:	ceza, cezalandırma.
müdîr umde	:	yön verici, idare eden, ilke, asıl ilke, uyulması gerekli kural.
müdîre	:	yönetici (kadın).
müekkel	:	biri tarafından vekil yapılmış, görevlendirilmiş.
müellif	:	yazar.
müennesât-ı semâiyye	:	dişi sayılan kelimeler, Kimi dillerde kelimeler erkek ve dişi sayılırlar, imlâları da buna göre değişir, Arapça, Fransızca vb.)
müessese	:	kuruluş, kurum.
müessir	:	tesirli.
müessis	:	kurucu.
müeyyet	:	pekiştirilmiş, kuvvetlendirilmiş, doğrulanmış, güçlendirilmiş.
müeyyide	:	yaptırım, bir şeyin yapılmasını sağlayan güç.
mühimmatlı	:	savaş gereçleri bulunan.
mükâfat	:	ödül.
müktesep	:	kazanılmış, edinilmiş.
mülâkat	:	buluşma, görüşme, konuşma.
mülevven	:	renkli, boyanmış.

mümessil	:	temsilci.
mümin	:	Tanrıya ve Hak dinine inanmış, iman etmiş; kutsal şeylere bağlı.
münakaşa	:	tartışma.
mündemiç	:	toplanmış, içinde bulunan.
münkasim	:	bölünmüş, ayrılmış, parçalanmış.
müncer olmak	:	sonuçlanmak, sona ermek.
müncezip bulunmak	:	kapılmak, tutulmak, gönlü akmak.
müracaatgâh	:	baş vurulan yer, yardım istenen makam.
müradif	:	anlamdaş, eşanlamlı.
müreccah	:	yeğ, üstün.
müstahkem	:	berkitilmiş.
müstakil	:	bağlı olmayan.
müstamel	:	kullanılmış.
müşareket	:	ortaklık.
müşavere etmek	:	danışmak, görüşmek.
müş'ir	:	gösterici, bildirici.
müştak	:	türemiş, bir kökten çıkmış.
mütecellî	:	görünen, açığa çıkan.
müteessir	:	tesir altında kalmış.
mütegallip	:	zorba.
mütehalif	:	uyuşmaz, birbirine uymaz, aykırı.
mütekabil	:	karşılıklı.
mütemmim	:	tamamlayıcı, bütünleyici.
mütenavip	:	değişken, nöbetleşe.
mütenazıran	:	simetrik, karşılıklı olarak.
müteneffis	:	nefes alan, canlı.
müteradif	:	anlamdaş, eşanlamlı.
müterafık	:	bir arada, birlikte, eş ve arkadaş olarak.
mütesavi	:	eşit, denk.
müteveffâ	:	ölü, ölmüş.
müttehide	:	birlik, topluluk, birleşik halde.
müverrih	:	tarih yazarı.
müz (Fr Muse)	:	sanat Tanrıçası, ilham perisi.

— N —

namahrem	:	(burada) yabancı.
nasbetmek	:	atamak, tayin etmek.
naturizm	:	doğacılık, doğa güçlerine tapma dini.

nebat : bitki.
nefyetmek : sürmek, sürgüne göndermek.
nesep : soy.
neşretmek : yaymak.
nevropat : sinirleri bozuk olan.
nevroz : sinir hastası.
nevzad : yeni doğmuş çocuk.
nez'etmek : elinden almak.
nısıf kutur : yarıçap.
nida : ünlem, seslenme, bağırma.
nigehban : gözetici, koruyucu.
nisbet edatı : bir kökten, o kökle ilgili söz türeten ek; —li, —ci, —cil ekleri bu niteliktedir.
niyaz etmek : yalvarmak, yakarmak, dilekte bulunmak.
nüfuz : söz geçiricilik, erk, etki.
nizam : düzen
nokta-i nazarından : bakımından, yönünden, açısından.

— O —

oguş : oymak, boy.
ok : klanların meydana getirdiği birlik, phratrie.

— P —

pare pare : parça parça.
payitaht : başkent.
perestişkâr : vurgun, tutkun, tapan, çıldırasıya seven.
pes-zinde : artık, kalıntı.
peyda etmek : (burada) kurmak, ilgi kurmak.
peyderpey : azar azar, yavaş yavaş.
prestij : büyüleme, tesir altında bırakma gücü.

— R —

Rabb-i has : özel Tanrı, bir topluluğun inandığı Tanrı.
Rabb-ül-âlemin : âlemlerin Tanrısı, bütün varlıkların Tanrısı.
râbıta : bağlantı, ilişki, ilinti.
rahmanî : Tanrıya mensup; hayırlı ve uğurlu olan.
raiyye : bir hükümdar yönetimindeki halk.
reâyâ : (burada) soylu olmayan; halk.
refakat : eşlik, arkadaşlık.
reîs-i rûhânî : İslâm dini dışındaki dinlerde din adamı, papas, piskopos, haham.
rekz etmek : dikmek.

ruhanî	:	din adamı.
Ruhullah	:	Tanrısal ruhun belirdiği yer, Hazreti İsa.

— S —

sâfil	:	aşağı, alçık.
sâhir	:	sihirbaz, büyücü.
sahra	:	ova, kır.
saik	:	sevk edici, itici sebep.
sair	:	*başka, öbür.*
sâkıt olmak	:	düşmek, değerini yitirmek.
sakin	:	oturan, bir yerde kalan.
sanem	:	put.
sâniyen	:	ikinci olarak.
satvet	:	ezici güç, zorluluk.
sefir	:	elçi.
sekînet	:	sakinlik, durgunluk, oturaklılık.
semavî	:	gökle ilgili, Tanrısal.
serap	:	ılgım, yalgın.
serencam	:	serüven, baştan geçen olaylar.
sevâd	:	karartı.
seyyare	:	gezegen.
seyf	:	kılıç.
sihrî	:	büyücülükle ilgili.
sihriyyen	:	büyü ile ilgili olarak, büyülü nitelikte.
Sîstan (Sicistan)	:	İran ile Efganistan arasındaki sınır bölgesi.
sur	:	kale duvarı.
suret-i mutlakada	:	kesinlikle, kesin biçimde.
sütun	:	direk, dikeç.

— Ş —

şecere	:	soy kütüğü.
şecere-i mel'une	:	uğursuz ağaç.
şefî'lik	:	bir suçun bağışlanması için aracılık etmek.
şehametli	:	*gözüpek, yiğit, kahraman.*
şehvet	:	cinsel istek, arzu.
Şems	:	Güneş.
şetaret	:	neşe, şenlik.
şevket	:	büyüklük, ululuk, kudretli oluş.
şeytanî	:	şeytanla ilgili, doğru yoldan sapmış.
şifâyâb olmak	:	iyileşmek, sağalmak.

şimal-i garbî	:	kuzeybatı.
şuâ,	:	ışın.

— T —

taaccüp	:	şaşma,
taaccüp etmek	:	şaşmak, hayret etmek.
taalluk etmek	:	ilişiği olmak, ilgili bulunmak.
tâbi	:	bağlı, bağımlı, uyruk.
tabir	:	deyim.
tabiatiyle	:	beklendiği gibi, tabiî olarak.
tâ'biye	:	yerleştirme, düzenleme.
tâbiiyet	:	uyruk altına girmek, bağımlılık.
tabsız tüvansız	:	güçsüz kuvvetsiz, bitik.
tabu	:	bir varlığı, bir nesneyi kutsal sayan, o varlık ya da nesneye dokunulmayı yasaklayan inanış.
taharrî	:	arama, araştırma.
tahavvül	:	değişiklik, değişme.
tahassus etmek	:	özelleşmek, özel bir anlama gelmek, ihtisas sahibi olma.
tahlil	:	çözümleme, inceleme.
tahsis etmek	:	ayırmak, görevlendirmek.
tahtânî	:	altta olan, alttaki.
taht-ı esarete alınmak	:	bağımsızlığını kaybetmek, başkasının egemenliği altına girmek.
taht-ı hakimiyyete alınmak	:	bağımsızlığını kaybetmek, başkasının egemenliği altına girmek.
takrir	:	rapor; hükümdara bir konu hakkında yazılan geniş yazı.
takrir etme	:	yerleştirme, kararlaştırma.
taksimat	:	bölümlemeler, ayırmalar.
taksîm-i a'mâl	:	işbölümü.
tâlî	:	ikinci derecede.
tamik etmek	:	derinleştirmek.
tarîk	:	yol.
tarümar etmek	:	darmadağın etmek, alt üst etmek.
tasavvur olunmak	:	düşünülmek, tasarlanmak.
tasnif	:	bölümleme, düzene koyma, dallara ayırma.
taun	:	veba.

teâküs : karşıtlık, aykırılık, uyuşmazlık, antagonimse; ayrı cinsten olanların bir araya gelmesi.

teâmül : alışılmış, yapılagelmiş, gelenek haline gelmiş.

tebdil etmek : değiştirmek, başka biçime sokmak, çevirmek.

tecelli etmek : meydana çıkmak, belirmek, görünmek.

tecellîgâh : görünme yeri, belirme yeri; açığa çıkma, meydana gelme yeri.

teessüs etmek : yerleşmek, kökleşmek, kurulmak.

tedahül etmek : birbirine karışmak, birbirinin içine girmek.

tedarik : bulma, sağlama, elde etme.

tadavi bi-r-ruh : **ruh tedavisi.**

tefe'ülen : uğur sayarak, hayra yorarak.

tefrik : ayırma, bölme.

tefsir : yorum, açıklama.

tefevvuk : üstünlük

tehalük göstermek : can atmak, koşmak.

tekabül etmek : karşılamak, karşılık olmak.

tekâmül : gelişme, ilerleme, yükselme.

tekevvün etmek : *olmak, doğmak, var olmak.*

tekvinat : yaratmalar, var etmeler.

telâkki : anlayış, görüş, tasarlayış.

temayül : boyamak, renk vermek.

tavsif olunmak : *eğilim*, bir yana yönelme.

temessül etmek : benzeşmek, bir başka hale gelmek.

tenakus : azalma.

tenvir etmek : aydınlatmak.

tercih etmek : üstün tutmak.

tersim etmek : çizmek, resmini yapmak.

tesanüt : birlik, beraberlik, dayanışma.

tesâudât : yukarı çıkmalar, ağmalar.

tesmiye olunmak : adlandırılmak, ad verilmek.

teşahhus : şahıslanma, canlanma, birinin şahsını hatıra getirme.

tetkikname : inceleme, *inceleme yazısı.*

tevcih etmek : ödülendirmek, rütbe vermek.

teveccüh etmek : yönelmek, iltifat etmek.

tevellüd : doğum.

tevessû, etmek	:	*yayılmak, genişlemek.*
tevfîkan	:	uyarınca, uyarak, uygun olarak.
timsal	:	sembol, örnek.
timsalî	:	sembolik.
tilâvet	:	okuma (Aslında, Kur'an'ın, belirli kurallara göre okunması demektir).
totem	:	bir topluluğun ya da tek kişinin gizli ve büyüsel duygularla bağlı olduğu hayvan, bitki ya da cansız bir nesne; ongun.
totemî	:	totemle ilgili, toteme bağlı.
tuğyan	:	taşma, azma.

— U, Ü —

ulûhiyyet	:	Tanrılık sıfatı.
umde	:	ilke, prensip.
umman	:	engin deniz, büyük deniz, okyanus.
unsur	:	madde, kök, esas.
uruk	:	oymak.
uryan	:	çıplak.
uz	:	becerikli, işe yatkın.
uyruk	:	tebaa, bir devletin uyruğunda bulunan.
üf'ule	:	fonksiyon.
üstûre	:	Ziya Gökalp'ın tanımı için bkz. s. 105.

— V —

vâkıa	:	gerçek, olmuş iş.
vaktâ ki	:	Ne zaman ki, ne vakit ki.
valide	:	anne.
valid	:	doğuran.
vasfiyet edatı	:	bkz. **nispet edatı.**
varaka	:	tek yaprak kâğıt.
veçhile	:	yolda, biçimde, türlü; gibi, üzere.
vecd	:	kendinden geçme, esrime.
ve illâ	:	yoksa, aksi halde, aksi takdirde.
velâyet-i âmme	:	hükümdarın, halkın bütününü kapsayan otoritesi; devlet otoritesi.
velûdiyyet	:	doğurganlık.
vüsat	:	genişlik.

— Y —

yahşı : güzel, iyi.
yavuz : çok sert, güçlü, çetin, yaman; (metinde) kötü.
Yayık : bkz. **Kuday.**
yuğ (yoğ) : yas, yas töreni, ölü yemeği.
yümn : uğur, bereket.

— Z —

zâhir : açık, belli.
zahire : tahıl, yiyecek, aşlık.
zaîf-ür-ruh : zayıf ruhlu, ruhça yorgun, güçsüz.
zail olmak : sona ermek, ortadan kalkmak.
zapt etmek : yazıya geçirmek, tesbit etmek.
zaviye : tekke, küçük tekke.
zem : yerme, yergi, kötüleme.
zemmetmek : yermek, küçültmek, alçaltmak.
zevce : eş, karı.
zıllullah : Tanrının gölgesi.
zikr : anma,sözünü etme.
zillet : aşağılık, alçaklık, soylu olmayış.
zulmet : karanlık.
zükûrî : erkeklikle ilgili.
zürriyet : döl, çocuklu olma.
zürriyetsiz : dölsüz, çocuksuz.

FİHRİST

— A —

— K —